

KARHU, KONTIO, OHTO JA OTSO

Karhun nimitysten kielellisillä lähteillä

Etymologinen tutkimus

Auli Oksanen

Pro gradu -tutkielma

Suomalais-ugrilainen kielentutkimus

Suomalais-ugrilainen laitos

Helsingin yliopisto

Ohjaaja: Eino Koponen

Marraskuu 2007

SISÄLTÖ

LYHENTEET JA SYMBOLIT	5
1. JOHDANTO	9
1.1. Yleistä karhun nimityksistä	9
1.2. Syitä karhun nimitysten lukuisuuteen	10
1.2.1. Nimitabu ja affekti	10
1.2.2. Muita syitä nimitysten lukuisuuteen	12
1.3. Karhun nimitysten konteksti	13
1.3.1. Karhun roolit	13
1.3.2. Lajikategorioiden sekoittuminen	14
1.4. Karhun nimitysten levikki	15
1.5. Aineisto ja tutkimuksen tavoitteet	16
1.6. Aiempaa karhunnimitutkimusta	18
2. TUTKIMUKSEN TEOREETTINEN JA METODINEN KEHYS	19
2.1. Sanan semantiikka	19
2.1.1. Sanan merkitys	20
2.1.2. Merkityksenmuutos	20
2.1.2.1. Merkityksenmuutoksen syitä ja tapoja	20
2.1.2.2. Metafora ja metonymia	23
2.1.2.3. Metaforan lähdealue, kohdealue ja lähde–kohdesovitus	24
2.1.2.4. Metonyyminen sovitus	25
2.1.2.5. Lähdesana ja kohdesana	26
2.1.2.6. Kuolleet metaforat	29
2.1.2.7. Sperberin attraktioteoria	29
2.2. Kielelliset merkit	30
2.2.1. Kielelliset merkit ja sanojen motivoituneisuus	30
2.2.2. Karhun nimitykset kielellisinä merkkeinä	32
2.3. Sanan rakenne ja sananmuodostuskeinot	33
2.3.1. Yleistä sananmuodostuksesta	33
2.3.2. Kontaminaatio	35

2.3.3. Karhun nimitysten morfologinen rakenne	36
2.4. Äänteellisen ja semanttisen vaihtelun taustaa	37
2.4.1. Äänteellinen vaihtelu ja epäsäännöllisyys	37
2.4.2. Ekspressiivisanat	38
2.4.2.1. Ekspressiivisanojen määritelmiä	38
2.4.2.2. Ekspressiivisanojen ikä	41
2.4.3. Äänteellisen motivaation palauttaminen	42
2.5. Suomen kielen äännehistoriallisia seikkoja	44
2.6. Tutkimuksen metodit	47
2.6.1. Historiallis-vertaileva metodi	47
2.6.2. Aineistoon sovellettu historiallis-vertaileva metodi ja täydentävät menetelmät	48
3. AINEISTO JA AINEISTON KÄSITTELY	50
3.1. Aineiston käsittelytapa ja järjestys	50
3.2. <i>Karhu</i> ‘karhu’	51
3.2.1. Tähänastiset etymologiset tiedot	51
3.2.2. Lähtömuotorekonstruktiot	53
3.2.3. Mahdolliset lähdesanat ja niiden edustajat	55
3.2.4. Yhteenveto	70
3.2.4.1. Sanan <i>karhu</i> ‘karhu’ mahdolliset lähdesanat ja niiden edustajat	70
3.2.4.2. Fonologisia ja morfologisia seikkoja	71
3.3. <i>Kontio</i> ‘karhu’	74
3.3.1. Tähänastiset etymologiset tiedot	74
3.3.1.1. SaN <i>guovža</i> ‘karhu’	75
3.3.1.2. Udm <i>gondjir</i> ‘karhu’	76
3.3.1.3. Hanti (Ko) <i>kõmtə</i> ‘ahma’	77
3.3.2. <i>Kontio</i> ‘karhu’ sanan fonologisesta ja morfologisesta taustasta	78
3.3.3. Mahdolliset lähdesanat ja niiden edustajat	80
3.3.4. Yhteenveto	88
3.3.4.1. Sanan <i>kontio</i> ‘karhu’ mahdolliset lähdesanat ja niiden edustajat	88

3.3.4.2. Fonologisia ja morfologisia seikkoja	88
3.4. <i>Ohto</i> ja <i>otso</i> ‘karhu’	89
3.4.1. Tähänastiset etymologiset tiedot	89
3.4.2. Lähtömuotorekonstruktiot	92
3.4.3. Mahdollinen lähdesana	92
3.4.4. Yhteenveto	93
4. KOKOAVA KATSAUS JA POHDINTOJA	94
LÄHTEET	98

LYHENTEET JA SYMBOLIT

Hanti:

D = Demjankan murre

DN = Ylä-Demjankan murre

E = etelähanti

I = itähanti

J = Juganin murre

Kam = Kamin murre

Kaz = Kazymın murre

Ko = Kondan murre

KoP = Kondan Kamenskijen murre

Kr = Krasnojarskin murre

Likr = Likrisovskojen murre

Mj = Malyj-Juganin murre

Ni = Nizjamin murre

O = Obdorskin murre

P = pohjoishanti

Š = Šerkalyn murre

Trj = Tremjuganin murre

Tš = Tšesnakovon murre

V = Vachin murre

Vart = Vartovskojen murre

Vj = Vasjuganin murre

VK = Verchne-Kalymskin murre

VT = Vachin murre Tereškinin mukaan

Itämerensuomi:

Ims = itämerensuomi

Ink = inkeröisten murre

Ka = karjalan kieli

Kreev = kreevini, arkaistinen vatjan kielen muoto

Li = liivin kieli

Ly = lyydin kieli
Sm = suomen kieli
Va = vatjan kieli
Ve = vepsän kieli
Vi = viron kieli
ViE = eteläviron murre

Komi:

I = Ižman murre
L = Luzan murre
P = permjakki
Peč = Pečoran murre
PO = itäpermjakki
S = Sysolan murre
U = Udoran murre
V = Vyčegdan murre
VU = Ala-Vyčegdan murre

Mansi:

I = itämansi
K = Kondan murre
KM = Keski-Kondan murre
KU = Ala-Kondan murre
LM = Keski-Lozvan murre
L = länsimansi
N = pohjoismansi
P = Pelymkan murre (UEW)
P = pohjoismansi (SSA)
So = Sosvan murre
T = Tavdan murre
TJ = Tavdan murre Janyčkovan kylässä

Mari:

B = Birskin murre

I = itämari

KB = Kozmodemjanskin murre

L = länsimari

U = Uržumin murre

Mordva:

Mord E = ersämordva

Mord M = mokšamordva

Saame:

SaE = eteläsaame

SaI = inarinsaame

SaKld = kildininsaame

SaKo = koltansaame

SaLu = luulajansaame

SaN = pohjoissaame

SaNot = Notozeron murre

SaR = ruotsinsaame

SaT = turjansaame

Samojedikielet:

Sam.Slk TaU = selkupin Ala-Tasin murre

Udmurtti:

G = Glasovin murre

J = Jelabugan murre

JI = Jelabugan murre Islentjevsin omakätisen sanakirjan mukaan

M = Malmyžin murre

MU = Malmyž-Uržumin murre

S = Sarapulin murre

Udm = udmurtin kieli

Unkari:

Unk = unkari

Muut lyhenteet:

Art. = artikkeli (tutkimuksen sana-artikkeli)

Baltt = balttilainen

Folk = folkloristinen

FP = suomalais-permiläinen

FU = suomalais-ugrilainen

FW = suomalais-volgalainen

Germ = germaaninen

Ieur = indoeurooppalainen

Liett = liettua

Nr = nykyruotsi

PU = kantaurali

PUg = kantaugri

U = uralilainen

Ug = ugrilainen

Verml = Vermlanti

Vksm = varhaiskantasuomi l. suomalais-saamelainen kieli

Symbolit:

O = pyöreä vokaali

N = *m*, *n* tai *n*

V = vokaali

C = konsonantti

1. JOHDANTO

1.1. Yleistä karhun nimityksistä

Luonnollisessa kielessä on aina vaihtelua eli variaatiota, joka ilmenee kaikilla sen tasoilla (äänteellinen, morfologinen, leksikaalinen, semanttinen ja syntaktinen taso). Kielen eri osajärjestelmissä esiintyvä vaihtelu riippuu usein kielenulkoisista tekijöistä, kuten kielenkäyttäjän iästä, sukupuolesta tai vaikkapa yksilöllisistä pyrkimyksistä. Kielen vaihtelunsieto ja siihen liittyvä kategorioiden rajojen sumeus ovat luonnolliselle kielelle välttämättömiä ominaisuuksia ja mahdollistavat kielen joustavan käytön eri tilanteissa. (Karlsson 2002: 250.) Yhteen tarkoitteeseen voidaan kielessä niin ikään viitata eri sanoin ja erilaisin ilmauksin. Maailmassa on lisäksi tarkoitteita, joihin viittaavia sanoja on luotu tavallista enemmän. Tällainen tarkoite on kansalliseläimemme karhu, jolle tavataan mm. suomen kielestä noin kaksi sataa eri nimitystä (Pentikäinen 2005: 9; ks. myös Hallowell 1926: 52).

Karhun nimitykset ovat vaihdelleet pohjoisten ihmisten keskuudessa kielenkäyttäjän mukaan niin, että esim. eri ihmisryhmillä on ollut omat nimityksensä karhulle. Nimitykset ovat vaihdelleet myös kontekstin mukaan, jollaisia ovat olleet mm. metsästystilanteet ja erilaiset seremoniat. (Ks. mm. Hallowell 1926: 43; Bakró-Nagy 1979: 12; Ilomäki 1986: 154.) Obinugrialaisten ja saamen kielten sanastoista löytyy karhun nimityksiä, joita ovat käyttäneet vain miehet, naiset tai lapset. Esimerkiksi inarinsaamelaisten keskuudessa miehet ovat voineet käyttää karhusta nimitystä *kuobž̄a*, kun taas *njobž̄a* on ollut heidän keskuudessaan naisten käyttämä karhun nimitys. (IW 1987: 409, 220; ks. myös Bakró-Nagy 1979: 46.)

Karhun eri nimityksistä puhuttaessa on käytetty usein käsitettä synonyymit (ks. esim. Nirvi 1944a: 26). Tämä on mahdollista, jos kriteeriksi riittää se, että eri lekseemeillä on sama tarkoite. Täydellisiä synonyymejä karhun nimitykset eivät kuitenkaan keskenään ainakaan aina ole olleet, sillä

todelliset synonyymit ovat vaihtoehtoisia kaikissa konteksteissaan. (Ks. Hakulinen & Ojanen 1976: 137; Saeed 1997: 65.)

Usein karhun nimityksistä puhuttaessa käytetään myös sanaa eufemismit. Eufemismit ovat Erkki Itkosen (1966: 371) mukaan kielen olemassa olevia sanoja, joille annetaan uusi merkitys tai sivumerkitys, ja joita tämän jälkeen voidaan käyttää tabunalaisiksi joutuneiden sanojen sijasta. Kielitieteen ja fonetiikan termistön sanakirja (Hakulinen & Ojanen 1976: 48) selittää eufemismin tarkoittavan kiertoilmaisua, joka on korvattavaa sanaa lievempi ja kaunistelevampi. Lyle Campbellin (2004: 263) määritelmän mukaan eufemismi on ilmaus, jossa epämiellyttävä sana korvataan uudella muodolla.

Itse vältän sanan eufemismi käyttöä, koska sen merkitysala on liian laaja ja kielikohtainen. Joitain sanoja, kuten vieraasta kielestä lainattuja karhun nimityksiä (esim. ka *metvei* ‘kiert. karhusta’ < ven. *медведь* id. (Nirvi 1944a: 60), voi sen sijaan mielestäni kutsua kiertoilmauksiksi tai peitenimiksi, koska ne ovat todennäköisesti kuuluneet sanoihin, joita karhun itsensä ei uskottu sanan käyttöönottovaiheessa ymmärtävän. Eri ryhmään kuuluvat mielestäni ne nimitykset, joiden lausumisesta ei uskottu olevan haittaa, vaikka karhu olisi ne ymmärtänytkin.

Joitain karhun nimityksiä on myös voitu kutsua hypokoristisiksi nimityksiksi. Hypokorismilla käsitetään hellittelevää, kaunistelevaa tai lieventävää ilmaisua, jota käytetään mm. puhuttaessa lapsille (esim. *isi* ja *nanna*) (Hakulinen & Ojanen 1976: 64). Karhun nimityksistä hypokoristisia ovat mielestäni esim. lasten pelotteluun käytetyt sanat *pöppö* ja *pöppö* (Nirvi 1944a: 50). Lähellä hypokoristisia ovat karhun ns. mielistelynimitykset ja kunnioittavat nimitykset, kuten *jumalan vilja* ja *metsän kuningas*, joita karhusta on käytetty vaaranalaisina hetkinä (Nirvi 1944a: 30–31, 79).

1.2. Syitä karhun nimitysten lukuisuuteen

1.2.1. Nimitabu ja affekti

Voidaan karkeasti todeta, että kiertoilmausten tarve on kenties pääasiallinen syy karhun nimitysten suurelle määrälle. Kiertoilmausujen tarpeeseen on

edelleen eriteltävissä taustatekijöitä, joista karhun nimitysten kohdalla tärkeimmät lienevät nimitabu ja affekti.

Nimitabu ensinnäkin on käsite, joka määritellään primitiivisissä kieliyhteisöissä tavatuksi ilmiöksi, jossa eräät sanat joko jatkuvasti tai tietyissä tilanteissa ja toimissa ovat kiellettyjä l. tabuja. Nimi on tällöin käsitetty identtiseksi itse henkilön, olennon tai esineen kanssa, johon sillä viitataan. On niin ikään ajateltu, että primitiivinen ihminen on kuvitellut eläinten omaavan inhimillisen järjen ja pystyvän kuulemaan ja ymmärtämään ihmisen puheen. Tästä syystä esim. pelättävien eläinten oikeita nimiä ei ole saanut lausua, vaan tilalle on jouduttu luomaan kiertoilmauksia. Vanhimpia tabuihin liittyviä ilmiöitä on tavattu metsästäjillä ja kalastajilla, ja sanankiellon onkin ajateltu koskeneen aiemmin ennen kaikkea riistaa, myöhemmin vain vaarallisia tai erityisen arvokkaita eläimiä. Metsästäjät ja kalastajat olisivat edelleen uskoneet kielletyn sanan mainitsemisen karkottavan eläimen ihmisen ulottuvilta. Kotitalouden piirissä taas kielletyn sanan lausumisen on kaiketi ajateltu vaikuttavan luokse vetävästi. (Nirvi 1944a: 20, 22, 23, 24; E. Itkonen 1966: 371.)

Tabu on saattanut koskea sekä tiettyjä aikoja että kielenkäyttäjistä riippuvien nimitysten kohdalla myös tiettyjä ihmisryhmiä (ks. mm. Bakró-Nagy 1979: 12). Karjalan kielen sanakirjasta löytyy esim. tieto, että kielto koski jossakin tapauksessa erityisesti karjanhoitajia: *leävämieš ei šoanun šanuo karhuo karhukše* (KKSK s.v. *karhu*). Tabuun perustuvaksi voidaan siten ajatella myös mm. yllä mainittujen inarinsaamelaiden käyttäjän sukupuolen mukaan sallittujen ja kiellettyjen karhun nimitysten olemassaolo. Jos inarinsaamelainen nainen käytti karhusta miehille kuuluvaa *kuobžá*-sanaa, ajateltiin sen vaikuttavan karhuun luoksevetävästi. Samasta syystä miehet eivät saaneet käyttää naisille tarkoitettua karhun nimitystä *njobžá*. (IW 1987: 220.)

Toinen keskeinen syy karhun kiertoilmaisujen tarpeeseen ja sen myötä nimitysten lukuisuuteen on, kuten yllä kävi ilmi, affekti eli tunnereaktio. Sen tosiasian, että karhulla on niin monia nimityksiä, on ajateltu jo itsessään

osoittavan karhun suurta affektiivisuutta. (Ks. Nirvi 1944a: 26.) Affektin on katsottu aiheuttavan kielenkäytössä ensinnäkin yllämainittua nimitäviä eli sanankieltoa ja sen myötä sanojen korvautumista kokonaan uusilla eri alkuperää olevilla sanoilla (Kulonen 2006: 324). Kulonen (mts. 323, 324) on edelleen määritellyt affektin etymologisessa tutkimuksessa vaikuttavaksi taustatekijäksi, joka aiheuttaa kielessä erityisesti onomatopoeettisten ja ekspressiivisten sanojen käyttöä, joskaan sanankiellon kohteena olevia sanoja ei hänen mukaansa aina korvata onomatopoeettisilla tai ekspressiivisillä sanoilla. Affekti kytkeytyy näin tutkimuksessani esille tulevaan sanojen ekspressiivisyys-käsitteeseen, johon palaan luvussa 2.4.2. Kulonen (mts. 324) on todennut lisäksi, että affektin haalistumisen vuoksi affektiivisiin tarkoitteisiin viittaavia sanoja usein äänteellisesti muunnellaan, jotta sanaa luonnehtiva ekspressiivisyys ei katoaisi. Affekti tuottaa siten kieleen myös olemassa olevien sanojen variantteja ja on mitä ilmeisimmin tuottanut myös karhun nimitysten variantteja. Karhun nimityksiksi on suomen kieleen tullut myös sanoja, joiden ensisijainen tarkoite on jokin muu affektiivinen asia tai olio, kuten *mörkö* ‘mörkö; karhu’ (SSA) tai *paska* ‘uloste; karhu’ (SKES). Tätä ilmiötä selittää mielestäni ns. Sperberin attraktioteoria, josta tulee puhe luvussa 2.1.2.7. (ks. myös E. Ikonen 1966: 370).

1.2.2. Muita syitä nimitysten lukuisuuteen

Kaikki karhun nimitykset eivät mielestäni ole kiertoilmaisuja tai sellaisia karhun nimitysten variantteja, jotka selittyisivät yksinomaan karhun tabuluonteisuudella tai affektilla. Käsitykseni on, että osa karhun nimityksistä lukeutuu sanoihin, joita on jouduttu luomaan käytännöllisistä syistä esimerkiksi silloin, kun karhua on haluttu puhutella manipuloiden ja mielistelevästi. Loitsukontekstissa loitsijan asenteen puhuteltavaa kohtaan voidaan esim. ajatella näkyvän karhun nimityksissä niin, että positiivinen suhtautuminen karhuun osoitetaan deminutiivisilla nimityksillä (Ilomäki 1986: 23). Pelkkä tyylillisen vaihtelun tarve on niin ikään tuottanut kielen sanoille ja varmasti myös karhun nimityksille synonyymejä suullisessa

perinteessä. Synonyymien luominen voi johtua puheopin mukaan toisinaan pelkästä ilmeikkyyden tavoittelusta, mikä lienee mielestäni niin ikään syynä mm. kansanrunoudessa tavattavalle karhun nimitysten suurelle joukolle. (Vrt. Ilomäki 1986: 116, 130; Varis 1998: 21; Karlsson 2002: 243.)

1.3. Karhun nimitysten konteksti

Käsittelen tässä luvussa karhun nimitysten kontekstia, jolla tarkoitan sitä fyysistä ja asenteellista ympäristöä, jossa karhun nimityksiä on syntynyt. Tämän olen tehnyt siksi, että kontekstin huomioiminen auttaa ymmärtämään karhun nimitysten lähdekäsitteiden valintoja (ks. käsitteestä lähdekäsite luku 2.1.2.5.).

1.3.1. Karhun roolit

Se mikä rooli karhulla on kulloisinkin aikoina ollut ihmisten keskuudessa, on vaikuttanut karhusta käytettyjen nimitysten valintaan ja nimien käyttöön. Karhusta on käytetty kiertoilmaisuja, kun ei ole toivottu sen ymmärtävän itsestään puhuttavan. Näin on käynyt esim. silloin, kun karhua on lähdetty metsästämään. Karhusta on vastaavasti käytetty mielistelynimityksiä, kun sitä on esim. puhuteltu vaaratilanteissa. (Nirvi 1944a: 22, 24, 31.)

Raja- ja pohjoiskarjalaisten loitsujen perusteella karhulle on hahmotettavissa mainittavat kaksi toisilleen vastakkaista roolia; pyyntiloitsujen positiiviseksi koettu riistaeläimen rooli ja karjanhoitoloitsuissa negatiivisesti määritelty kotieläintä vastaava ja hallittavissa olevan eläimen rooli (Ilomäki 1986: 154). Eräät vanhoissa elinkeinoloitsuissa tavattavat karhun puhutteluun käytetyt nimitykset, kuten *koira* ja *uuhi*, on sidottu täysin loitsukontekstiin, eikä niitä ole mahdollista ymmärtää kuin kontekstin perusteella (ks. mts. 125). Karhun edelliseen verrattavat suorat puhuttelut loitsukontektissa eivät Ilomäen (mts. 155) mukaan kohdistu itse karhuun vaan sen rooliin saaliiksi antautujana, karjansäästäjänä tai vamman parantajana.

1.3.2. Lajikategorioiden sekoittuminen

Monien kansojen keskuudessa karhua on nimitetty ensisijaisesti ihmiselle kuuluvilla sukulais- tai muilla termeillä. Ihmis- ja sukulaisaiheet karhun nimitykset ovat suomen kielessä harvinaisia, mutta niitä tavataan yleisesti esim. Pohjois-Amerikan intiaaneilla ja koko pohjoisen Euraasian alueella. Esim. Montagnais-Naskapi-intiaanit ovat nimittäneet karhua sen sukupuolen mukaan *isoisäksi* tai *isoäidiksi*. (Hallowell 1926: 44, 48, 49; Nirvi 1944a: 33.)

Käsitykseni mukaan ihmisen ja karhun yhteiset nimitykset voivat johtua ensinnäkin lajikategorioiden sekaantumisesta. Karhu muistuttaa ihmistä jonkin verran sekä ulkoiselta olemukseltaan (molemmat ovat esim. kanta-astujia) että myös mm. asentojensa puolesta. Ihmisen karvoittuneita ruumiinosia on kenties ajateltu peruksi eläimellisestä taustasta, mihin viittaisi esim. karjalan kielen sanakirjaan tallennettu sanonta: (nainen karhulle helmoja nostaan): *katšo täz on omoadz nahkoa palañi, mäne huijutoi hävytön, puhas mettšä päivilleh!* (KKSK s.v. *puhas*).

Suomalaisessa hää- ja kosintasanastossa ihmisistä, kuten sulhasesta ja appivanhemmista, on taas käytetty karhun ja muidenkin petojen nimityksiä. Nämäkin nimitykset voivat viitata lajikategorioiden sekoittumiseen, vaikka Henni Ilomäen (1986: 106–107) mukaan tässä on kysymys siitä, että sulhanen ja tämän suku edustavat morsiamelle pedon edustamaa tuntematonta uhkaa ja alistajaa. Kyseiset nimitykset voivat käsitykseni mukaan myös heijastaa vanhoja totemistisiä ajatuksia. On näet pidetty mahdollisena, että muinaiset uralilaisten kielten puhujat olisivat jakautuneet eläin- tai kasviperustaisiin toteemisiin klaaneihin, ja että oman ryhmänsä olisivat muodostaneet erityiset karhuklaanit. Totemististen uskomusten mukaan ihminen ja karhu polveutuisivat yhteisestä esi-isästä. (Mm. Autio 1981: 126,187; Sarmela 1994: 20, 42; Ojanen 1995: 60, 61.)

Lajikategorioiden sekaantuminen on kenties ollut muinoin mahdollista muidenkin lajien kuin ihmisen ja karhun kesken. Esimerkiksi ahmassa ja karhussa voi nähdä paljon yhteisiä piirteitä. Niistä onkin käytetty yhteistä

nimitystä *osma* (Nirvi 1982: 63). Ahmaa on nimitetty myös sanalla *kamppi*, joka on K. A. Bäckmanin (1851: 273) mukaan merkinnyt ‘karhun viimeistä poikaa’. Lönnrot (1874: 479a) antaa saman merkityksen yhdysmuodolle *kamppikarhu* ‘karhun viimeinen poikanen’. Ahmaa on pidetty karhun poikasena myös Ruotsin Vermlannissa (*kamppi on musta, lyhytsäärinen, tavallista karhua pienempi*) ja Suomessa Jalasjärvellä (Nirvi 1982: 38). Pelkkä *kamppi* on merkinnyt ‘ahman’ lisäksi myös ‘mäyrää’ (mts. 37). Myös toinen mäyrän nimitys sm *maakontii* (Ilomantsi) ~ veps *makoñdi* sisältää karhua merkitsevän sanan (mts. 38). Yhteisiä piirteitä on kenties nähty karhun ja mäyrän ulkonäössä ja elintavoissa. Mäyrä kuten karhukin nukkuu esim. talviunta (Mattson 2000).

1.4. Karhun nimitysten levikki

Suurin osa suomen kielen karhun nimityksistä rajoittuu levikkinsä puolesta itämerensuomeen. Ainoat nimitykset, joille on esitetty merkitysvastineita etäsukukielistä, ovat sm *kontio*, *ohto* ja *otso*. Sanalle *kontio* ensinnäkin löytyy saamen kielestä äänteellisesti hieman poikkeavaan lähtömuotoon palautuva vastine saN *guovža* ‘karhu’ (Setälä 1921: 230; Koponen 2005: 138). Sanoihin sm *kontio* ‘karhu’ ja saN *guovža* id. on yhdistetty myös hantin ‘ahmaa’ merkitsevä sana (Ko) *kōmtə* (Paasonen 1926: 89) ja sm *kontio* ‘karhu’ sanaan udmurtin *gondj r* (M, J, MU) ‘karhu’ (Wichmann 1954: 57). Hantin ‘ahmaa’ merkitsevä sana voidaankin luokitella mahdolliseksi karhun nimityksen vastineeksi, jos ajatellaan, että kysymyksessä on lajikategorioiden sekoittuminen (ks. yllä luku 1.3.2.). Tulen analysoimaan näitä epävarmoja vastineita tarkemmin *kontio*-luvun sanan tähänastista etymologiaa esittelevässä alaluvussa 3. 3. 1.

Sm *ohto*- ja *otso*-sanojen oletetulle paikan- ja henkilönimissä esiintyvälle lähtömuodolle *oksi* (< **okti*) löytyvät äänteellisesti säännölliset vastineet etelävirosta (*ott* (g. *ota*, *ote*, *oti*) ‘karhu’), liivistä (*okš* id.) ja mordvan kielistä (E *ovto*, M *ofto* id.) (Nirvi 1944a: 67, 68, 70–71; Nirvi 1944b: 101; Wichmann 1954: 57; E. Itkonen 1968: 500). On myös ajateltu,

että *otso*-nimitys olisi joko suoraan johdettu sm *otsa* ‘otsa’ sanasta tai perustuisi kenties *-ht-*llisen asun kansanetymologiseen normaalistamiseen (*ohto* > *otso*) (ks. Ahlqvist 1877: 18; Hakulinen 1979: 56).

Sanan levikillä tarkoitan tässä nimenomaan sitä, että sanoille löytyy äänteellisiä vastineita, joiden merkitys on ‘karhu’. Nimitykselle *oksi* ‘karhu’ on esitetty yhtä muun merkityksistä vastinetta saamen kielestä (saN *vuokta* ‘hius’) (Nirvi 1944a: 69). *Karhu*-sanaa taas on aikoinaan pidetty komin *gorš* ‘kita, kurkku, ahne’ ja mord E *karčo* ~ *karšo*, M *karša*- ‘vasta-’ sanojen äänteellisenä vastineena. Nimitys *karhu* on ajateltu mahdollisesti johdetuksi samasta lähtömuodosta kuin mm. sm *karhea* ‘karhea’ sana (Nirvi 1944a: 65; SSA). Sanan *karhea* on taas ajateltu kuuluvan yhteen *karhi* ‘äes, karhi, joka on tehty oksaisesta risusta’ sanan kanssa, joka palautuisi suomalais-volgalaisen tason **karča* ‘risu, oksa’ (ks. art. 12)) sanaan (UEW: 646; SSA). Viimeksi mainitut sanat olen käsitellyt karhun nimityksen *karhu* mahdollisten lähdesanojen ja niiden edustajien joukossa. Etäsukukielinen vertailuaineistoni koostuu enimmäkseen sellaisista aineistoni karhun nimitysten mahdollisista äänteellisistä vastineista ja UEW: n aineiston kohdalla myös lähtömuodoista, joita tällaisiksi ei aiemmin ole esitetty.

1.5. Aineisto ja tutkimuksen tavoitteet

Olen rajannut tutkimukseni primääriksi aineistoksi suomen kielen karhun nimitykset *karhu*, *kontio*, *ohto* ja *otso*. Olen analysoinut näitä nimityksiä suomenkielisen ja etäsukukielisen vertailuaineiston kautta. Suomenkielinen vertailuaineistoni koostuu *karhu-*, *kontio-* ja *otso-*sanoja äänteellisesti lähellä olevista tai niiden kanssa identtisistä sanoista, joiden merkitys ei ole ‘karhu’, mutta jotka merkityksiensä puolesta ovat voineet todennäköisimmin toimia karhun nimitysten lähdesanoina tai ovat sellaisten edustajia (ks. käsitteistä lähdesana ja lähdesanan edustaja luku 2.1.2.5.). Lähtömuodosta **okti* juontuvalle karhun nimitykselle *ohto* en tavannut tutkimukseeni rajaamastani aineistosta yhtään tarpeeksi varmaa ja esitettäväksi kelpuutettavaa lähdesanaa tai lähdesanan edustajaa.

Mahdolliselle itsenäistä alkuperää olevalle karhun nimitykselle *otso* esitän yhden lähdesanan sm *otsa* 'otsa', jota jo aiemmin on pidetty *otso* 'karhu' sanan kantasanaana (ks. art. 23)). Olen etsinyt lähdesanaehdokkaita myös mahdollisen lähtömuodon **oćci* perusteella, mutta tähänkään verrattavaa, tarpeeksi vakuuttavaa lähdesanaa tai sen edustajaa en vertailuaineistosta löytänyt (ks. luku 3.4.2.).

Olen hakenut tutkimuksessani esittämäni suomenkieliset vertailtavat sanat ja niiden merkitykset suomen kielen etymologisista sanakirjoista (SSA, SKES), Suomen murteiden sana-arkiston sanalipuista (SMSA) ja Suomen murren sanakirjan (SMS) julkaistuista osista¹. Karhun nimitysten variantteja ja suomenkielisiä vertailtavia sanoja sekä näihin liittyvää lisätietoa olen etsinyt edellä mainittujen lähteiden lisäksi mm. Renvallin (1826), Jusleniuksen (1968) ja Lönnrotin (1874, 1880) sanakirjoista sekä Suomen Kansan Vanhojen Runojen kokoelmasta (= SKVR).

Etäsukukielinen vertailuaineistoni koostuu primääriaineistoni karhun nimitysten *karhu* ja *kontio* etäsukukielisistä äänteellisistä vastineehdokkaista ja UEW:hen (= Uralisches Etymologisches Wörterbuch) sisältyvistä lähtömuotorekonstruktioista, jotka edelleen merkityksiensä puolesta ovat voineet toimia karhun nimitysten lähdesanoina tai ovat sellaisten edustajia. Etäsukukielten vertailtavia sanoja olen etsinyt UEW:n lisäksi pohjoissaamen (saN), mordvan (E, M), marin, komin, udmurtin, unkarin ja hantin kielen sanakirjoista ja etymologisista lähteistä. Kielten on tarkoitus edustaa suomalais-ugrilaisten kielten päähaaroja. UEW:stä olisi ollut mahdollista löytää vastineita myös uralilaisen tason sanastosta eli lisäksi samojedikielistä, mutta yhtään varmaa näin laajalevikkistä vertailtavaa sanaa en tavannut. *Karhu*-sanan kohdalla olen käsitellyt sanaan aiemmin yhdistettyä eteläviron *kähr* 'mäyrä' sanaa muiden vertailtavien sanojen joukossa, vaikkei se lukeudukaan suomenkielisen tai etäsukukielisen vertailuaineiston joukkoon. Vertailtavia lähdesanoja ja niiden edustajia sisältäviä sana-artikkeleita kaikille primääriaineistoni

¹ Suomen murteiksi luetaan kaikki ennen vuotta 1940 puhutut paikallismurteet lukuun ottamatta Suomen ruotsalaismurteita ja Laatokan -Karjalassa puhuttuja aunukselaismurteita. SMS:n aineisto käsittää lisäksi Inkerin, (Pohjois-Ruotsin) Länsipohjan ja Ruijan suomalaismurteet sekä Keski-Skandinaviaan Vermlantiin muuttaneiden savolaisten murteen (SMS: V–VI).

karhun nimityksille kertyi yhteensä 23 kpl (ks. luku 3.1. Aineiston käsittelytapa ja järjestys).

Tutkimukseni tavoitteena on osoittaa, että primääriaineistoni karhun nimityksiin voi kätkeytyä aiemmin tunnistamatonta kielellistä ainesta, joka on tullut niihin lähdesanoiksi nimittämieni sanojen mukana (ks. edelleen luku 2.1.2.5.). Samalla pyrin osoittamaan, että äänteelliseltä kannalta analysoimieni karhun nimitysten levikki on mahdollisesti luultua laajempi.

Tutkimukseni on karhun nimitysten lähdesanojen ja niiden edustajien (ks. edelleen luku 2.1.2.5.) etsinnän puolesta näiden nimitysten näkyvistä kadonneen semanttisen motivaation selvittämistä. Koska edellinen on kiinteästi yhteydessä sanassa tapahtuneisiin ääntenmuutoksiin ja morfologisiin prosesseihin, on tutkimukseni myös karhun nimitysten äänteellisen ja morfologisen taustan selvittämistä (ks. käsitteestä semanttinen motivaatio luku 2.2.1.). Kielen affektiivisuus ja ekspressiivisyys ovat laajempia kysymyksiä, joita tutkimukseni koskee.

1.6. Aiempaa karhunnimitutkimusta

Tähän asti laajimman selvityksen suomen kielen karhun nimityksistä on julkaissut R. E. Nirvi (1944a: 26–82) väitöskirjassaan *Sanankieltoja ja niihin liittyviä kielenilmiöitä itämerensuomalaisissa kielissä*. Kirja käsittelee riista- ja kotieläintalouden yhteydessä tavattuja sanankieltoja l. tabusanoja. Teoksessa käsitellään karhun nimityksiä lähinnä semantiikan kannalta. Nirvi on tutkimuksessaan huomionut erityisesti karhun nimitysten syntyyn vaikuttaneen kontekstin ja affektin.

Henni Ilomäen lisensiaattityö *Eläinten nimittäminen ja luontosuhde: petojen roolit pohjois- ja rajakarjalaisissa kalevalamittaisissa runoissa* v:lta 1986 on tutkimus karhun, suden ja ketun nimityksistä pohjois- ja rajakarjalaisissa kalevalamittaisissa runoissa. Työn aineistona on käytetty eppistä, lyyristä ja rituaalista runoutta. Työ valaisee omalta osaltaan tiettyjen karhun nimitysten synnyn syitä, kun otetaan huomioon runokielen kulloinenkin konteksti sekä esteettinen ja käytännöllinen motiivi.

Obinugrilaisen karhukultin sanastoa on systemaattisesti esitelty ja analysoinut Marianne Bakró-Nagy (1979) kirjassaan *Die Sprache des Bärenkultes im Obugrischen*. Kirjassa analysoidaan obinugriilaisten karhun kiertoilmausten semantiikkaa, morfologiaa ja fonologiaa. Pidän kirjan esittelemiä obinugrilaisia karhun nimityksiä rinnakkaistapauksina suomen kielen karhun nimityksille niistä ilmi käyvän tai puuttuvan semanttisen motivaation mukaan.

Koko pohjoisen Euraasian ja Pohjois-Amerikan karhuseremonioita ja karhusta käytettyjä nimityksiä on käsitellyt amerikkalainen antropologi A. Irwing Hallowell (1926) teoksessaan *Bear Ceremonialism in Northern Hemisphere*. Teos on antropologisesta näkökulmasta kirjoitettu vertaileva analyysi pohjoisen pallonpuoliskon karhuseremonioista. Kielen kannalta Hallowell on pohtinut karhun nimitysten semantiikkaa ja pragmatiikkaa. Olen pitänyt myös tämän kirjan esittelemiä eri pohjoisten alueiden kielten karhun nimityksiä rinnakkaistapauksina suomen kielen karhun nimityksille niistä ilmi käyvän tai puuttuvan semanttisen motivaation perusteella.

2. TUTKIMUKSEN TEOREETTINEN JA METODINEN KEHYS

2.1. Sanan semantiikka

Tarkastelen tutkimukseni teoriaosuuden puitteissa aluksi sanan merkitykseen liittyviä asioita, koska ne johdattavat luontevasti tutkimukseni kannalta olennaisiin sanan merkityksenmuutoksia ja sanojen motivaatiota koskeviin aiheisiin.

2.1.1. Sanan merkitys

Sanan merkityksellä käsitetään yleensä sen konventionaalista, kirjallista ja kontekstivapaata perusmerkitystä (Saeed 1997: 8). Jos sanalla on useita merkityksiä, puhutaan polysemiasta (Häkkinen 1997: 36). Perusmerkityksen lisäksi sanoilla voi olla assosiatiivisia sivumerkityksiä (mts. 39). Merkitys riippuu myös siitä, millaisen alan se valtaa semanttisesti läheisten käsitteiden kentässä. Esim. värin nimityksen *punainen* 'punainen' viittausala riippuu siitä, miten kielessä muut värit on kategorioitu. (Ks. Saeed 1997: 13.)

Sanaa on toisinaan mahdotonta irrottaa kontekstistaan, jolloin voimme myös todeta, että konteksti on osa ilmaisun merkitystä. Kontekstina voi olla paitsi välitön ympäristö myös tieto, joka on arvio siitä, mitä kuulija tietää. (Mts. 7, 181.)

2.1.2. Merkityksenmuutos

2.1.2.1. Merkityksenmuutoksen syitä ja tapoja

Sanojen merkitykset eivät aikojen saatossa pysy samoina, vaan niillä on taipumus muuttua, joka tarkoittaa sitä, että sanoilla aletaan erinäisistä syistä viitata alkuperäisestä poikkeaviin tarkoitteisiin (ks. esim. Häkkinen 1997: 42). Sanan merkitys voi ensinnäkin muuttua kielensisäisistä syistä, mikä tarkoittaa sitä, että sana saa uuden merkityksen tietyn lauserakenteen osana. Häkkinen (mts. 51, 52) mainitsee tästä esimerkkinä suomen lauseiden välisiä suhteita osoittavat konjunktiot, joilla on alun perin ollut jokin ominaismerkitys. Tällainen on mm. hänen mainitsemansa konjunktio *että*, joka lienee modaalinen johdos pronomivartalosta *e-* 'tämä'. Sanalla *että* (< **e-ktä*) olisi siten alkuaan ollut adverbiaalinen merkitys 'tällä tavalla'.

Merkityksenmuutoksiin on olemassa myös kielenulkoisia syitä, kuten ympäristön, kulttuurin tai elinkeinojen muutokset. Esim. sana *juna* on aiemmin merkinnyt 'jonoa' ja vasta 1800-luvulla otettu käyttöön kiskoilla

kulkevan kulkuvälineen nimeksi. (Mts. 52.) Sanan merkityksenmuutos voi johtua myös sosiaalisista syistä. Tällainen tapaus on mm. jonkin erikoisalan termin siirtyminen yleiskieleen, jolloin se menettää alkuperäisen merkityksensä. Tästä Häkkinen (mts. 55) mainitsee esimerkin sm *päläs* ‘jalan sija suksessa’, joka nykykielessä tunnetaan vain eräissä sanonnoissa, kuten ”päästä pälkähästä”, jossa sen merkitykseksi on tulkittava ‘jonkinlainen epämääräinen pula tms.’.

Merkitysten muuttumiseen on olemassa myös psykologisia syitä. Yksi sellainen on tunnereaktio eli affekti, joka näkyy siinä, että tunnepitoiset affektiiviset sanat saavat herkästi uusia merkityksiä (ks. luku. 2.1.2.7. Sperberin attraktioteoria). Ns. tabunalaiset sanat (ks. luku 1.2.1.) ovat esimerkkejä voimakkaasti affektiivisista sanoista. Tällaisia ovat olleet mm. suurpetojen nimitykset, joiden lausumista on vältelty keksimällä niille alun perin muunmerkityksisiä kiertoilmauksia, kuten esim. *hukka* ‘susi’ (vrt. *joutua hukkaan*). Sanan merkitys voi muuttua myös fysiologisista syistä esim. silloin, kun yhden aistin piiriin kuuluvan havainnon kuvaamiseen käytetään toisen aistihavainnon kuvaamiseen kuuluvia sanoja (vrt. esim. *pistävä katse*). (Häkkinen 1997: 56.)

Merkityksenmuutosten syistä todettakoon vielä, että ne ovat karhun nimitysten kohdalla havaintojeni perusteella lähinnä sosiaalisia ja psyykkisiä, joita taas juuri karhun nimitysten kohdalla on toisaalta vaikea erottaa toisistaan. Sosiaalisena merkityksenmuutoksen syynä voi pitää mielestäni esim. lasten kielessä karhun nimityksinä käytettyjä muiden tarkoitteiden nimiä (vrt. esim. sm *pöppö* ‘karhu’; ‘täi’ (SSA)). Psykologisia merkityksenmuutosten syitä ovat karhun kohdalla sen nimitysten ja itse tarkoitteen karhun affektiivisuus ja tabuluonteisuus.

Merkityksenmuutos voi tapahtua joko niin, että kielellinen merkki vaihtuu tai muuttuu tai niin, että sanan semanttinen struktuuri muuttuu (Anttila 1988: 133). Ensinnäkin sanan merkitys voi laajeta, mikä tarkoittaa sitä, että sanaa aletaan käyttää aiempaa laajemmassa kontekstissa. Tästä on kysymys myös konkreettisten merkitysten muuttumisessa abstrakteiksi. Esimerkiksi suomen kielen sana *raha* ‘raha’ on aiemmin tarkoittanut ‘turkiseläintä’ tai sen ‘turkkia’. (Campbell 2004: 254, 255.) Merkityksen

kapenemisessa on kysymys siitä, että sanaa päinvastoin kuin edellisessä tapauksessa käytetään aiempaa suppeammassa ympäristössä. Campbell (mts. 255) mainitsee esimerkkinä englannin kielen sanan *meat*, joka aiemmin on merkinnyt ylipäätään ‘ruokaa’, nykykielessä vain ‘lihaa’.

Degeneraatio tai pejoraatio on merkityksenmuutos, jossa sana saa kielenkäyttäjän mielessä kielteisen arvon. Tästä Campbell (mts. 260) mainitsee esimerkkinä sanan engl. *spinster* ‘vanha piika’, jonka merkitys on aiemmin ollut neutraali ‘kutova nainen’. Elevaatioissa sana taas saa puhujan mielessä aiempaa myönteisemmän arvon (mts. 261). Elevaatiota edustakoon Campbellin (mts. 262) mainitsema latinan kielen *caballus* ‘kaakki, työhevonen’, jonka jatkajan (*caballo*) merkitys on espanjan kielessä ‘hevonen’.

Sanat voivat saada uusia merkityksiä lisäksi silloin, kun kielenkäyttäjät tulkitsevat ne väärin. Tällaisesta ilmiöstä on kysymys ns. kansanetymologi-
oinnissa, jota Raimo Anttila (1988: 92) pitää yhtenä merkityksenmuutoksen perusmekanismina. Kansanetymologialla on osuutta aineistoni karhun nimityksiin mielestäni lähinnä siinä, että se on mahdollisesti tuottanut selityksiä eräiden karhun nimitysten alkuperälle, jolloin näiden sanojen kohdalla on kysymys eräänlaisesta kansanetymologisesta semanttisesta motivaatiosta. Esimerkiksi karhun turkin karheus voi käsitykseni mukaan olla kansanetymologinen selitys karhun nimityksen *karhu* semanttiselle motiiville. Olen antanut laatimani lähdesana-aseman myös tällaisille kansanetymologisille mahdollisesti väärin tulkituille karhun nimitysten lähtömuodoille (ks. lähdesanasta luku 2.1.2.5.).

Merkitysten muutosten tärkeimpänä tekijänä on Campbellin (2004: 256) mukaan pidetty sanan merkityksen metaforista laajenemista. Metaforasta erillisinä merkityksenmuutoksen lajeina Campbell (mts. 257–259) mainitsee metonymian ja sen alalajina pidettävän synekdokeen eli kokonaisuuden nimeämisen osan mukaan. Käsitteet metafora ja metonymia ovat esille tulleista merkityksenmuutoksen tavoista niitä, jotka erityisesti koskevat tutkimuksessani käsittelemiäni karhun nimityksiä. Siitä syystä esittelen näitä käsitteitä seuraavassa luvussa seikkaperäisemmin.

2.1.2.2. Metafora ja metonymia

Metaforalla voidaan tarkoittaa ensinnäkin tyylikeinoa, jossa tietyn ilmauksen sijasta käytetään kuvaannollista, tarkoitukseltaan osittain samankaltaista ilmausta, lyhennettynä vertausta. Kielihistorian kannalta määriteltynä metafora on tarkoitteiden osittaiseen samankaltaisuuteen perustuva merkityksenmuutos. (Hakulinen & Ojanen 1976: 101.) Kielenkäytössä metafora perustuu ikonisuuteen eli muodon ja merkityksen samanlaisuuteen (ks. esim. Anttila 1988: 142; Onikki 1992: 39). Zoltán Kövecsesin (2002: 6) mukaan metaforisessa prosessissa yksi käsite ymmärretään toisen käsitteen kautta.

Metaforan ikonisuus perustuu Winfried Nöthin (1985: 11–12) mukaan metaforaa käyttävän ihmisen kokemuksiin ja kulttuurikohtaisiin havaintoihin samanlaisuuksista. Metaforien yksilöllinen kokemusperäisyys ja luovuus johtavat edelleen hänen mukaansa siihen, että mikä tahansa kielellinen merkki voi muuttua minkä tahansa tarkoitteen metaforaksi. Metaforan syntyminen ei siten hänen mukaansa edellyttäisi objektiivista yhdenkaltaisuutta asioiden välillä. Kognitiivisten teoreetikkojen mukaan metafora on jatkuvaa ja jokapäiväistä paitsi kielen myös mielen tasolla tapahtuvaa asioiden yhdistelyä. Asiat ymmärrettäisiin siten useimmiten vain toisten asioiden kautta. (Lakoff & Johnson 1980: 3, 36.)²

Metonymia taas on prosessi, jossa tietyn tarkoitteen nimitys korvataan kulloisenkin näkökulman mukaisesti tarkoitteeseen kuuluvan yksittäisen ominaisuuden mukaan. Metonymioita korvaustyyppinä ovat esim. synekdoke eli osa kokonaisuuden sijasta, esine käyttäjän sijasta, prosessi tuloksen sijasta, toiminta tapahtumisajan sijasta, sisältö säiliön sijasta,

²René Dirven (1985: 89, 90) esittää metaforan voivan toteutua kielen kaikilla tasoilla eli äänteellisellä, sanallisella, lausetasolla ja diskurssitasolla. Tutkimukseni kannalta keskeinen on sanatason metafora, joka tarkoittaa sitä, että aiemmin tutun sanan paikalla käytetään jotain muun merkityksistä sanaa. Äänteellisen tason metaforassa on kysymys mielestäni samasta asiasta kuin niin kutsutussa äännesymboliikassa, josta olen kirjoittanut sanan motivoituneisuutta käsittelevässä luvussa 2.2.1.

tarkkailija tarkkailtavan sijasta, konkreettinen abstraktin sijasta ja ominaisuus kantajan sijasta. (Mm. Lakoff & Johnson 1980: 36–37; Dirven 1985: 96; Krikmann 1992: 81, 82; Onikki 1992: 39, 40.) Kövecses (2002: 145) määrittelee metonymian kognitiiviseksi prosessiksi, jossa saman käsitteellisen alueen tai ideaalin kognitiivisen mallin sisällä yhtä käsitteellistä entiteettiä käytetään apuneuvona, joka tarjoaa pääsyn toiseen käsitteelliseen entiteettiin.

René Dirven (1985: 96) on tulkinnut metonymian metaforiseksi prosessiksi ja tässä mielessä ikään kuin metaforan alalajiksi. Näissä käsitteissä onkin paljon yhteistä. Molemmissa tapauksissa tarkoitteen nimitykseen käytetään sanaa, joka on jollain tavalla läheisessä yhteydessä tarkoitteeseen. Oman käsitykseni mukaan metonyminen nimitys eroaa metaforisesta lähinnä siinä, että se perustuu todellisiin tarkoitteeseen liittyviin seikkoihin, kun metaforisessa nimittämisessä tarkoite vain vertautuu toiseen tarkoitteeseen (vrt. esim. Nöth 1985: 11). Peircen merkkiteoriaa ajatellen metonymia eroaa metaforasta sen suhteen, että se on mieluummin indeksaalista kuin ikonista (Anttila 1988: 142; ks. myös luku 2.2. Kielelliset merkit).

2.1.2.3. Metaforan lähdealue, kohdealue ja lähde–kohdesovitus

On ajateltu, että jokaisella metaforalla on lähdealue ja kohdealue sekä näiden keskinäinen lähde–kohdesovitus. Lähde–kohdesovitus tarkoittaa sitä, että metaforinen kohdealue strukturoidaan lähdealueeseen sisältyvän niin sanotun mielikuvaskaeman (engl. *image-schema*) mukaan. (Lakoff 1987: 276, 288; ks. myös Kövecses 2002: 6.) Mielikuvaskaemat ovat abstrakteja mentaalisia malleja, jotka perustuvat ihmisen havaintoihin ja mielikuviin asioista ja tapahtumista (Johnson 1987: 2, 29). Mielikuvaskaemojen itsenäisen ja yksiselitteisesti tajuttavan rakenteen ansiosta niitä voidaan käyttää jonkin muun kompleksisen käsitteen strukturoimiseen (ks. Lakoff 1987: 283). Lakoff (mts. 276) on ottanut esimerkiksi metaforisesta lähdealueesta vertikaalisuus-käsitteen, jonka kohdealueena kielenkäytössä

toimii määrää. Sovitus (engl. *mapping*) toimii niin, että suunta – ylös – tajutaan enemmyytenä ja suunta – alas – vähemmyytenä.

2.1.2.4. Metonyyminen sovitus

Semanttisten rakenteiden sovitus toteutuu myös metonyymisessä merkityksenmuutoksessa, mutta metonyymisen sovituksen on ajateltu poikkeavan metaforisesta siinä, että se ei sisällä käsitteellisiä lähde- ja kohdealueita vaan tapahtuu yhden ja saman käsitestruktuurin ja siihen kuuluvan skeeman sisällä (Lakoff 1987: 288). Onikki (1992: 40) on muotoillut metonyymisen ja metaforisen sovituksen eron niin, että metonymia koskee yhden käsitteistyksen alan sisäisiä suhteita, kun metafora kytkee yhteen kahta eri käsitteistyksen alaa. (Ks. myös Kövecses 2002: 147 ja Campbell 2004: 257.)

Kovin jyrkkää eroa ei voi mielestäni vetää metaforisen ja metonyymisen sovituksen välille. Metafora merkityksenmuutoksen tapana on ensinnäkin hyvin lähellä metonymiaa, mihin viittaa Dirveninkin käsitys metonymiasta eräänlaisena metaforisena prosessina (ks. yllä luku 2.1.2.2.). Samansuuntaisesti Kövecses (2002: 156) toteaa, että käsitteelliset metaforat kumpuavat usein käsitteellisistä metonymioista. Tästä esimerkkinä hän mainitsee metaforisen ilmauksen – viha on kuumuutta –, jonka alla piilee tieto siitä, että vihan tunne aiheuttaa fysiologisia muutoksia ja tässä tapauksessa ruumiinlämmön kohoamista. Ruumiinlämmöllä ja ruumiilla on kuitenkin keskenään metonyyminen (ominaisuus–kokonaisuus) suhde, mutta metaforassa ruumiinlämpö on muuttunut vertauskuvalliseksi yleiseksi kuumuuden käsitteeksi (mts. 157). Onikki (1992: 40) toteaa niin ikään, että väljästi ymmärrettynä metaforinen ilmaus on aina myös metonyyminen. Metonymiassa samalla tavalla kuin metaforassa yksi käsite ymmärretään hänen mukaansa toisen kautta, mutta metonymiassa fokusointi vain tapahtuu tarkemmin. Joissain tapauksissa onkin vaikea edes päätellä, kummasta sovitustyylistä on kysymys. Tästä mainittakoon esim. tutkimuksessanikin esille tuleva sm verbi *kontia* 'kontustaa' (ks. art. 14)), joka ilmaisee karhun

nimityksen *kontio* metaforista semanttista motivaatiota, jos ajatellaan, että karhun kävelytapa vain muistuttaa *kontimista*, muttei itse asiassa ole sitä. Tällöin nimityksessä *kontio* kohtaa kaksi skeemaa ja kaksi käsitteellistä aluetta; skeema A) olento, joka kontii ja skeema B) karhu, joka ei konni vaan liikkuu muulla tavalla. Jos taas ajatellaan, että verbi *kontia* kuvaa karhun todellista liikkumistapaa, onkin *kontio*-sanalla kysymys metonyymisestä karhun nimityksestä ja yhden skeeman sisällä pysymisestä; olento, joka kontii on karhu. Johtopäätöksenteko riippuu tämän sanan kohdalla siitä, tulkitaanko verbin *kontia* merkitykseksi neutraali 'liikkuminen neljällä jalalla' vai tajutaanko sana pejoratiiviseksi 'kömpelöön kävelemiseen' viittaavaksi.

2.1.2.5. Lähdesana ja kohdesana

Onikki (1992: 39) käyttää metonyymisestä prosessista kirjoittaessaan käsitteitä kohdekäsite ja sitä metonyymisesti edustava käsite, jotka käsitykseni mukaan vastaavat suurin piirtein metaforan yhteydessä käytettyjä kohde- ja lähdealue-käsitteitä. Oman näkemykseni mukaan edelleen sekä metaforisen että metonyymisen prosessin yhteydessä on lähde- ja kohdealueiden sijaan mahdollista puhua esinnäkin käsitteistä lähdekäsite ja kohdekäsite riippumatta käsitteistyksen alojen lukumäärästä. Lähdekäsite voi mielestäni näin ollen edustaa sekä metaforisen prosessin lähdealuetta että metonyymisen prosessin kohdekäsitettä metonyymisesti edustavaa sanaa. Kohdekäsite taas voi mielestäni edustaa paitsi luonnollisesti metonyymisen prosessin kohdekäsitettä myös metaforisen prosessin kohdealuetta. Näin määriteltyjen lähde- ja kohdekäsitteiden pohjalta olen tutkimuksessani ottanut käyttöön käsitteet lähdesana ja kohdesana. Käsitteistöissäni lähdesana on yksiselitteisesti sana, joka ilmaisee sanan semanttisen motivaation. Huomioitakoon lisäksi, että lähdesana edustaa tutkimuksessani paitsi metaforisia ja metonyymisiä myös muuta kautta karhun nimityksen syntyyn osallisia lähdekäsitteiksi tulkitsemiani käsitteitä. Olen antanut lähdesana-aseman näin ollen myös sanoille, joiden yhteenkuuluvuus karhun nimityksen kanssa selittyy pelkästään kummankin

sanan affektiivisuudella ja keskinäisellä attraktiolla (ks. luku 2.1.2.7. Sperberin attraktioteoria). Affektiivinen lähdesana ilmaisee tässä eräänlaisen psykologisen semanttisen motivaation. Katson lisäksi, että lähdesanana on voinut myös toimia sana, jonka yhdistäminen karhuun on pelkkää kansanetymologiaa, jolloin semanttinen motivaatio on kansanetymologinen. Tällainen kansanetymologinen karhun nimityksen lähdesana voi olla esim. sm *karhea* ‘karhea’. Kohdesana taas on käsitteistössäni esim. metaforisesti uudelleen nimettyyn kohdekäsitteeseen viittaava sana, johon lähdesana on vaikuttanut. Käsitteistössäni lähdesanankäsite leikkaa Kulosen (1996: 29) käyttämää kontaminaatiolähde-käsitettä, jolla Kulonen tarkoittaa kontaminoitumalla syntyneeseen muodosteeseen vaikuttanutta sanaa (käsitteistä kontaminaatio ja kontaminaatiolähde tulee uudelleen puhe luvuissa 2.3.1, 2.3.2. ja 2.3.3.).

Katson, että lähde- ja kohdesana-termit ovat välttämättömiä tutkimuksessani, jossa selvitän karhun nimitysten konkreettista muotoa ja äännerakennetta. Vaikka käsite kontaminaatiolähde pitkälle vastaa lähdesana-käsitettä, käytän jälkimmäistä laajemmassa merkityksessä kuin edellistä. Lähdesanaksi nimitänkin myös sanaa, joka yksin ilmaisee toisen sanan semanttisen motivaation. Tämä merkitsee sitä, että tarkoitteen nimitys voi olla peräisin vain yhdestä lähdesanasta, jolloin se ei ole kontaminaation tulos ollenkaan. Lähdesana voikin edelleen olla käsitteistössäni karhun nimityksen mahdollinen morfologinen kantasana (esim. *kontia* > *kontio*). Se voi hypoteesini mukaan kuitenkin olla vaikuttanut esim. ainoastaan kohdesanan ensitavun vokaaliin (esim. lähdesana *karva* on voinut vaikuttaa kohdesanaan niin, että sen ensitavun vokaali on muuttunut esim. *u*:sta *a*:ksi). Lähdesana voi niin ikään olla mielestäni toiminut mallina esim. kielelle aiemmin tuntemattomalle sanansisäiselle konsonanttiyhtymälle. Lähdesanan vaikutus muistuttaa etenkin tässä tapauksessa analogista tietyn äänteellisen mallin jäljittelyä.

Lähdesanan edustajaksi taas nimitän sellaista semanttista motivaatiota ilmaisevaa sanaa, joka ei välittömästi ole vaikuttanut karhua merkitsevän sanan äänteelliseen asuun. Tällaisia lähdesanan edustajia ovat käsillä olevan tutkimuksen aineistossa mm. karhun nimitysten etäsukukieliset mahdolliset

äänteelliset vastineet, kuten esim. saN *guoržžu* ‘pahanilmanlintu, kortto jne’, jonka kohdalla vaikutus sanaan sm *karhu* ‘karhu’ on kenties tullut sanan suomalais-saamelaisesta lähtömuodosta **karš/ćoj*. Olennaista on, että lähdesanan edustajakin ilmaisee karhun nimityksen semanttisen motivaation. Jokainen karhun nimityksen suorakin merkitysvastine on tavallaan sen lähdesanan edustaja, koska vastineilla on oltava keskenään sama tai samat lähdesanat.

Vertailuaineistoni joukossa on viE *kähr* ‘mäyrä’ sana, jonka alkuperä voi olla balttilainen. Sanan mahdollisena lainaoriginaalina pidetty sana ‘jotain väriä’ merkitsevä **kerš-* on käsitykseni mukaan merkityksensä puolesta voinut toimia itämerensuomessa mäyrän tai karhun nimittämisen aiheena, josta syystä olen antanut sillekin mahdollisen lähdesana-aseman. ViE *kähr* ‘mäyrä’ on siten tutkimuksessani mukana sm karhun nimityksen *karhu* lähdesanan edustajana.

Katson, että lähdesanaksi voidaan nimittää myös karhun nimityksen mallina ollutta karhua merkitsevää vierasperäistä sanaa. Esim. sm *kontio* ‘karhu’ sanan vieraskielinen lähdesanan edustaja voisi olla saN *guovža* ‘karhu’. Välittömänä *kontio*-sanan lähdesanana olisi tässä tapauksessa kenties toiminut sellainen saamen kielen variantti, jossa nasaali alkuisen konsonanttiyhtymän denasaloitumista ei ole tapahtunut (ks. esim. Korhonen 1981: 185–186).

Joidenkin sanojen kohdalla ei voi varmasti sanoa, onko kysymyksessä lähdesana vai sellaisen edustaja. Tällaisia ovat mm. aineistossani esille tulevat ekspressiivisanastoon kuuluviksi luokiteltavat polyseemiset *kVrhV-* ja *kVntV-* sanat, jotka ovat todennäköisesti sekoittuneet toisiinsa paitsi semanttisesti myös äänteellisesti.

Epävarma tapaus on myös esim. sana 6) *karsi*, joka voi toisaalta olla karhun nimityksen välitön lähdesana, jos ajatellaan sen vaikuttaneen vain *karhu*-sanan ensitavun vokaaliin. Toisaalta, jos uskotaan, että *karsi* ja *karhu* palautuvat yhteiseen, varsinaisena karhun nimityksen lähdesanana toimineeseen lähtömuotoon, onkin sanaa nimitettävä lähdesanan edustajaksi.

Yhdessä kohdesanassa voi hypoteesini mukaan olla kontaminoituneena useita eri lähdesanoja, ja eri lähdesanat ovat nähdäkseni voineet vaikuttaa karhun nimityksiin eri aikoina. Katson lisäksi, että kielellinen aines, joka karhun nimityksiin lähdesanojen mukana on tullut, voi olla myös tiedostamatonta, jolloin voidaan ajatella, että nimen muodostuminen on ainakin osittain myös assosiatiivista. (Ks. käsitteistä kontaminaatio ja assosiaatio luku 2.3.)

2.1.2.6. Kuolleet metaforat

Metaforinen lähdealue voi kielenkäytöstä unohtua, jolloin sanan tarkoitteen alkuperäistä vertauskuvaa ei enää tunnisteta. Tällaisia metaforia on nimitetty kuolleiksi metaforiksi. (Lakoff & Johnson 1999: 124.) Lakoff & Johnson (mts.) esittävät kuolleesta metaforasta esimerkkinä englannin kieleen ranskasta lainatun ‘sukupuuta’ tarkoittavan sanan *pedigree*. Sana on lainattu ranskankielisestä ilmauksesta *ped de gris*, jonka kirjaimellinen merkitys ‘metson jalka’ on lainansaajakielessä unohtunut.

Käsillä oleva tutkimukseni on pitkälle paitsi edellä kuvattujen kuolleen metaforien myös kuolleen tai hämärtyneiden metonymioiden etsimistä. Lyhyesti sanoen tutkimukseni on karhun nimitysten kaikenlaisen näkyvistä kadonneen semanttisen motivaation jäljittämistä.

2.1.2.7. Sperberin attraktioteoria

Otan erikseen esille vielä jo luvussa 2.1.2.1. mainitun affektiivisten sanojen merkityksenmuutoksia selittävän Sperberin attraktioteorian, koska se selittää mielestäni eräitä tutkimuksessani esille tulevia karhun ja toisten affektiivisten olentojen ja asioiden mahdollisia yhteisiä nimityksiä. Kyseenomaisen teorian mukaan vahvasti tunnepitoiset mielteet saattavat menettää kykynsä tulla ilmaistuksi vanhoilla tutuiksi muodostuneilla kielellisillä symboleilla, jolloin ne alkavat vetää mitä tahansa sopivaa kielellistä ainesta itseensä. Tässä on yhtä aikaa kysymys tiettyjen affektiivisten sanojen merkitysalojen laajenemisesta, ekspansiosta ja toisten

affektiivisten sanojen ympärilleen muodostamasta ilmaisutyhjiöstä. Ilmaisutyhjiössä sanat toimivat eräänlaisina attraktiokeskuksina, jotka vetävät puoleensa ekspansiokeskuksiin kuuluvia käsitteitä. Erittäin affektiivisen asian symbolina aletaan siten käyttää alun perin täysin erimerkityksistä sanaa. (Hakulinen 1933: 300; Sperber 1965: 45, 46, 47.) Sperber (1965: 45) esittää esimerkkinä tästä ilmiöstä saksan sotilassanaston siirtymisestä keittiökieleen: *Handkranate* ‘käsikranaatti’ = *Kartoffel* ‘peruna’.

Aineistossani ovat vertailtavina sanat sm *köntys* ~ *köndös* ~ *köntös* ? ‘muinaissuomalaisen kaski- ja peltoviljelyksen jumala’ (art. 16)) ja saN *guoržžu* ‘pahanilmanlintu jne.’ (art. 8)), jotka olen ottanut analysoitaviksi, koska karhun ja henkiolennon tms. mahdollista yhteistä alkuperää olevien nimitysten taustalla voi käsitykseni mukaan olla molempien tarkoitteiden affektiivisuus. Oletan, että henkiolennon, jumalolennon tms. nimitykset olisivat toimineet itämerensuomessa karhun nimitysten lähdesanoina. Kysymys voi tosin näissäkin tapauksissa olla myös metaforisesta nimeämisestä, jossa karhu vertautuu henkiolentoon. Pidän myös mahdollisena, että teorian kuvaama affektiivisten käsitteiden keskinäinen attraktio on ollut myös syynä esim. naisen sukuelimen tai täin nimitysten (*karhu* ‘karhu’; ‘naisen sukuelin; täi’) merkitysten laajenemisessa karhun nimityksiksi. Oletan samalla, että affektiiviset käsitteet voivat tutkimukseni terminologian mukaisesti toimia toistensa lähdesanoina (ks. lähdesanasta luku 2.1.2.5.).

2.2. Kielelliset merkit

2.2.1. Kielelliset merkit ja sanojen motivoituneisuus

Tarkastelen tässä luvussa sanaa kielellisenä merkinä kohdistuen tämän myötä huomioni sanojen motivoituneisuuteen.

Sanat ovat yksinkertaisesti kuvattuna kaksijakoisia muodosta ja merkityksestä koostuvia kielellisiä merkkejä, jotka viittaavat, tai joilla voidaan viitata johonkin tarkoitteeseen (Karlsson 2002: 12). Ns. Peircen

merkkiteorian mukaan kielelliset merkit on mahdollista jakaa kolmeen eri lajiin: symboleihin, joissa muodon ja merkityksen suhde on arbitraarinen (mielivaltainen) ja konventionaalinen (sopimuksenvarainen), ikoneihin, joissa muoto jollain tavalla kuvaa, jäljittelee tai muistuttaa sanan merkitystä ja kolmanneksi indekseihin, joissa muoto on syy–seuraus-, yhteenkuuluvuus- tai muussa ei kuvaanomaisessa suhteessa tarkoitteeseensa. Ikonien ja indeksien kohdalla on samalla kysymys motivoituneista ja symbolien kohdalla motivoimattomista sanoista. (Lyons 1977: 99–109; Saeed 1997: 5; Karlsson 2002: 13,14.)

Kuten yllä käy ilmi, sanat voidaan motivoituneisuutensa suhteen jakaa motivoituneisiin ja motivoimattomiin sanoihin (E. Itkonen 1966: 347–350). Stephen Ullmann (1961: 175) on käyttänyt motivoitumattomista sanoista määritettä läpinäkymättömät eli opaakit sanat ja motivoituneista nimitystä läpinäkyvät sanat.

Kielellinen motivoituneisuus näkyy sanoissa paitsi äänteellisellä, myös morfologisella ja semanttisella tasolla. Motivoituneisuus, joka on näkyvissä äänteellisellä tasolla, tunnetaan niin kutsuttuna äännesymboliikkana (ks. myös alaviite sivulla 20). Kielessä voidaan erottaa äänteellisesti välittömästi eli absoluuttisesti motivoidut sanat ja sekundääriä motivoituneisuutta osoittavat sanat. Absoluuttisesti äänteellisesti motivoituissa sanoissa äänneäsen ja merkityksen yhteys on välitön ja selvä (esim. *kumista*, *päristä*). Tätä ilmiötä on nimitetty myös imitatiiviseksi äännesymboliikaksi. (E. Itkonen 1966: 347–350; Mikone 2002: 109.) Sekundäärin äänteellisen motivoituneisuuden kohdalla yhteys äänneäsen ja merkityksen välillä ei ole yhtä ilmeinen. Sekundäärisestä äänteellisestä motivaatiosta mainitaan usein esimerkkinä suppea etuvokaali *i*, johon liittyy assosiaatioita mm. jostain pienestä, hennosta tai kaukaisesta (vrt. esim. engl. *little* ‘pieni, vähän’ tai sm *tilkka* ‘pieni nestemäärä’). Vokaalit *o* ja *u* kantavat vastaavasti suuruuden, jyrkeyden, leveyden, kömpelyyden jne. mielikuvia. Tälle säännölle löytyy kuitenkin poikkeuksia, kuten esim. engl. *big* ‘iso’ ja *small* ‘pieni’. (Ullmann 1961: 178, 179; E. Itkonen 1966: 347, 348; Hinton ym. 1994: 335.)

Niin kutsutun konventionaalisen äännesymboliikan ilmentäjinä on pidetty fonesteemeiksi nimettyjä yksiköitä. Edellisiin äännesymboliikan lajeihin verrattuna konventionaalinen äännesymboliikka on nimensä mukaisesti usein muttei aina kielikohtaista. Fonesteemit kehittyvät, kun kielessä on monia lähimerkityksisiä sanoja, joissa toistuu samassa asemassa sama äänne tai äännesekvenssi, jolloin toistuva yksikkö saa koko sanan tarkoitteen merkityksen. Esimerkkinä tällaisesta fonesteemista on mainittu mm. engl. *gl-*, johon kytkeytyy merkitys ‘säteilevä, kimalteleva’. Vrt. esim. *glitter* ‘kimallella’, *glisten* id. ja *glow* ‘hehkua’. (Hinton ym. 1994: 5; Mikone 2002: 110–111.)

Morfologista motivaatiota edustavat yhdyssanat ja johdokset, koska niiden komponentit tunnetaan ja semanttista motivaatiota mm. yllä käsitellyt metaforat, joissa sanaa käytetään kuvaannollisesti jossakin alkuperäiselle merkitykselle läheisessä merkityksessä (E. Itkonen 1966: 350).

2.2.2. Karhun nimitykset kielellisinä merkkeinä

Karhun nimitykset ovat kielellisiä merkkejä, joiden joukosta on löydettävissä sekä motivoituja ikonisia ja indeksaalisia että motivoimattomia symbolisia nimityksiä. Äänteellisesti täysin motivoimattoman tuntuista karhun nimitystä tosin on vaikea keksiä. Lähinnä symbolisena ja konventionaalisenä voidaan kuitenkin pitää esim. sm karhun nimitystä *ohto*, jossa välitöntä äänteellistä tai muutakaan motivaatiota ei näy. Karhun nimitysten, kuten edellä mainitun *ohto*-sanan kohdalla äänteellinen motivoituneisuus on mielestäni nimenomaan sekundääriseksi luokiteltavaa. Vrt. myös esim. nimitystä *kontio*, jossa sekä ensitavun *o* että sanansisäinen konsonanttiyhtymä *-nt-* ilmentävät molemmat jollain tavalla karhun jyrkää ja raskasta olemusta. Indeksaaalisena karhun nimityksenä taas on mahdollista ajatella vaikkapa karhun nimitystä *karvajalka* (SKVR VII 5, 3921: 3,6, Korpiselkä, Europaeus 1845), jossa karhun ruumiinosan nimitys on tullut koko eläimen metonymiseksi nimitykseksi.

Morfologisesti motivoituja karhun nimityksiä edustakoot esim. sm deminutiivinen *ohtoinen* (ks. Nirvi 1944a: 67) ja karjalan yhdysmuotoinen *levielloappa* (ks. KKSK). Nimityksessä *levielloappa* näkyy läpi myös nimityksen semanttinen motivaatio eli karhu on saanut nimityksensä leveiden kypäliensä mukaan.

Näkemykseni on, että omaperäiset luonnollisen kielen sanat eli myös karhun nimitykset ovat enimmäkseen alkujaan äänteellisesti, semanttisesti ja morfologisesti motivoituneita, jolloin motivoimattomien sanojen kohdalla kysymys on siitä, että motivoituneisuus on sanasta esim. ääntenmuutosten tai nimityksen semanttisen motivaation näkyvistä katoamisen myötä kadonnut (vrt. E. Itkonen 1966: 348). Myös morfologinen motivaatio voi kadota näkyvistä, jos vaikkapa sanassa on tapahtunut sisäheittoon johtanut suffiksaatio, jolloin johdinaines ei enää erotu vartalosta. Kuten johdannossa käy ilmi, tutkimukseni on pitkälle karhun nimitysten semanttisen motivaation selvittämistä, jonka kanssa vääjäämättä kulkee myös nimitysten äänteellisen ja morfologisen taustan selvittäminen.

2.3. Sanan rakenne ja sananmuodostuskeinot

2.3.1. Yleistä sananmuodostuksesta

Kielen sanasto koostuu ns. jakamattomista perussanoista (*sana*), näiden johdoksista (*sana* > *sanoa*) ja yhdyssanoista (*sana* + *kirja* > *sanakirja*) (Häkkinen 1997: 83). Kieleen voidaan johtaa uusia sanoja sen omista aineksista suomen kielessä erityisesti johtamalla. Yleisin johtamistapa suomessa on suffiksaatio, jossa kantasanan perään liitetään suffiksi (mts. 101). Uudemmissa johdoksissa kantasana ja suffiksi erottuvat hyvin toisistaan, mutta on mahdollista, että sana voi kätkeä sisäänsä jälkitavun vanhan merkitykseltään hämärtyneen suffiksaalisen aineksen. Esim. sm sana *pitkä* 'pitkä' rakentunee sukukielten vastineiden ja eräiden johdostensa (esim. sm *pidetä* 'muuttua pidemmäksi') perusteella kahdesta morfeemista: *pite-* (< PU **piðe-*) ja *-kä*. (Ks. Häkkinen 1997: 94; UEW; SSA.)

Uusia sanoja saadaan kieleen myös yhdistämällä (*pala + peli*) ja typistämällä (*koskenkorva > kossu*) (Häkkinen 1997: 108, 144). Mahdollista, joskin harvinaisempaa, on myös reduplikaatio, yksinkertaisimmillaan sanan täydellinen toisto, kuten malaijin sanassa *orang-orang* ‘ihmiset’ < *orang* ‘ihminen’. Suomen kielestä löytyy esimerkkejä ainakin osittaisesta reduplikaatiosta erityisesti ekspressiivisiksi luonnehdittujen sanojen kohdalla, kuten sanoissa *putipuhdas* ja *sepposelällään*. (Häkkinen 1997: 109; Karlsson 2002: 103, 196, 197.)

Ns. äänteellistä modifikaatiota eli muuntelua voi myös pitää sananmuodostuskeinona. Muuntelun mahdollisuutta lisää sanan vierasperäisyys tai se, että sana on muusta syystä vaikeaselkoinen. (Häkkinen 1997: 110.) Variaatiota lisää myös sanan affektiivisuus eli tunnepitoisuus. Alkuaan affektiivisesta vaihtelusta voi olla kysymys kieleen vakiintuneissa sanoissa, joista esiintyy sekä etu- että takavokaalisia muotoja. (Mts.112; vrt. luku 2.4.1.1.) Muuntelua tapahtuu erityisesti silloin, kun luodaan kiertoilmauksia joillekin pelottaville tai poikkeuksellisille olioille ja ilmiöille (mts. 111). Tähdennettäköön, että varsinaiseksi sananmuodostuskeinoksi äänteellistä muuntelua voi nimittää vain silloin, kun samalla sanan merkitys muuttuu.

Uusia sanoja on syntynyt kieleen sen vanhoista aineksista myös kontaminoitumalla (mm. Kulonen 1996: 29; Häkkinen 1997: 121). Koska kontaminaatio selittää hypoteesini mukaista ilmiötä, jossa yhteen karhun nimeen on voinut tulla vaikutusta useammasta kuin yhdestä sanasta, olen tarkastellut sitä erikseen seuraavassa luvussa. Kulonen (1996: 29–30) on todennut lisäksi, että sanoja syntyy kielen vanhoista aineksista myös assosiaation kautta, joka on lähellä kontaminaatiota mutta sitä väljempi määritelmä sanojen vaikutuksesta toisiinsa. Assosiaation tuottamien muodosteiden kohdalla ei Kulosen mukaan olisi kysymys johtamisesta eikä kontaminaatiosta vaan siitä, että sanat muistuttavat äänteellisesti toisia samaan merkityskenttään kuuluvia sanoja.

2.3.2. Kontaminaatio

Häkkinen (1997: 121) selittää kontaminaation tilanteeksi, jossa kaksi mieleen tulevaa sanaa sulatetaan yhteen ottamalla aineksia molemmista sanoista. Kulosen (1996: 29) mukaan varsinaiseksi kontaminaatioksi nimitetään muodostetta, jossa on selvästi erottuvat muista sanoista lainatut osaset. Kontaminoitumalla syntyneen sanan merkitys voi hänen mukaansa edelleen olla peräisin esim. joko toisesta muodosteen rakenneosana olleesta sanasta tai olla yhteen sulautuneiden sanojen merkitysten yhdistelmä ja olla tässä tapauksessa peräisin kahdesta kontaminaatiolähteestä (käsitteestä kontaminaatiolähde oli aiemmin puhetta luvussa 2.1.2.5.). Kontaminoitumisessa on siten kysymys eräänlaisesta sanojen äänteellisestä ja semanttisesta vaikutuksesta toisiinsa.

Toisista sanoista lainatut osaset voivat olla Kulosen (mts. 29) mukaan äännesekvenssejä sanan alusta, jolloin ne muistuttavat kantasanaa. Lainatut osaset voivat olla myös johdinta muistuttavia osia sanojen lopusta. Kulonen on todennut edelleen, että kontaminaation (ja assosiaation) kautta kieleen syntyy erityisesti deskriptiivistä sanastoa. Havainnollisena esimerkkinä kontaminoitumalla syntyneistä sanoista Kulonen (mts.) mainitsee suomen kielen verbit *kursia*, *harsia* ja *parsia*, joilla on yhteisenä merkityspiirteenä ompeleminen. Näistä ensimmäiseen *kursia*-verbiin olisi vaikuttanut verbi *kuroa*, *harsia*-verbiin sanat *harva* ja *hara* ja kolmanteen *parsia*-verbiin kaiketi verbi *paikata*.

Kulosen toteamusta, jonka mukaan kontaminaation kautta kieleen syntyy erityisesti deskriptiivistä sanastoa, tutkimuksenikin tukee edellyttäen, että käsitteet deskriptiivinen ja ekspressiivinen viittaavat ainakin osittain samaan asiaan (ks. luku 2.4.2.1.). Täsmällisemmin sanoen oletan, että aineistoni kaltainen ekspressiivinen, affektiivinen ja tabuluonteinen sanasto on erityisen altista kontaminoitumiselle.

Kontaminaatio-käsite vaatii tutkimukseni kohdalla kuitenkin uudelleenmäärittelyä ja täsmennystä tietyiltä osin. Käsitteeni mukaan karhun nimitysten lähdesanat, jotka erityisesti silloin, kun on kysymys kontaminaatiosta eli usean lähdesanan vaikutuksesta kohdesanaan, voivat

esiintyä sanoissa myös hämärtyneinä, jolloin niitä tai niiden vaikutusta ei pystytä sanasta yksiselitteisesti erottamaan. Syynä tähän voi mielestäni joissakin tapauksissa olla se, että kontaminaatiolähteet, joilla tässä tarkoitan samaa kuin karhun nimitykseen vaikuttaneet lähdesanat, ovat kielestä itsenäisinä sanoina kadonneet. Syy hämärtymiseen voi käsitykseni mukaan olla myös se, että kontaminaatiolähdettä eli lähdesanaa ei vain tunnisteta, vaikka se kielessä itsenäisenä sanana esiintyisikin, jos merkitysyhteyttä kontaminaatiolähteen ja kontaminoitumalla syntyneen sanan välillä ei enää nähdä. Tässä on siis pohjimmiltaan kysymys samasta asiasta kuin metaforien ja metonymioiden kuolemisessa (ks. luku 2.1.2.6.). Kolmas syy siihen, että kontaminaatiolähdettä (tai sanan lähdesanaa) on sanasta vaikea tunnistaa, on mielestäni se, että sanat ovat voineet sekoittua äänteellisesti toisiinsa alun alkaenkin tiedostamatta. Viimeksi mainittu antaa ymmärtää, että karhun nimitysten muodostuksessa voi olla mukana myös assosiaatiota (vrt. Kulonen 29–30). Yksinkertaisuuden vuoksi katson sanojen toisiinsa vaikuttamista voitavan kuitenkin kutsua kontaminaatioksi siinäkin tapauksessa, että sekoittuminen tapahtuu jollain tavalla assosiaation kautta ja tiedostamatta.

2.3.3. Karhun nimitysten morfologinen rakenne

Karhun nimitysten luomisessa voi havaita käytetyn lähes kaikkia edellä mainitsemiani sananmuodostuskeinoja. Ainoa, josta en ole löytänyt selvää esimerkkiä on ty pistäminen. Suomen karhun nimityksistä suffiksin avulla ovat johdettuja esim. deverbaalinen tai denominaalinen tekijä- tai olentojohdos *kont-io* (ks. Hakulinen 1968: 166). Johdoksessa sm *köntiäinen* ‘karhu’ on havaittavissa äänteellistä modifikaatiota; *o > ö. Runsaasti karhun nimityksiä on saatu suomen kieleen myös yhdistämällä. Yhdysmuotoinen karhun nimitys on mm. sm *mesikämmen* (< *mesi* + *kämmen*) ‘karhu’. Suomen kielen karhun nimitystä *pöpö* ~ *pöppö* ‘mörkö’; ‘karhu’; ‘täi’ on pidetty alunperin reduplikaation tuloksena syntyneenä pelottelusanana. Tämän kantasana olisi yksitavuinen itämerensuomalaisissa kielissä esiintyvä *pö* tai *pöö*. Jälkimmäiselle sanalle *pöö* Lönnrot (1880:

323) on antanut merkityksen ‘buse för att skräcka barn’, jonka voisi kääntää ‘lasten pelotin tms.’. (Mägiste 1928: 235; Nirvi 1944a: 51.)

Olen pitänyt mahdollisena, että aineistoni suomen kielen karhun nimitysten *karhu* ja *kontio* kohdalla voi olla kysymys hämärtyneistä johdoksista. Oletukseni on, että esim. sana *karhu* voi muodostua kantasanaista **kVrV*- ja hämärtyneestä johtimesta *-*šV/-čV*, joka on kantasanaan liittyessään aiheuttanut sanassa sisäheiton.

Kuten jo olen maininnut, kontaminaatio on sananmuodostustavoista se, joka parhaiten kuvaa teoriani mukaista ilmiötä, jossa kunkin karhun nimityksen äänteelliseen asuun on voinut vaikuttaa useita eri lähdesanoja.

2.4. Äänteellisen ja semanttisen vaihtelun taustaa

2.4.1. Äänteellinen vaihtelu ja epäsäännöllisyys

Suomen kielessä on paljon samanmerkityksisiä sanoja, jotka eroavat toisistaan esimerkiksi vain vokaalien suhteen. Äänteellistä vaihtelua voi siis esiintyä ainakin synkronisissa nykykielen sanoissa, mutta sitä on käsitykseni mukaan joissain tapauksissa oletettava esiintyneen myös synkronisissa kantakielitasoissa, joista on juontunut eri tytärsanoihin epäsäännöllisiä eli toisiaan äänteellisesti vastaamattomia muotoja.

Usein kielessä esiintyy myös yhteiseen lähtömuotoon palautuvien sanojen murrekohtaista äänteellistä vaihtelua. Esimerkkinä mainittakoon ‘typerää’ merkitsevä itämurteiden *tuhma*, jonka vastine länsimurteissa on *tyhmä*. Näistä ensimmäinen on saamen kielen vastineeseen vertaamalla mahdollista osoittaa kielihistoriallisesti vanhemmaksi (saN *dosmi* < vksm **tušma*). (Häkkinen 1997: 114; Saarikivi 2007: 332.)

Äänteelliseen vaihteluun on esitettävissä erilaisia syitä. Vokaalien äänteellisen vaihtelun ja epäsäännöllisen äännekehityksen aiheuttajaksi voidaan ensinnäkin ehdottaa sanan tai sen tarkoitteen aiheuttamaa affektia (mm. Häkkinen 1997: 112, 113; Kulonen 2006: 324). Yhtenä syynä äänteelliselle vaihtelulle voi olla myös sanan laina-alkuperä (Häkkinen 1997: 110, 113). (Vrt. myös luku 2.3.1.)

Aineistoni kohdalla äänteellistä epäsäännöllisyyttä on ainakin joidenkin vertailuaineistooni kuuluvien sanojen kohdalla aiheuttanut nimenomaan sanoihin ja niiden tarkoitteisiin liittyvä jo puheeksi tullut affekti. Osa vertailtavistani olleista sanoista kuuluu lisäksi ekspressiiviseksi luokiteltavaan sanastoon, jonka kohdalla erityisesti vokaalien laajakin variaatio on yleistä (ks. käsitteestä ekspressiivisanat alla luku 2.4.2.). Tekijä, jonka katson erityisesti aineistoni kohdalla tuottaneen historiallisvertailevassa mielessä epäsäännöllisiä äänne muutoksia, on merkityksenmuutos, joka toteutuu esimerkiksi silloin, kun nimitys syntyy metaforan tai metonymian kautta (ks. tästä tarkemmin alla luku 2.4.3.). Lähdesanan mahdollinen vierasperäisyys voi taas ainakin osaltaan selittää sanan *karhu* kohdalla variaatiota sen lähtömuodossa sanansisäisten affrikaattojen kesken (ks. art. 8) saN *guoržžu* ‘pahanilmanlintu jne.’), joskin tässäkin tapauksessa epäsäännöllisessä äännekehityksessä kysymys voi olla affektista. Toisaalta kysymys voi olla molemmista, koska vierasperäisyyden voi ajatella tekevän sanan affektiiviseksi.

2.4.2. Ekspressiivisanat

2.4.2.1. Ekspressiivisanojen määritelmiä

Esittelen seuraavaksi lyhyesti ns. ekspressiivisanojen määritelmiä eri tutkijoiden käsitysten mukaan. Merkittävää sanojen ekspressiivisyyden määrittelyn kannalta tutkimuksessani on se, että pystyn sen kautta tunnistamaan vertailuaineistostani ekspressiivisanastoon kuuluvat sanat. Tämä taas on huomioitava seikka erityisesti siksi, että se antaa mahdollisuuden yhdistää etymologisesti karhun nimityksiin sanoja, jotka on yhdistettävissä tähän tarkoitteeseen semanttisesti, mutta joita ei perinteisin äänteellisin kriteerein voida juontaa yhteisestä lähtömuodosta karhua merkitsevien sanojen kanssa.

Ekspressiivisanoista puhuttaessa on käytetty myös ilmaisua ekspressiiviset sanat, ja samakin tutkija voi käyttää molempia ilmaisuja (ks. esim. Korhonen 1993: 334; Kulonen 2006: 323). Katson, että edellä

mainittujen ilmaisujen kohdalla kysymys on samasta asiasta, joten käytän ekspressiivisistä sanoista puhuessani itse ensisijaisesti lyhyempää muotoa ekspressiivisanat. Kuten lukija tulee huomaamaan, ekspressiivisyyden käsitettä on tavallisimmin määritelty suhteessa neutraaliin, affektiiviseen, onomatopoeettiseen ja deskriptiiviseen sanastoon.

Vesa Jarva (2003: 62) jakaa kielen sanat neutraaleihin ja ekspressiivisiin sanoihin niin, että neutraaleja voisivat olla myös affektiiviset tabusanat ja erilaiset pejoratiiviset nimitykset, mikäli ne eivät ole ekspressiivisiä. Jarvan (mts. 69) mukaan ekspressiivisiä sanoja voidaan ensinnäkin luonnehtia äänteellisesti motivoituksi tai äänteellisesti tarkoitetaan kuvaileviksi sanoiksi. Semanttisista piirteistä Jarva (mts. 71) mainitsee ekspressiivisten sanojen monimerkityksisyyden, mikä on itämerensuomalaisten sanojen kohdalla hänen mukaansa silmiinpistävä ilmiö. Ekspressiivisten sanojen polysemia kuitenkin eroaa Jarvan (mts. 71–72) mukaan neutraalien sanojen polysemiasta niin, että neutraalien sanojen kohdalla polysemiassa on selkeästi kysymys yhden sanan semanttisesta eriytymisestä, homonymiassa erimerkityksisten sanojen äänneasujen yhteenlankeamisesta ja synonyymien kohdalla mahdollisesti toisen sanan lainaperäisyydestä. Maija Länsimäki (1987: 268) mainitsee esimerkkinä ekspressiivisen sanan monimerkityksisyydestä suomen kielen sanan *lipotin*, jonka merkityksiä voivat olla ‘lyhyet sukset, kevyet jalkineet, liperit, jalat, naisen sukupuolielin, vetinen keitto, nopeasti kulkeva epärehellinen ja viekas ihminen, pieni lapsi’. Ekspressiivisessä kielenkäytössä yhtä tarkoitetta voidaan nimittää vastaavasti eri tavoilla. ‘Tyhmä ihminen’ voi olla *heppana*, *huppana*, *huuppana*, *tolvana* jne. (Hahmo 1994: 361; Jarva 2003: 72.)

Toinen ekspressiivisten sanojen semanttinen piirre on Jarvan (2003: 72–73) mukaan onomatopoeettisuus. Ekspressiiviset sanat kuvaavat näin ollen usein ääntä ja nopeaa tai hidasta liikettä sekä ulkonäköä. Kolmanneksi ekspressiiviset sanat kuvaavat Jarvan (mts. 74) käsityksen mukaan myös puhujan asennetta tarkoitetta kohtaan. Ekspressiivisten sanojen tarkoite on täten usein jollain tavalla normeista poikkeava tai silmiinpistävä. Neljäs ekspressiivisten sanojen semanttinen piirre on Jarvaa (mts. 75) mukailen merkityksen tilannesidonnaisuus. Ne eivät siten ole tarkoitteensa normaaleja

ilmaisimia, vaan tarkoitteella on olemassa tavallisesti jokin muu vakiintunut ja neutraali nimitys.

Morfologis-fonologisena piirteenä ekspressiivisille sanoille on Jarvan (2003: 79, 81) mukaan tyypillistä laaja äänteellinen variaatio ja Suomen kielessä erityisesti ensitavun sanan varsinaista merkitystä muuttamaton vokaalivaihtelu. Nominien kohdalla voi esiintyä hyvinkin laajaa vokaalivaihtelua: *jatkale* 'laiska mies', *jetkale* 'hauen vonkale', *jotkale* 'jokin iso tai pitkä', *jutkale* 'iso tanakka ihminen', *jötkäle* 'kookas, pitkulainen olento' (ks. myös Ruoppila 1935: 128–136 ja Saukkonen 1962: 342, 343).

Eve Mikone (2002: 17) käyttää termiä ekspressiivinen sana kattoterminä deskriptiivisille ja onomatopoeettisille sanoille ja edellyttää, että käsitettä ekspressiivinen käytetään vain, kun väite koskee molempia ryhmiä. Onomatopoeettisilla sanoilla Mikone (mts. 18) tarkoittaa selvästi ääntä kuvailevia sanoja ja deskriptiivisillä sanoilla kielen ydinsanaston osaa, joka ei ole luonteeltaan neutraalia muttei myöskään onomatopoeettista.

Ulla-Maija Kulonen (1996: 24) on aiemmin käyttänyt äänteellisesti motivoituneista sanoista nimityksiä onomatopoeettiset ja deskriptiiviset sanat. Hän on tuolloin katsonut deskriptiivisten sanojen olevan myös ekspressiivisiä, koska niiden käytöllä pyritään ilmauksen kuvaavuuteen ja luomaan kuulijassa samanlainen tunnereaktio kuin puhujassakin on (mts. 26; ks. myös Kulonen 2006: 323). Kulonen (1996: 25) on edelleen todennut, että deskriptiivisanoille on tyypillistä suuri äänteellinen varioivuus, joka olisi lisäksi säännöllisempää kuin on annettu ymmärtää. Variaatioiden hän taas on uskonut syntyvän useimmiten kontaminaation kautta eikä täysin mielivaltaisesti (käsitteestä kontaminaatio on puhe yllä luvuissa 2.3.1, 2.3.2. ja 2.3.3.).

Ekspressiivisten sanojen käyttö kytkeytyy Kulosen (2006: 323) mukaan affektiin niin, että affekti aiheuttaa ekspressiivisanojen käyttöä. Ekspressiivisiä sanoja tuotetaan edelleen hänen mukaansa

konventionaalisen äännesymboliikan ja onomatopoeettisia sanoja imitatiivisen äännesymboliikan avulla (mts.).³

2.4.2.2. Ekspressiivisanojen ikä

Äännesymboliikkaa ja äänneiden jäljittelyä voi pitää symbolisen kielen synnyn kannalta merkittävänä tekijänä. On ajateltu, että sopimuksenvaraisia symboleja on alettu käyttää nimenomaan ekspressiivisten tunteenilmausten myötä kehittyneen foneemiston avulla. On niin ikään oletettu, että uusia sanoja syntyy edelleenkin lähinnä äännesymboliikan kautta ja tämän on ajateltu näkyvän nykykielessä ekspressiivisten sanojen runsautena. (Korhonen 1993: 302.) Ekspressiivisanastoa on näin ollen pidetty kielen nuorimpaan kerrokseen kuuluvana, eikä siihen kuuluville sanoille tästä syystä olisi vastineita etäisemmissä sukukielissä (E. Itkonen 1966: 80; Korhonen 1993: 304).

Vanhimmat deskriptiiviset sanat, joilla voidaan pitkälle käsittääkseni tarkoittaa samaa kuin ekspressiivisanat (ks. yllä luku 2.4.2.1.), voidaan Kulosen (1996: 25) mukaan palauttaa vanhimpiin kantakieliin, mutta niille on etenkin itämerensuomalaisten kielten kohdalla tyypillistä kuuluminen kielen nuorimpaan kerrostumaan. Kulonen kuitenkin toteaa samassa yhteydessä, että yhdenkään uuden deskriptiivisanan syntyä ei ole tietävästi pystytty osoittamaan. Äänteellisesti motivoituihin sanat, jollaisiksi Kulonen (ks. edelleen mts. 24, 26) deskriptiiviset sanat on luokitellut, eivät siten hänen mukaansa synny tyhjästä, vaan ne varioivat suhteellisen vanhojen rakenneosasten ympärillä.

Yhdyn Kulosen kantaan siinä, että kielen uudetkin äänteellisesti motivoituihin sanat mukaan lukien ekspressiivisanat syntyvät useimmiten

³ Oma kantani ekspressiivisten ja affektiivisten sanojen erottelun suhteen on se, että mikä tahansa sana ei mielestäni voi olla ekspressiivinen, mutta mikä tahansa sana voi olla affektiivinen. Neutraaleina taas pidän sanoja, jotka eivät omasta mielestäni ole affektiivisia eivätkä ekspressiivisiä. Kuten sanavalinnastani näkyy, on sanojen määrittely affektiivisuuden tai ekspressiivisyyden suhteen mielestäni subjektiivista.

kielen olemassa olevista aineksista. Ekspressiivisluonteisissa sanoissa, joihin eräiden karhun nimienkin ja niiden lähdesanojen ja näiden edustajien voidaan ajatella kuuluvan, voi siis mielestäni olla iältään vanhaa ja levikiltään laajaa mutta esim. äänteellisesti epäsäännöllisesti muuntunutta ainesta.

2.4.3. Äänteellisen motivaation palauttaminen

Tutkimukseni vahvistaa omalta osaltaan näkemystä, jonka mukaan etenkin affektiivisen sanaston kohdalla taipumus äänteelliseen motivoituneisuuteen on tavallista suurempi (ks. mm. Kulonen 2006: 324). Merkillepantavaa tutkimukseni kannalta on, että metaforisen ja metonyymisen merkityksenmuutoksen kautta tai esim. tilanteessa, jossa affektiivinen tarkoite saa nimitykseksen tai nimityksensä kantasanaksi eri alkuperää olevan sanan, lähdesana uuden tarkoitteen nimityksessä menettää alkuperäisen mahdollisen äänteellisen ja muunkin motivaationsa. Olen aineistoa analysoidessani selittänytkin eräiden karhun nimityksissä esim. metonyymisen merkityksenmuutoksen yhteydessä mahdollisesti tapahtuneiden ääntenmuutosten tapahtuneen eräänlaisen äänteellisen motivaation palauttamisen kautta. Jos tätä ilmiötä verrataan esim. sanojen taivutuksen yhteydessä tapahtuvaan ns. kielioppiehtoiseen morfofonologiseen äännevaihteluun, on tätä sanan metaforisen, metonyymisen tai muusta syystä johtuvan merkityksenmuutoksen yhteydessä tapahtuvaa äännevaihtelua mielestäni mahdollista nimittää semanttis-morfofonologiseksi eli merkityshehtoiseksi vaihteluksi (Vrt. esim. Karlsson 2002: 97).

Äänteellisen motivaation palauttaminen koskee mielestäni lähdesanoja, jotka ovat uuden tarkoitteen nimityksinä tai sellaisten kantasanoina muuttuneet tätä äänteellisesti kuvaaviksi. Äänteellisen motivaation palauttaminen on oletukseni mukaan voinut tapahtua myös sanoissa, joiden tarkoite on pysynyt samana, mutta jotka ovat affektin haalistumisen vuoksi joutuneet ekspressiivistämään äänteellistä asuaan (ks. mm. Kulonen 2006). Tästä voi mielestäni olla kysymys esim. sanansisäisen uuden *n*-alkuisen

konsonanttiyhtymän syntymisessä denasaloituneeseen sanaan (esim. vksm *-nč- > saN -zz- > saN -nz- (vrt. Korhonen 1981: 186)). Tästä ilmiöstä käytän ilmaisua nasaalin palauttaminen. Olen myös olettanut, että ekspressiivistäminen tai äänteellisen motivaation palauttaminen voi tapahtua eräänlaisen ekspressiivistävän tilkkeen lisäämisellä sanan sisään (vrt. edelleen esim. Kulonen 2006: 324). Sanaa tilke esim. Kulonen (2006: 325) käyttää hieman eri merkityksessä kuvaamaan ekspressiivistä sanamuodostusta korrelaatiojohdon keinoin. Kulonen puhuu tilanteesta, jossa varsinaista kantasanaa ei ole ollenkaan, vaan sen tilalla on konventionaalinen äännesymboli, johon liitetään suffiksi ja äännesymbolin ja suffiksin väliin sanan sitä kaivatessa tilke. Esimerkkinä tällaisesta tilkkeen käytöstä hän mainitsee mm. sanaparin: *sol-ista* > *sol-j-ua*. Olen ehdottanut, että mahdollinen ekspressiivistävä tilke *š, *č tai *h* sisältyy mm. sm *karhu*-sanaan siinä tapauksessa, että sen kantasana toimineen lähdesanan sisässä ei ole ollut konsonanttiyhtymää. Ekspressiivistäväksi tilkkeeksi on mielestäni mahdollista nimittää myös nasaalia, joka on palautettu denasaloituneen konsonanttiyhtymän eteen (ks. yllä). Ekspressiivistävä tilke voi kuitenkin mielestäni myös olla äänne, jota sanassa ei koskaan aiemmin ole ollutkaan.

Yllä kuvattuun verrattavasta nasaalin avulla tapahtuvasta sanojen äänteellisestä modifikaatiosta itämerensuomalaisissa kielissä on tehnyt havaintoja virolainen Lembit Vaba (2005: 449–454). Hän toteaa, että esim. vironkielessä on useita sanapareja, joista toisesta sanansisäinen nasaali on kokonaan kadonnut, assimiloitunut edellä olevaan vokaaliin tai korvautunut vokaalilla *i* tai *u* (mts. 453). Joidenkin nasaalisten ja nasaalittomien sanaparien on hänen mukaansa etymologien piirissä osoitettu juontuvan eri ikäisistä lainakerrostumista. Vaihtelua on hänen mukaansa edelleen selitetty joidenkin tapausten kohdalla myös kontaminaatiolla. (Mts. 450.) Merkittävää on, että synkronista vaihtelua esiintyy Vaban (mts. 451–452) mukaan erityisesti deskriptiiviseksi ja onomatopoeettiseksi luokiteltavassa sanastossa (esim. vi *pentsik* ~ *petsik* ‘kummallinen, erikoinen’). Kadon kanssa vaihtelevan nasaalin tehtäksi Vaba onkin ehdottanut deskriptiivisten sanojen (vi *deskriptiivide*) affektin lisäämistä (mts. 452). Vaikka

suurimmassa osassa tapauksia on kaikesti kysymys nasaalin sisältävän vartalon primaariudesta, on Vaba sitä mieltä, että vaihtelua nasaalisten ja nasaalittomien sanojen kesken on esiintynyt joissain tapauksissa jo synkronisessa lähtömuodossa (mts. 453).

Pantakoon merkille, että nasaalialkuiset ja -aluttomat keskuskonsonantistot vaihtelevat useiden sanojen kohdalla myös UEW:hen rekonstruoiduissa lähtömuodoissa, mikä merkitsee sitä, että vaihtelua on tapahtunut jo hyvin vanhoissa kantakielivaiheissa. Yleisenä piirteenä kaikille näille UEW:n sanoille voi panna merkille tarkoitteen affektiivisuuden (vrt. esim. **kuńće* ~ *kuće* 'muurahainen' (FU) ja tämän homonyymi **kuńće* ~ **kuće* 'virtsa' (U)). (Ks. Kulonen 2006: 328.)

2.5. Suomen kielen äännehistoriallisia seikkoja

Itämerensuomalaiset kielet ovat lähisukukielten ryhmä, joka polveutuu kantauralista kantasuomen kautta. Ns. varhaiskantasuomi-hypoteesin mukaan itämerensuomalaisilla ja saamen kielillä olisi vielä kantasuomen ja kantsaamen sekä kantauralin väliin jäävä yhteinen välikantakieli varhaiskantasuomi, toiselta nimeltään suomalais-saamelainen välikantakieli, jonka yhtenä kriteerinä on pidetty uudennokseksi tulkittua suppealevikkistä sanastoa. (Häkkinen 1997: 65; Sammallahti 1999: 70.) Esitän tässä luvussa ne varhaiskantasuomalaiset eli suomalais-saamelaiset ja itämerensuomalaiset eli kantasuomessa tapahtuneet äänteelliset innovaatiot, jotka koskevat aineistoni sanoja.

Jälkitavun pyöreitä vokaaleja, kuten foneemeja *o* ja *u*, ei voi vertailevan metodin perusteella palauttaa suomalais-saamelaista kielimuotoa kauemmas (vrt. aineistossani sanoja *karhu*, *ohto* ja *otso*). Mikko Korhosen (1981: 98) mukaan jälkitavun labiaalit ovat suomalais-saamelainen innovaatio ja ne olisivat syntyneet illabiaalisen vokaalin ja suffiksaalisen **v*:n sulautumisesta. Myös Pekka Sammallahten (1999: 72, 73) käsityksen mukaan jälkitavujen pyöreät vokaalit ovat suomalais-saamelainen innovaatio. Hänen mukaansa ims:n (*-*u*-automaatiivit, *o*-nominat) ja saamen kielten (passiivi ja automaatiivipassiivi (*-*Oj*-, *-*Ov*-), *-*oj*-deminutiivit ja

muut **oj*-nominin) labiaalivokaaliin päättyvien sanojen taustalla olisivat yhteiset lavean vokaalin ja **v*:n yhtymät. Jälkitavun pyöreät vokaalit saattavat olla myös seurausta ns. progressiivisesta assimilaatiosta ts. edeltävän äänneen vaikutuksesta seuraavaan äänneeseen. Täydellisessä assimilaatiossa muuttuva äänne tulee vaikuttavan äänneen kanssa identtiseksi. (Ks. esim. E. Itkonen 1966: 160.)

Tutkimuksessani on vertailtavina eräitä *ö*-vokaalin sisältäviä sanoja. Vokaali *ö* on itämerensuomalainen innovaatio, jonka ajatellaan syntyneen *o*:n vokaalisointupariksi (Lehtinen 2007: 109). On myös aiemmin esitetty, että toisen tavun *ö*-vokaali olisi syntynyt vokaalista *e* ensitavun pyöreän vokaalin progressiivisesta vaikutuksesta (**tykenä* > *tykönä*) ja ensi tavun *ö*-vokaali vastaavasti niinkään *e*-vokaalista jälkitavun pyöreän vokaalin regressiivisesti assimiloivasta vaikutuksesta (**heltyä* > *höltyä*). Vokaali *ö* olisi tämän jälkeen yleistetty analogisesti asemiin, joissa edellä kuvattuja äänteellisiä ehtoja ei ole ollut. (Ks. Hakulinen 1979: 45; Häkkinen 1997: 114.)⁴ On huomioitava, että sanoista voi yhdessä kielessä esiintyä rinnakkaismuotoja, joista toinen edustaa kielihistoriallisesti vanhempaa muotoa. Tällaisesta vaihtelusta Häkkinen mainitsee sanaparin *hellä* – *höllä* (vrt. myös yllä esitetyt sanat *tuhma* ja *tyhmä*). (Häkkinen 1997: 114.) Vokaali *ö* voi myös palautua äänteellisen modifikaation kohteeksi joutuneeseen takavokaaliseen *o*:hon (ks. yllä luku 2.3.1.).

Uralilaisessa kantakielessä ei oleteta olleen muita kuin klusiili- ja affrikaattageminaattoja. Kolmen konsonantin yhtymiä ei yhteiseen kantakieleen ole rekonstruoitu. (Ks. esim. E. Itkonen 1984: 61; Lehtinen 2007: 83.) Kolmen konsonantin yhtymät ovat siis myöhäissyntyisiä ja saattavat käsittääkseni johtua joissain tapauksissa sanan affektiivisuudesta (vrt. esim. sanoja *höntti* ‘hassahtava, hupsu, nahjus’ ja aineistossani sana *kontti* ‘jalka’ (art. 17)). Joissain tapauksissa taustalla on sanan laina-alkuperä, kuten sanoissa *penkki* (< nr *bänk*) ja *pultti* (< nr *bult*) (SSA).

Itämerensuomessa ovat tapahtuneet lisäksi seuraavat äänne muutokset:
**č* > *t*, **ć* > *s*, **ćć* > suomen kirjakielen *ts*, eteläisimmissä

⁴ Ensimmäiseen tavuun vokaali *ö* ilmestyi myöhäiskantasuomen aikaan, toiseen tavuun vasta varhaisuomen kaudella (Lehtinen 2007: 138, 197).

kaakkoismurteissa *ts*, (*ʒʒ >) hämäl. murt. *tt* : *tt*, lounaismurt *tt* : *t*, savolaismurt. *ht*, paikoin Keski-Pohjanmaalla ja Uudellamaalla *ss*⁵, **h* > *n*, **mč* > *ms*, **mč* > *nt* : *nn*, **nč* > *nt* : *nn*, **hč* > *s* (**ohča* > *osa*), **š* > *h* ja **ś* > *s*. Muutamassa tapauksessa yksinäisaffrikaattaa **č* vastaa ims:ssa *h*⁶. Näissä tapauksissa lähtökohdaksi on oletettu geminaatta-affrikaattaa **čč*. (Korhonen 1981: 186, 189, 190; Häkkinen 1985: 35; Kallio 2007: 231, 233–234, 237; Lehtinen 2007: 95, 96, 105, 172.)

Foneemin **č* säännöllisin heijastuma sanansisäisissä asemissa ims:ssa on, kuten yllä kävi ilmi *t* (vrt. **pučki* > sm *putki*) (ks. mm. Kallio 2007: 233). Oletukseni on kuitenkin, että sanansisäisellä affrikaatalla **č* on taipumus heijastua klusiilisen alukkeensa menettäneenä frikatiivisena äänteenä (> **š* > *h*) erityisesti affektiivisissa ja ekspressiivisluonteisissa sanoissa, vaikkei näissäkään missä tahansa äänteellisessä ympäristössä, kuten esim. nasaalin *m* tai *n* jälkeen. Viimeksi mainittujen kohdalla tulos on, kuten yllä näkyy, aina frikatiivisen lopukkeensa menettänyt äänne *t*. Tutkimukseni kohdalla tulee esille yhtymä *rh* (mm. sanassa *karhu*), jonka katson siten voitavan juontaa paitsi yhtymästä *-*rš*- myös yhtymästä *-*rč*-. En näin ollen kyseenalaista esim. sm *karhi* ‘äes jne.’ sanan lähtömuotoa **karča* ‘risu, oksa’. Yllä esitellyn perusteella voi todeta, että viime kädessä yhtymä *-rh-* palautuu joka tapauksessa välittömään yhtymään *-*rš*-. Huomioitakoon, että deokklusio (**č* > *s*) on tapahtunut myös liudentuneessa affrikaatassa (ks. yllä).

Ehdollisista eli tietyissä ympäristöissä tapahtuneista itämerensuomessa tapahtuneista ääntenmuutoksista aineistoni kannalta mainittavia ovat seuraavat: **ti* > *si* / *_i* (**tika* > *sika*) (koski myös **δ*:hen, **đ*:hen ja **č*:hen palautuvaa sekundaarista *t*:tä), *kt* > *ht*, *tt* ja *mt* > *nt* (Kallio 2007: 235; Lehtinen 2007: 99, 103, 107).

⁵ Kaakkoismurteiden *ts* ei ole kirjakielen *ts*:n esikuva, vaan se on samanlainen ortografinen laina kuin suomen *d* eli seurausta geminaatan ʒʒ vanhoista kirjoitusasuista (ks. Lehtinen 2007: 172).

⁶ Vanhan **č*:n mahdollisena jatkajana voidaan Kallion (2007: 234) mukaan pitää eteläviron **k*:ta edeltävää konsonanttiyhtymää *ts* (vrt. vksm **putki* > viE *pütsk*).

2.6. Tutkimuksen metodit

Olen soveltanut karhun nimitysten etäsukukielten fonologisia vastineita etsiessäni ensisijaisesti historiallis-vertailevaa metodia, jonka esittelen seuraavassa luvussa. Sitä seuraavassa luvussa kerron, millä tavoin metodini poikkeaa perinteisestä historiallisvertailevasta metodista vertailtavan sanaston semanttisten ja äänteellisten kriteerien suhteen. Luettelen samassa luvussa myös karhun nimitysten etymologioinnissa hyödyntämiäni täydentäviä menettelytapoja.

2.6.1. Historiallis-vertaileva metodi

Historiallis-vertailevan metodin keskeinen tavoite on löytää moninaisuuden ja vaihtelun takaa yksi ja yhteinen lähtömuoto (Laakso 1999: 15). Metodien kriteereihin kuuluu löytää sanalle äänteellisesti säännöllinen ja semanttisesti jollain tavalla yhteenkuuluvaksi selitettävä vastine vertailtavien kielten joukosta (Anttila 1988: 229). Perusolettamuksena etymologioinnissa pidetään äänne muutosten säännöllisyyttä ja säännöllisyyden ajatellaan näkyvän toistuvuutena. Toistuvuus osoitetaan rinnakkaistapausten avulla, ja periaatteessa yhdenkin paralleelin pitäisi riittää todistamaan toistuvuutta. (Häkkinen 1997: 28.)

Historiallis-vertaileva metodi edellyttää kielellisen merkin arbitraarisuutta. Merkkien ikonisuus, kuten onomatopoesia, haittaa siten rekonstruktioiden tekoa. (Anttila 1988: 19, 255.) Eri kielten merkitykseltään ja äänneasultaan toisiaan muistuttavien sanojen kohdalla voi tällöin kysymyksessä olla sana, jonka fonologisen asun sanan referentti itse on motivoinut.

Vertailtavien morfeemien semanttista identtisyttä tältä menetelmältä ei voi vaatia, koska merkityksenmuutokset eivät noudata täsmällisiä sääntöjä. Kielten varhaisemmissa vaiheissa lienee lisäksi esiintynyt sanojen monimerkityksisyyttä ja epämääräisyyttä yhtä paljon kuin nykykielissäkin

tiedetään esiintyvän. Johtopäätöksiin vaikuttaa myös enemmän tai vähemmän tutkijan yksilöllinen ajattelu. Yleinen tapa osoittaa tapahtunut merkityksenmuutos mahdolliseksi on esittää sille rinnakkaistapauksia muista kielistä. (Anttila 1988: 229; Häkkinen 1997: 25, 38.)

Historiallis-vertaileva etymologointi perustuu sanan äänneasun ja merkityksen tarkastelun lisäksi sen levikin selvittämiseen. Jos sanalle löytyy vastineita useista etäsukukielistä, sitä voidaan pitää kielikunnan vanhimpaan ja yhteiseen sanastoon kuuluvana. Sanan levikki kertoo myös mahdollisen lainautumisen suunnan. Laaja levikki lähisukukielissä ja vastineiden puuttuminen etäsukukielistä on vihje sanan mahdollisesta lainautumisesta jostain vieraasta kielestä. (Häkkinen 1997: 24, 25, 58.)

2.6.2. Aineistoon sovellettu historiallis-vertaileva metodi ja täydentävät menetelmät

Ero perinteiseen historiallis-vertailevaan metodiin nähden on etymologointitavassani ensinnäkin se, että en ole etsinyt sanojen semanttisia vastineita vaan niiden mahdollista semanttista (esim. metaforista) motivaatiota ilmaisevia lähdesanoja tai lähdesanojen edustajia (ks. lähdesanoista luku 2.1.2.5.).

Toinen poikkeama historiallis-vertailevaan metodiin nähden on se, että hypoteesini mukaan esim. karhun metaforisessa nimeämisessä lähdesana on karhun nimityksenä tai sen kantasanana voinut muuttua karhua äänteellisesti kuvailevaksi. Tällainen äänteellisen motivaation palauttaminen on voinut käsitykseni mukaan tuottaa historiallis-vertailevalta kannalta sanalle äänteellisesti epäsäännöllisen vastineen. Epäsäännöllinen äänteellinen vastine voi käsitykseni mukaan syntyä myös silloin, kun kohdesanan ensitavun vokaali muuttuu jonkin lähdesanan vaikutuksesta vaikkapa *e*:stä *a*:ksi. Aineistoni affektiivisen, ekspressiivis- ja tabuluonteisen sanaston kohdalla muunkinlaiset epäsäännölliset äänteelliset vastaavuudet ovat odotuksenmukaisia, joten olen ehdottanut sanojen mahdollista etymologista yhteenkuuluvuutta muissakin äänteellisesti epäselvissä vastinesuhteissa.

Kolmas poikkeus perinteiseen historiallis-vertailevaan metodiin nähden on se, että olen huomionnut karhun nimitysten lähdesanoja ja niiden edustajia sekä äänteellisiä vastineita etsiessäni mahdollisuuden, että karhun nimitys saattaa olla hämärtynyt johdos tai sellaisen äänteellisen muuntelun tulos, jossa sanan sisään on lisätty ekspressiivistävä tilke (ks. käsitteestä ekspressiivistävä tilke luku 2.4.3.). Tästä syystä olen hyväksynyt mahdollisiksi lähdesanoiksi myös mahdolliset hämärtyneet kantasanat. Näitä edustavat *karhu* ‘karhu’ ja *kontio* id. nimitysten mahdollisina lähdesanoina esittämäni kaksitavuiset sanavartalot, joiden sisällä ei ole konsonanttiyhtymää.

Kuten johdannossa kerroin, etymologioinnin tueksi olen hakenut sanoihin liittyvää tietoa mm. Renvallin (1826), Jusleniuksen (1968) ja Lönnrotin (1874, 1880) sanakirjoista ja sanakirjalähteiden ulkopuolelta Suomen murteiden sana-arkistosta ja Suomen Kansan Vanhojen Runojen kokoelmasta. Kielen ns. arkaismeja eli vanhoja piirteitä tavataan esim. usein kiteytyneinä sananlaskuissa ja kansanrunoudessa (ks. arkaismeista esim. Campbell: 2004: 303).

Olen lisäksi valinnut paralleleja karhun nimitysten semanttisille motiiveille SKVR:n runoissa esiintyvistä ja karjalankielisistä karhun nimityksistä sekä Bakró-Nagyn (1979) kokoamista obinugrilaisista sekä Hallowellin (1926) kokoamista maapallon pohjoisten alueiden karhun nimityksistä. Vaikka semanttisten lähdekäsitteiden valinnan voi katsoa olevan kulttuuri- ja yksilökohtaista ja jossain tapauksessa jopa aivan sattumanvaraista, katson, että karhun nimitysten ja niiden lähdekäsitteiden yhteyksissä on myös universaaleja piirteitä. Täten lähdekäsiteparalleelien sekä löytyminen että myös puuttuminen vahvistaa mielestäni johtopäätöksiä lähdesanojen yhteenkuuluvuudesta karhun nimitysten kanssa.

3. AINEISTO JA AINEISTON KÄSITTELY

3.1. Aineiston käsittelytapa ja järjestys

Käsittelen karhun nimitykset omissa luvuissaan niin, että *karhu-* ja *kontio-* sanat ovat saaneet kumpikin oman lukunsa ja *ohto-* ja *otso-* sanat yhteisen luvun, koska kahden viimeksi mainitun etymologista taustaa on pidetty yhteisenä. Luvun ensimmäisessä alaluvussa esitän käsiteltävän karhun nimityksen tähänastiset etymologiset tiedot tarpeen tullen kommentoiden. *Kontio-*sanalla olen analysoinut edelleen omissa alaluvuissaan tarkemmin sille aiemmin esitettyjä vastineita saN *guovža* ‘karhu’ ja udm *gondir* id. sekä sanaan rinnastettua hantin (Ko) *kōmtə* ‘ahma’ sanaa.

Etymologisen osion jälkeen seuraa luku, jossa esittelen kunkin karhun nimityksen äänteellisen ja morfologisen taustan ja mahdolliset lähtömuotorekonstruktiot. Näiden jälkeisessä luvussa käsittelen vertailuaineistoon kuuluvat sanat, joita *ohto-* ja *otso-*luvussa on vain yksi. Esittelen ja käsittelen vertailtavat sanat numeroiduissa sana-artikkeleissa (lyhemmin art.), joiden lemmalla on äänteellisesti ja mahdollisesti etymologisesti yhteenkuuluviksi katsomieni sanojen lähteissä ensimmäisenä mainittu tai mielestäni karhun nimityksen semanttista motivaatiota hyvin ilmentävä sana. Huomautettakoon, että *karhu-* ja *kontio-*sanoja koskevan suomenkielisen vertailuaineiston kohdalla olen koonnut yhden artikkelin alle sanoja, jotka ekspressiivisen luonteensa vuoksi ovat saattaneet äänteellisesti ja semanttisesti sekoittua toisiinsa, jolloin niiden etymologinen yhteenkuuluvuus ei ole yksiselitteinen (ks. luku 2.4.2.1. Ekspressiivisanojen määritelmiä). UEW:stä esille ottamieni artikkelien kohdalla lemmalla on mahdollisesti yhteenkuuluviksi esitettyjen sanojen kantamuotorekonstruktio.

Ensimmäisinä käsittelen suomen yleiskielessä ja/tai murteissa esiintyvät UEW:hen sisältymättömät kyseistä primääristä karhun nimitystä äänteellisesti lähellä olevat tai niiden kanssa identtiset sanat. *Karhu-*sanalla olen lukenut vertailtavien sanojen joukkoon myös eteläviron *kähr* ‘mäyrä’ sanan karhun nimityksen mahdollisena lähdesanan edustajana. Tämän jälkeen seuraavat etäsukukielten sanakirjoista löytyneet UEW:stä

puuttuvat sanat. *Karhu*-luvussa artikkelin 10) perusteena ovat komin *girjś* ja udmurtin *gǰrež* sanat, jotka UEW:ssa esitetään epävarmasti **karkɜ*-sanon yhteyteen kuuluviksi. Koska itsekin pidän komin ja udmurtin sanojen yhteyttä UEW:n esittämään lähtömuotoon epäilyttävänä, olen käsitellyt ne muuta alkuperää olevina. Lopuksi käsitelen UEW:stä löytyneet vertailtavat kantamuotovastineet sana-artikkeleineen. *Ohto-* ja *otso-*luvun ainoa vertailtava sana *otso* (art. 3) kuuluu UEW:hen sisältyviin sanoihin. Vertailtavia sanoja sisältäviä sana-artikkeleita kertyi yhteensä 23 kpl (ks. luku 3.1. Aineiston käsittelytapa ja järjestys).

Kunkin karhunnimi-otsikkoisen pääluvun lopussa on yhteenvetoluku. *Karhu-* ja *kontio-*luvuissa esitän yhteenvedossa omana alalukunaan lyhyesti kommentoiden käsitellyn karhun nimityksen mahdollisia lähdesanoja ja niiden edustajia edustavat vertailuaineistoon kuuluvat sanat ja omassa alaluvussaan myös lyhyen yhteenvedon analyysini osoittamista kyseessä olevan karhun nimityksessä mahdollisesti tapahtuneista äänteellisistä ja morfologisista ilmiöistä. Luvussa 3.4. *ohto* ja *otso* esitän alaluvuttoman yhteenvedon.

3.2. *Karhu* ‘karhu’

3.2.1. Tähänastiset etymologiset tiedot

Karhu ~ ink *karhu* | ka *karhu* (etup. kansanrun., muut. harv.) | va *karu*, kreev *karru* | vi *karu*, viE *kahr* (metat.), *karo* ‘karhu’ | li *karū* (salakieltä, < vi) id. SSA kertoo, että sana on todennäköisesti deminutiivinen johdos. On ajateltu, että nimitys perustuisi karhun turkin karheuteen ja kuuluisi samaan sanaperyteeseen kuin sanat *karhi*, *karhe*, *karho*, *karha* ja *karhea* (ks. luku 3.2.3. art. 12) **karča*). Sm *karhu* merkityksessä ‘velkoja’ ja verbi *karhuta* ovat käännöslainoja. Vrt. esim. nr *björn* ‘velkoja’. (SSA.)

Sanalla *karhu* on saattanut murteissa olla myös merkitys ‘täi’: *karhut* (= täit) *pois piästä!* (Kiihtelysvaara) (SMS s.v. *karhu*). *Karhu* ei ole ainoa

karhun ja täin yhteinen nimitys itämerensuomessa. Muita ovat esim. sm *kouko* 'karhu; täi', sm *kurko* id. ja sm *pöppö* id. (Nirvi 1944a: 43, 43; SSA.)

Karhun ja täin yhteisten nimitysten taustalla saattaa olla kysymys kahden affektiivisen tarkoitteen keskinäisestä attraktiosta. Käsitykseni mukaan tässä olisi karhun nimitys vetäytynyt täin nimitykseksi eikä päinvastoin (ks. luku 2.1.2.7. Sperberin attraktioteoria).

Samasta voi myös olla kysymys siinä, että *karhu*-sanaa (ks. SMS: 312b) ja yhdysmuotoisia *tupakarhu* ja *pirttikarhu* (ks. Lönnr. 1874 s.v. *karhu*) sanoja on käytetty 'naisen hävyn' peiteniminä. Suunta on näidenkin sanojen kohdalla mielestäni se, että karhun nimitys on laajentunut merkitsemään 'naisen sukuelintä'. Tästä syystä en ole käsitellyt sanaa *karhu* merkityksessä 'täi' tai 'naisen sukuelin' karhun nimityksen mahdollisena lähdesanana. *Karhu* ei ole myöskään ainoa karhun nimitys itämerensuomessa, joka on tarkoittanut myös 'naisen sukuelintä'. Sanalla *pöppö* on tunnettu molemmat merkitykset karjalan kielessä (KKSK).

Suomen murteissa *karhuksi* on voitu nimittää myös pakkashuurua: *menkääs äkkii penkil ko karhu tullee tuppaa!* (Yläne) (SMS s.v. *karhu*). Tässäkin saattaa olla kysymys kahden affektiivisen käsitteen keskinäisestä vetovoimasta, attraktiosta, jossa karhun nimitys on vetäytynyt sääilmiön nimitykseksi.

Suomen sana *karhu* 'karhu' on rinnastettu 'mäyrää' merkitsevään viE *kähr* (gen. *-i*) sanaan, jota on epäilty balttilaiseksi lainaksi (Mägiste 1982: 1124; Koponen 1998: 113). Tulen käsittelemään tämän sanan *karhu*-luvun vertailuaineiston joukossa (ks. art. 7)).

Sm *karhua* on aiemmin verrattu myös komin (I) *gori š-* ~ (V, S, P) *gor š-* sanaan, jonka merkityksiä ovat 'kita, kurkku; ahne'. Jos sanan sananloppuinen *-š* tai *-yš* on johdinainesta, kuten on ajateltu, tähän olisi mahdollista yhdistää säännöllisen äännelain mukaan sm *keru* (*keru*, *kerus*, *kerosin*) 'kita, kurkku, nielu' (ink, ka, ly, ve) || saR *karas*, *kirs* (saE, saLu) < **ker3* (FP). Paralleeli tälle merkitysparille löytyisi assyriasta, jossa sana

girru on tarkoittanut ‘kurkkua’ ja ‘jalopeuraa’. (Kalima 1909: 149–150; Kalima 1911: 131; Wichmann 1942: 59; Nirvi 1944a: 65; Lytkin & Guljaev 1970: 79a–b; UEW; SSA.) Komin *gorš-* ja sm *kero-* sanat voitaisiin lukea tutkimuksessani vertailtavien sanojen joukkoon, mutten en itse pidä kurkkua karhun nimenannon semanttisena motiivina tarpeeksi todennäköisenä.

Karhun nimityksen mahdollista semanttista motivaatiota uskottavammin ilmaiseviin ‘karheutta tms.’ merkitseviin suomen kielen sanoihin on E. N. Setälä aiemmin rinnastanut mord E *karčo ~ karšo ~ M karša* ‘vasta-’ sanat (Setälä 1921: 230; Nirvi 1944a: 65). Nämä on kuitenkin Paasonen (1992: 616b) todennut lainaksi tataarista, jossa on merkitykseltään identtinen *карышы* ‘vasta-, vastaan’ (TDW 1989: 113).

3.2.2. Lähtömuotorekonstruktiot

Pidän mahdollisena, että sm *karhu* ‘karhu’ sanan sanansisäisen konsonantin *-h-* taustalla voi olla *š tai klusiilisen alukkeensa menettänyt affrikaatta *č (> *š > h). Sanansisäisen affrikaatan *č muuttumisesta äänteeksi *h* kirjoitin aiemmin luvussa 2.5. Sanan *karhu* johtamaton välitön lähtömuoto (palautui *h* sitten äänteeseen *š tai *č) voisi joka tapauksessa olla **karšV-*. Näin ollen mahdollisena johdoksena pidettävän sanan *karhu* hypoteettinen johtamaton lähtömuoto voi oman käsitykseni mukaan olla **karši-* ~ **karša-* tai **karči-* ~ **karča* (ks. sibilantin *š ja affrikaatan *č kehityksestä luku 2.5.).

Konsonanttiyhtymiä *rš/rč* ei kanta-uralilaiseen tai suomalais-ugrilaiseen tasoon ole rekonstruoitu, joten se on kielikunnassamme suhteellisen nuori (ks. Bakró-Nagy 1992: 80, 81). Eräs oletukseni on, että *r:*n jälkeinen *š, *č tai jompaankumpaan edellisistä palautuva *-h-* on lisätty vanhaan konsonanttiyhtymättömään kantasanaan. Tässä tapauksessa sana palautuisi lähtömuotoon **kari* tai **kara* (**kar* + *š/*č/h -i/a-). Nimitän kyseenomaista ainesta š, č tai *h* käsitteellä ekspressiivistävä tilke (ks. luku 2.4.3.). Pidän lisäksi mahdollisena sitäkin, että *-rh-*yhtymä on tullut karhun nimitykseen sellaisen lähdesanan mallin mukaan, jossa kyseinen yhtymä on esiintynyt. Oletan edelleen, että affektiivisissa ja ekspressiivisissä sanoissa vanha affrikaatta *č heijastuisi herkemmin äänteenä (> *š >) *h* kuin äänteenä *t*.

Mahdollista on mielestäni sekin, että yhtymä **rš/rč* on syntynyt sisäheiton aiheuttaneen johtamisprosessin kautta, jolloin sanan *karhu* lähtömuodon jälkitavun elementti *-hV* voi sisältää hämärtyneen johdinaineksen. Hypoteettisena ajatuksena esitän, että lähtöasuihin **-šV* tai **-čV* palautuva johdin olisi ollut tarkoitteen affektiivisuutta ja tabuluonteisuutta osoittava klassifikaattori (vrt. esim. Karlsson 2002: 225). Kysymyksessä voisi myös mielestäni olla neutraalille tekijäjohtimelle *-jA* tai *-vA* komplementäärinen kiertoilmauksissa käytetty tekijäjohtin. Koska useat suomen ja obinugriilaisten ja muidenkin pohjoisen pallonpuoliskon kielten karhun nimitykset ovat deminutiiveja, voi tässäkin olla kysymyksessä produktiivisuutensa menettänyt kenties tabukieleen kuulunut deminutiivisuffiksi. Vrt. esim. sm *ohtonen* ‘karhu’ (Lönnr. 1880: 109b) ja hantin *Š nūrəm wšj āpsije* ‘karhu; suoeläin velinen’ (Bakró-Nagy 1979: 26, 71).

Pyöreän jälkitavun vokaalin *-u* taustalla voi olla deminutiivinen, Nirvin (1944a: 66) ilmaisun mukaan hyväilyjohdin *u*, joka palautuisi asuun **-oj* (ks. myös Korhonen 1981: 98 ja Sammallahti 1999: 73). Jos sanan *karhu* jälkitavun *-hV*-aineskin palautuu hämärtyneeseen deminutiivisuffiksiin, sana *karhu* olisi hämärtynyt pleonastinen deminutiivi. Pidän myös mahdollisena, että jälkitavun *-u* on voinut syntyä progressiivisen assimilaation tuloksena siinä tapauksessa, että morfologisena kantasana toimineen lähdesanan ensitavu on ollut **u*. Samanlainen progressiivinen assimilaatio saattaa olla tuottanut muitakin pyöreään vokaaliin päättyviä karhun nimityksiä (vrt. *ohto, otso, kouko, pöppö, mörkö* jne.).

Koska itämerensuomessa on joukko *a-i*-vartaloisia sanoja, joiden vastineet etäsukukielissä palautuvat **o-a*-vartaloon, kuten **komta* > sm *kansi* ~ saN *goavdi* ‘katos, komo’, voidaan sana *karhu* palauttaa mielestäni myös vokaalistsa puolesta lähtömuotoon **o-a* (ks. Koivulehto 1999: 275).

Jos otetaan huomioon, että sanan *karhu* ensitavun vokaali on esim. tarkoitteen karhu olemuksen motivoiman ääntenmuutoksen tulos ja tästä

syystä muu kuin lähdesanan ensitavun vokaali, on lähtömuodoksi rekonstruoitava joustavasti *kVrV.

3.2.3. Mahdolliset lähdesanat ja niiden edustajat

1) Sm *karri* ~ *skarri* ‘ohdake; paksusta pörröisestä tukasta; karkeasta, jäykästä, harottavasta kappaleesta; vastahakoisesta, äreästä tms. olennosta’ (vrt. *äkähän karri se ukko* (Maaninka)) (SMS). Variantti *skarri* on mielestäni sananalkuisen konsonanttiyhtymänsä puolesta hyperkorrektinen. Yhdysmuoto *kuusenkarri* (Hartola) on merkinnyt ‘kuivunutta kuusta’. Sanalla *karri* on murteittain tunnettu myös merkitykset ‘karsta’ ja ‘karsi’ (SMS). Tässä lienee käsitykseni mukaan kysymys *karsi-* ja *karri-*sanojen taiputusmuotojen osittaisesta yhteenlankeamisesta (vrt. *karsi* : *karren*, *karri* : *karrin*), mikä kenties on saanut sanojen merkityksetkin sekaantumaan keskenään. SMS:n mukaan sanaa *karri* on käytetty juoksuleikissä, jossa *karri* on takaa-ajaja (Heinola). SMS esittää myös *karrisilla-*nimisen Heinolassa tunnetun juoksuleikin. Kuopiosta on lisäksi tallennettu seuraava karhusta kertova loru: *muistam murrin syntyneen karrim pöijan kasvaneen* (SMS s.v. *karri*). Lönnrotin (1874: 509b) sanakirja antaa sanalle *karri* (g. *karren*) merkitykseksi ‘någonting med sträf utstående yta’, jonka voisi kääntää ‘jokin karheapintainen’.

SSA:ssa *karri*-sana on esitetty kuuluvaksi suomen kielessä läntisen levikin omaavaan *karra*-sanueeseen (*karra* (Etelä-Pohjanmaa), *karraporri* (Keski-Pohjanmaa), *karpori*, *karriainen*, *karrikka*, *karrike* (eri tahoilla länsimurteita) ‘ohdake, takiaainen, takkutukka’). Sanueeseen kuuluvat vielä etuvokaaliset, *kärriäinen*, *kärripurri* jne. Myös verbi *karrata* ‘harata vastaan jne.’ voi kuulua mielestäni tähän (vrt. myös esim. *karrittaa* ‘jarruttaa’ (SSA s.v. *karrata*)). Sana *karra* johdannaisineen on SSA:n mukaan lainautunut suomeen ruotsin kielestä (vrt. nr *kardborre* ‘ohdake, takiaainen’).

Sanan *karra* läntinen levikki ja merkitys ‘ohdake’ sitookin sanan *karri* ruotsalaiseen lainaoriginaaliin. Merkitys ‘takkutukka jne.’ voidaan vielä lukea sanojen *karra* ja *karri* polyseemisyydeksi. Merkitys ‘äreä olento’ tms.

taas viittaa mielestäni siihen, että sanaan *karri* on kenties sekoittunut toinen äänteellisesti lähellä oleva sana, jonka merkitys ensisijaisesti on ‘äreä. tms.’. Huomautettakoon, että sanan äreyteen viittaava merkitys on tunnettu Maaningalla ja tiedot juoksuleikeistä, joista toisessa *karri* on takaa-ajaja ja toisen nimi (*karrisilla*) on johdettu kaiketi sanasta *karri*, on tallennettu Heinolasta, jotka sijaitsevat ainakin voimakkaimman ruotsinkielisen vaikutuksen ulkopuolella. Näistä syistä lähdän liikkeelle oletuksesta, että *karri* ~ *karra* merkityksessä ‘äreä tms.’ voisi sisältää myös omaperäisiä aineksia.

Valitsin tämän sanan tarkasteltavaksi paitsi yllä esittämäni karhuun viittaavan lorun perusteella myös siksi, että se voi merkitystensä ‘pörröisyys, äreys jne.’ vuoksi olla karhun ominaisuuksiin viittaava metonyyminen lähdesanan edustaja. Lisäksi useissa entisajan lasten kiinniotto- ym. leikeissä on viimeiseksi jäänyttä, viimeistä hakijaa tms. nimitetty karhuun viittaavilla sanoilla, joten SMS:aan (6: 382a–b) tallennettu maininta *karrisilla*-leikistä viittaisi sekin suoraan sanan *karri* ‘karhu’ merkitykseen. SMS:ssa (6: 318b) on mm. mainittu kiinniottoleikki, jonka nimi on *karhusilla* ja Lappajärveltä on tallennettu SMSA:n sanalippuun seuraava tieto toisenlaisesta lastenleikistä: *lasten leikkiessä aidan yli kilvan koitolla kuka viimeiseksi jää, viimeiseksi jäänyttä sanotaan pöröksi ja pekkasilla leikitään, että toisia kiinni otetaan sanotaan piukaksi tai pekaksi* (Lappajärvi, N. Laitila 1951 s.v. *pörö*). *Pöröllä* on ollut merkitys ‘karhu’ ainakin karjalan kielessä (KKS s.v. *pörö(i)*) ja henkilöniminäkin tutut *pekko* tai *pekka* ovat olleet käytössä karhun peiteniminä Suomen puolella (SSA).

Sanan *karri* äänteellinen yhdistäminen *karhuun* edellyttää ensinnäkin, että sanansisäinen geminaatta palautuisi kenties yksinäiskonsonanttiin *r* ja koko sana asuun **kari*. Jos jälkitavun *-i* on johdinainesta, lähtöasu voisi olla **kara*. Geminoituminen voisi johtua sanan affektiivisuudesta ja ekspression tehostamisesta. Toiseksi on oletettava, että sanansisäinen *-h-* kohdesanassa *karhu* on sekundääri. Kuten olen jo yllä tuonut ilmi, sana *karhu* saattaa mielestäni sisältää kenties muotoon **-šV* tai **-čV* palautuvan hämärtyneen johtimen tai sanansisäisen ekspressiivistävän tilkkeen (**-š-*, **-č-*, *-h-*) tai on jonkun lähdesanan mallin mukaan omaksunut sanansisäisen *rh-*yhtymän.

On ehkä uskaliaasta väittää, mutten pidä mahdottomana, että sana *karri* voisi olla jonkinlainen kontaminaatio, johon olisivat sekoittuneet paitsi ruotsalainen *kardborre* ‘ohdake jne.’ myös omaperäiset sanat **karɜ*- ~ **korɜ*- ‘purra’ (art. 11)) ja **kurɜ* ‘suuttumus, vihastua’ (art. 13)), joista viimeksi mainitut olen ottanut tähän tutkimukseen mukaan mahdollisten karhun nimityksen lähdesanoina.

2) Sm *karva* ‘karva’, murt. myös ‘karvan väri, väri; olemus, luonne’ (~ inkka, ly, ve, va, vi, li) (sm > saN *gárvi* ‘ulkonäkö, karva’) < baltt (SSA).

Tämä sana on tarkasteltavana lähdesanana, joka olisi vaikuttanut vain *karhu*-sanan ensitavun vokaaliin. Paralleelisia karva-aiheisia karhun nimityksiä esiintyy myös SKVR:n kokoelmissa. Vrt. *karvajalka* (VII: 5, 3921: 3, 6, Korpiselkä, Europaeus 1845) ja *karvahousu* (SKVR VII 5, 3950: 6, 8, Ilomantsi, Krohn 1885). Karhun turkki on toiminut karhun nimittämisen semanttisena motiivina myös obinugrilaisilla. Vrt. hanti O *asñi* ‘karhu’, kirjaimell. ‘turkki’, hanti Ni *ᄃᄃᄃᄃ ᄃᄃᄃᄃ* ‘karhu’, kirjaimell. ‘turkikas vanhus’ ja mansi *punəṅ puj* ‘karhu’, kirjaimell. ‘karvapeppu’ (Bakró-Nagy 1979: 28, 46).

3) Sm *korho* ‘pörröpää, korhopää, pöyhitty’ ~ ka *korhota* ‘kohota’ | ly *korhištada* ‘kohottaa, höristellä’ | ve *korhotōdāzhe* ‘nousta pystyyn, takajaloilleen; höristää korviaan’ | vi murt *kore* ‘löyhä, höllä, kuohkea’, *kohrata* ‘kohota, paisua’, *kohrutada* ‘pöyhentää, tehdä kuohkeaksi, pörhistää’ | li *ko’r’ri* ‘soinen, löyhä, kuohkea, pehmeä’ (SSA). SMSA:n tietojen mukaan sana *korho* on tarkoittanut myös ‘kuuroa’ (mm. Tammela, Else tanttu 1959) tai ‘huonokuuloista’ (mm. Perniö, V. Saariluoma 1958).

Tämän artikkelin sanat voivat ilmaista karhun nimityksen semanttista motivaatiota ensinnäkin pörröisyyteen ja sen myötä karvoitukseen viittaavien merkitystensä vuoksi. Sanan lähisukukielten (ly, ve) vastineiden

merkitykset viittaavat takajaloilleen nousevaan eläimeen, mikä seikka niin ikään on voinut toimia karhun nimityksen semanttisena motiivina. Huonoon kuuloon ja kuurouteen viittaavat merkitykset voidaan nekin yhdistää karhuun, jos ajatellaan, että karhu puhumistaidottomana ja puhetta ymmärtämättömänä samastuisi kuuroon olentoon. *Korho*-artikkelin sanat havainnollistavat mielestäni ekspressiivisen sanaston polyseemisyttä, mikä viittaisi siihen, että sanoihin on sekoittunut alun perin eri alkuperää olevia sanoja omine merkityksineen. Sanueen sanat palautuisivat itämerensuomalaisia äänne muutoksia edeltävään johtamattomaan lähtömuotoon **koršV* tai **korčV*.

4) Sm *kärhä* ‘kihara- pörröpää’, *kärhähkö* ~ *kärhäkäs* ‘äreä’, *kärhällään* ‘pörröllään, riitaisena’, *kärhämä* ‘rykelmä, joukko; tappelu, sanaharkka’, *kärhätä*, *kärhetä*, *kärhentää* ‘häärätä; pöyhiä, kohentaa; tunkeilla; takertua; kiukutella; käristää’, *kärheä* ‘karhea; käreä; vihainen’, *kärhi* ‘männyn vuosikasvain; tukeen tarttuva kasvin elin’ ~ ink. mm. *koirankärhiän* ‘tähtikuvio, Seulaset’ | ka mm. *kärhähkö*, *kärhie* ‘kiivas’, *kärhäpeä* ‘pörrötukkainen’ (SSA).

Tämän artikkelin valitsin tarkasteltavaksi karhun nimityksen mahdollista semanttista motivaatiota ilmaisevien merkitystensä ‘pörröisyys ja äreys’ vuoksi. Tämäkin sanue havainnollistaa omalta osaltaan ekspressiivisen sanaston polyseemisyttä. Sanalla *kärheä* esiintyi sen merkityksen kohdalla variantti *käreä*, mikä viittaa siihen, että sanansisäinen *-h-* olisi tässä mahdollisessa metonyymisessä lähdesanassa sekä kenties myös kohdesanassa *karhu* sekundääri. SMSA:n tietojen mukaan sanalla *käreä* onkin tunnettu karheuteen ja vihaisuuteen viittaavia merkityksiä kuten ‘kuiva, karhea (äänestä)’ (Nivala, Kustaa Vilkuna 1928–30), ‘ärhäkäs, äreä ihminen’ (Sotkamo, Matti Hyvönen 1978) ‘kova, kiivas, äreä’ (Konginkangas, Helmi Helminen 1929), ‘riidanhaluinen, peräänantamaton ihminen’ (Kitee, Eino Mähönen 1978) ja ‘vihanen, ärähtelevä’ (Kesälahti, Matti Pennanen 1933). Sanueen sanat voisivat siten mielestäni palautua johtamattomaan lähtömuotoon **kärV* tai **kärš/čV*.

5) Sm *körhö* ‘suurikokoinen, paksuniskainen, karkeaääninen, kankealiikkeinen’ (Pertteli, Kaario Aitanmäki 1960), *körhö* ‘pitkänpuolinen, pitkähäkö’ (Pertteli, Etti Joutsen 1965), *körhö* ‘kuuro’ (Somero, Taimi Tuominen 1960), *körhölleen* ‘koholle, löyhälle’ (Hinnerjoki, Pirkko Holmberg 1965), *körhiö*: *äijjäkörhiö* ‘suuri ja resuisesti puettu mies’ (Vampula, Eino Lepistö 1938), *körhevä* ‘jörö, hidas, jäykkä’ (Vampula, Huhtaa, Eino Lepistö 1941), *körhiä* ‘kääntää karhoja’ (Nastola, P. Tuomenoja 1929), *körhä*: *kun on äksy ylpeä ja juonikas* (Rääkkylä, Juho Hirvonen, 1929 (SMSA)).

Olen itse koonnut ja valikoinut nämä SMSA:sta löytyneet *körh*-sanat yhdeksi sanueeksi, koska jälleen kerran oletan, että kysymys voi olla ekspressiiviseen sanastoon kuuluvista, alun perin erimerkityksisistä ja äänteellisesti yhteenlangenneista sanoista. *KörhV*-sanat voisivat toimia merkityksiensä ‘hidas, äksy, iso, kankealiikkeinen’ yms. puolesta karhun nimityksen tässä tapauksessa joko metaforisten tai metonymisten lähdesanojen edustajina. Paralleeleina karhun ja isokokoisien olennon yhteisille nimityksille mainittakoon sm *kouko* ‘karhu; kookas henkilö’ ja *ohto* ‘karhu; isokokonen eläin tai ihminen’ (SSA). *Korho*-sanueen kohdalla oli jo puhe kuurouden ja huonokuuloisuuden kytkeytymisestä karhuun. Sana *körhö* merkityksessä ‘kuuro’ on siten *korho* ‘kuuro, huonokuuloinen’ sanan etuvokaalinen variantti.

Oletan edelleen, että sm murteissa tunnettu sana *köriläs* ‘juro, kankea, karhumainen ihminen, eläin’ (Orimattila, Kaarina Tuomala 1960) (~ *käriläs* ‘kookas, itsepäinen, juro mies, kookas olio’ (Himanka, Raimo Jussila 1968)) voi edustaa sanan *körhi* *h*:tonta varianttia eli sanaa, jonka vartaloon **köri*-olisi lisätty ekspressiivistävä tilke. *Köriläs* ja tässä tapauksessa *körhV*-sanatkin palautuisivat kenties äännehistoriallisesti johtamattomaan vartaloon **keri*, jonka jatkaja voi käsitykseni mukaan olla myös *karhu* ‘karhu’ sanan lähdesanan edustaja komin *giriš* ‘suuri jne.’ (ks. art. 10)) tai takavokaaliseen **korV*-asuun. *Körh*-sanat voidaan mahdollisesti juontaa myös johtamattomista lähtömuodoista **kerš/čV* tai *korš/čV*.

6) Sm *karsi* : *karren* ~ *karre* : *karteen* ~ *karri* ‘kynttilän sydämen, tulitikun tms. hiiltynyt osa; kovettunut noki; kuona; palaneen käry t. maku’ (ka *karsi*, ve *kard*, ? vi *kartsas*) (SSA). Murteissa sanalla *karsi* on myös merkitykset ‘jääsade; suolainen kuori, joka kertyy suolatun lihan päälle’ ja ‘jäätynyt vesisade’(Koivulehto 1999: 139–140). SSA esittää, että sanan *karsi* on arveltu kuuluvan samaan sanueeseen kuin verbi *karsia* ‘hakata puun oksia, vähentää, supistaa, poistaa’, ja että molemmille on ehdotettu lainaoriginaaliksi sanaa germ **skard̥n* ‘leikkaaminen, silpominen’. Kyseisen yhteyden Jorma Koivulehto (1999: 136–141) on kuitenkin hylännyt ja todennut, että *karsi* ‘kynttilän sydämen hiiltynyt osa jne.’ palautuisi samaan balttilaiseen **skird-* ~ **skard-* lainaoriginaaliin kuin sm *kirsi* ‘pohjaan palanut kerros, ohut jääkuori, kova lumikuori’.

Sanan *karsi* välitön lähtömuoto voi vepsän vastineen *kard* ja sisäisen rekonstruktion perusteella olla **karti*, joka **ti* > *si*-muutoksessa on muuttunut asuun *karsi*.

Valitsin tämän sanan tarkasteltavaksi, koska se voi monessa mielessä edustaa karhun nimityksen lähdesanaa. Ensinnäkin voidaan olettaa vastoin aiempia käsityksiä, että sana onkin omaperäinen, jolloin se voidaan palauttaa varhempaan lähtömuotoon **karči*, josta myös sana *karhu* on mielestäni mahdollista juontaa (vrt. Korhonen 1981: 89; Kallio 2007: 235; Lehtinen 2007: 95). Lähtömuodolla **karči* olisi suomessa siten kenties kaksi jatkajaa. Toiseksi *karsi* esiintyy karhun nimityksessä *paha karsi*, joka taas tavataan SKVR:n parannusloitsuissa (ks. Ilomäki 1986: 111, 151). Se siis on todistettavasti toiminut ainakin tässä tapauksessa karhun nimityksen lähdesanana. Sanan on epäilty kuuluvan yhteen sm *karsea* (~ *karsas* ‘vino, kiero, karsastava; töykeä’ (Lönnrot 1874: 509b, 510a; vrt. myös SMS s.v. *karsas* ja *karsea*) kanssa (Sammallahti 1999: 78).

Kolmanneksi palamiseen ja hiiltymiseen viittaavat merkitykset on myös mahdollista kytkeä karhuun, sillä karhua on nimitetty nokisuuteen ja mustuuteen viittaavin ilmauksin useissa SKVR:n runoissa (vrt. esim. SKVR VII 5, 3240: 1, Suistamo, Puustinen 1907 ja VI 2, 5406: 7, Savonranta,

Lilius 1888)⁷. Nokisuuteen viittaavat myös Montagnais-Naskapi-intiaanien karhulle antamat nimitykset *black food* ‘musta ruoka’ tai *food of the fire* ‘tulen ruoka’ (musta jäänyt jäljelle) (Hallowell 1926: 44). Mahdollista on sekin, että sana *karsi* on eri alkuperää kuin *karhu* ja vaikuttanut vain *karhu*-sanan ensitavun vokaaliin.

7) ViE *kähr* ‘mäyrä’. Suomen sana *karhu* ‘karhu’ on, kuten yllä on käynyt ilmi, rinnastettu tähän ‘mäyrää’ merkitsevään mahdollisesti balttilaisperäiseen viE *kähr* (gen. -i) sanaan. Sanan lainaoriginaali olisi tässä tapauksessa kenties baltt **kerš-*, jossa on tapahtunut etelävirolle tyypillinen metateesi: **käršä* > **kärhä* > **kährä* > *kähr* (vrt. liett *kéršas* ‘mustan ja valkoisen kirjava’). (Mägiste 1982: 1124; Koponen 1998: 113.) Balttilainen **kerš-* juontunee lähtömuodosta ieur **ker(s)* ‘erityisesti tumman, likaisen värin nimitys’ (ks. IEW: 583). Etelävirossa eläimen karvoituksen väriä olisi kenties käytetty metonyymisenä mäyrän nimityksenä. Ongelmana tässä etymologiassa on se, että balttilaisella sanalla ei ole virossa värin merkitystä kantavaa vastinetta.

Olen ottanut viE *kähr* ‘mäyrä’ sanan käsiteltäväksi sm *karhu* ‘karhu’ nimityksen mahdollisen lähdesanan edustajana, koska oletan, että *karhu*-sanalla voisi olla sama balttilainen värinimitys omana metonyymisenä lähdesananansa. En siten nimitä sanaa baltt **kerš-* tässä yhteydessä sen kummemmin viE *kähr* tai sm karhun nimityksen *karhu* lainaoriginaaliksi. Tästä syystä en myöskään oletta, että sana olisi ehdottomasti noudattanut lainasanoille tyypillisiä äänteellisiä substituutorajoituksia. Oletukseni onkin, että kohdesanan viE *kähr* ‘mäyrä’ tai ims. *karhu* ‘karhu’ ensitavun vokaali olisi kenties kokenut tarkoitteensa motivoiman ääntenmuutoksen, jossa lähdesanan (baltt) **e* > *ä* (viE *kähr* ‘mäyrä’) ja (baltt) **e* > *a* (ims *karhu* ‘karhu’). Lähdesanan asemassa baltt **kerš-* on käsittäakseni myös voinut toimia vain mallina sanasta, jossa on sanansisäinen konsonanttiyhtymä **rš*.

⁷ Seuraava runo on lausuttu karhun tappoon lähdetäessä:

Nouse pois, nokinen poika, nokiselta nuotijolta, havusilta vuotehilta, pihkasilta pään aloilta, tummilta tuli sijoilta (SKVR 14, 1199: 25–29, Tuhkala, Meriläinen 1888).

Turkin väri karhun nimityksen semanttisena motiivina sinänsä saa paralleelleja mm. itämerensuomesta ja obinugrilaisista kielistä. Vertaa esim. karhun nimityksiä sm *mustamulku* ja *mustarinta* (karjanhoitoloitsuissa) (Ilomäki 1986: 111, 131) tai mansin (T) *šīməl äñcəχ* kirjaimell. ‘musta vanhus’ (Bakró-Nagy 1979: 52). Myös germaanisten kielten karhua merkitsevät sanat palautuvat muotoon ieur **bher-* (> mm. nr *björn*), jolle voidaan rekonstruoida väriin viittaava merkitys ‘hohtava, vaaleanruskea’ (ks. IEW: 136).

8) SaN *guoržžu*, *-uržo-* ‘pahanilmanlintu, kortto, marras, pahahenki; huono onni’ (SSS) | saI *kuáržu* ‘joku, jolla ei ole onnea, joka ei onnistu saamaan saalista’ (IW 1986: 387).

Tämä sana saa paralleelleja muista karhun ja henkiolentojen yhteisistä nimityksistä ja saattaisi tällä perusteella edustaa karhun nimityksen affektiivisten sanojen attraktioon perustuvaa lähdesanaa. Tässä tapauksessa pahanhengen nimitys olisi vetäytynyt karhun nimitykseksi. Kysymys voi mielestäni olla myös metaforisesta merkityksenmuutoksesta, jossa karhu on vertautunut pahaan henkiolentoon. Muita karhun ja pahojen henkien tms. yhteisiä nimityksiä ovat mm. sm *kouki*, *kouko* ‘karhu; aave’, *kurko* ja *kurkko* ‘karhu; hiisi, lempo, paholainen, kummitus, mörkö’, *menninkäinen* ~ *männi(n)käinen* ~ *männingäinen* ~ *mönni(n)käinen* ‘karhu; uskomusolento, maanalainen’, *mörkö* ‘karhu’; ‘uskomusolento’ ja *pöppö* ‘karhu; mörkö’ (SSA).

Pekka Sammallahti (1999: 78) on ehdottanut tätä saamen sanaa vanhaksi indoeurooppalaiseksi lainaksi. Lainaoriginaaliksi hän on esittänyt muodot ieur **garəg-* ‘karmaiseva, kauhistus, kammo, hirmu yms.’ tai **gargō-s* ‘karmea, villi’ (ks. myös IEW: 353). Sanojen esikantasaamelainen muoto olisi Sammallahten mukaan **karśoj* tai **karćoj*, josta hän on rekonstruoinut kantasaameen lähtömuodon **kuoržōj*. SSA (s.v. *korttaa*) pitää mahdollisena, että tämä saamen sana olisi lainautunut suomeen, jossa sitä edustaisi sana *kortto* ‘pilaus; heittiö’. Sanan *kortto* pohjoinen levikki

(Peräpohjolan ja Länsipohjan murteet) suomen kielessä viittaakin lainasuhteeseen.

Nimenomaan sanan SaN *guoržžu* esikantasaamelainen muoto **karšoj* tai **karćoj*, joka voidaan tässä tulkita samalla mahdollisesti suomalais-saamelaiseksi sanaksi, olisi mielestäni mahdollinen karhun nimityksen *karhu* välitön lähdesana. Jos sm *karhu* halutaan äänteellisesti yhdistää edellisiin, olisi ism:ssa oletettava äänteenmuutosta **š/ć > *š/č*; **karšoj* t. **karćoj > *karšoj* t. **karćoj > karhu*. Tässä voi olla kysymys sanan affektiivisuuden tai lainaperäisyyden aiheuttamasta äänteellisestä vaihtelusta äänneiden **š* ja **š* tai **ć* ja **č* kesken.

Pidän myös mahdollisena, että sm *karhu*- ja saN *guoržžu*-sanat voisivat palautua ‘puremista’ merkinneeseen suomalais-ugrilaisen levikin omaavaan **kor3- ~ *kar3-*sanaan (ks. art. 11)). Kysymys voisi silloin olla sisäheittoon johtaneesta hämärtyneestä johtamisesta ja eri suffiksien valinnasta niin, että saamessa olisi tunnettu suffiksi **-šV/*-ćV: *ka/or3 + *šV/ *ćV + *v > *ka/orćoj > saN guoržžu* ja ims:ssa suffiksi **-šV/*-ćV: *ka/or3- + *šV/*ćV + v > kVrhoj > sm karhu*. Sanat voisivat kenties olla hämärtyneitä tekijä- tai deminutiivijohdoksia, jotka ovat saaneet peräänsä (**-Vv >*) **-oj* deminutiivijohtimen. (Ks. jälkitavun labiaalista yllä luvut 2.5. ja 3.2.2.)

9) SaN *gor'remaš ~ gōrremaš: -žž-, -čč-* ‘kortto, pahanilmanlintu, turri, jättiläinen (varastelee lapsia laukkuunsa)’ *~ goarrámaš: -žž-, -čč-* ‘kovan onnen lapsi, pahanilman lintu’ (SSS). Sanaa saN *gor'remaš* on verrattu verbiin saN *goaridit* ‘riuduttaa, kuolettaa’ *~ saLu kārētīt* ‘halventaa, vähätellä’ (ks. Grundström 1946: 3346 ja 1952–54: 1618; Nielsen 1979: 144a, 147b, 179b).

Johtamaton vartalo *gor're- ~ goarrá-* palautuisi kaksitavuiseen vartaloon **kora-*. Koko sanalle variantteineen on mahdollista rekonstruoida lähtömuoto **kora + *ma / *me + *ηće ~ *me + *ηše (> kantasaame *koarā-mē/ēhće)*. Kysymyksessä voisi tällöin olla deminutiivinen **-ηše* tai **-ηće-*

johdos (sm *-(i)se*). Sanan johdinaineksen jälkiosa (š: -žž-, -čč-) on mahdollista palauttaa myös suomalais-saamelaiseen *-*ŋsA*-henkilöjohtimeen (> sm *-isA*), joka ilmaisee kantasanan suhteen molemminpuolisuutta (esim. saN *vieljaš* : *vieljaža(ga)t* ‘veljes : veljekset’) (**kora* + *ma* + *ŋsa* > **koarē* + *mē* + *ńčē* > *gor'remaš*). Yhdysperäisen johtimen *-*mV*-aines saattaisi olla **mA*-teonnimijohdin. Kysymyksessä voisi mielestäni edelleen olla myös kaltaisuusjohdin, jota ims:ssa edustaa johdin *-mainen*. (Ks. esim. Korhonen 1981: 105–106, 107, 290, 320, 321, 327 ja Laaksonen & Lieko 2003: 119.)

Kantasanalle **kora*- löytyisi jo esille tullut UEW:n ‘puremista’ tarkoittava lähdesana ja lähtömuoto **kor3-* ~ **kar3-* (ks. art. 11)), jota ehdotankin sekä näiden saamen pahanilmanlintuun viittaavien sanojen että sm *karhu*-sanan mahdolliseksi lähdesanaksi. SaN *gor'remas* olisi siten karhun nimityksen *karhu* lähdesanan edustaja.

Tässä on syytä verrata sanoja saN *gor'remaš* ~ *goarrámaš* myös edellä käsitellyyn sanaan saN *guoržžu-* ‘pahanilmanlintu, kortto jne.’. Sanojen *guoržžu-* ja *gor'remaš* merkitykset ovat näet suurin piirtein samat, mutta jälkimmäinen sana kytkeytyy erityisesti ‘karhu’ merkitykseen siinä mielessä, että *gor'remaš* on lisäksi kuvattu jättiläiseksi, joka varastelee lapsia laukkuunsa, mikä taas sopii yhteen saamelaisten mytologisen *Stállu*-hahmon kanssa, joka taasen kildiniläisissä tarinoissa on merkinnyt paitsi ‘jättiläistä’ myös ‘karhua’ (saKld *táll* ~ saN *stállu*). (Koponen 2005: 138; Porsanger & Pulkkinen 2005: 407.)

10) Komi *gĩrĩś* (V, S, L, I, U) ‘suuri, suurikokoinen, suurikasvuinen, karkearakeinen’ (Wichmann 1942: 57a) | ? udmurtti *gĩrež* (JI) ‘voimakas’ (Wichmann 1987: 58b). UEW (646, 647) on epävarmasti yhdistänyt nämä

sanat lähtömuotoon **karkɜ*.⁸ Ääntenmuutosta FP **a* > udm, komi *j* UEW pitää harvinaisena mutta toteaa, ettei se ole ainutlaatuinenkaan.

Kuten olen yllä jo todennut, pidän artikkeliin lukemieni permiläisten suureen kokoon viittaavien sanojen ja UEW:n **karkɜ*-sanan yhteyttä epäuskottavana. Näin ollen oletan näiden sanojen olevan muuta alkuperää. Komin ja udmurtin sanat voivat mielestäni edustaa karhun nimityksen lähdesanoja suureen kokoon ja voimakkuuteen viittaavine merkityksineen (vrt. edelleen sm *kouko* ‘suurikokoinen henkilö; karhu’ ja *ohto* ‘isokokoinen olento; karhu’ (SSA).

Permiläisten kielten sananloppuiset sibilantit ovat UEW:n mukaan johtimia (ks. myös Bartens 2000: 68). Tämä merkitsee sitä, että sanan *karhu* kanssa yhteistä ainesta näissä sanoissa voisi olla elementti *g i r*-. Tämän muodon kantapermiläinen asu olisi kenties ollut **gür*, joka edelleen palautuisi muotoihin **kurV*- tai **kürV*- tai ehdollisen äännelain mukaan muotoon **kerV*- (ks. Lytkin & Guljaev 1970: 86a–b; Bartens 2000: 60, 61). Näiden sanojen äänteellinen yhdistäminen *karhu*-sanaan edellyttää tässäkin sitä, että mahdollinen lähtömuoto ja lähdesana **kulü/erV* olisi joko johdettu suffiksilla **-šV* tai **-čV* (> *hV*) tai pitäisi sisällään ekspressiivistävän tilkkeen **š/*č/h*. Jos oletetaan, että *karhu*-sanan lähtömuoto ja lähdesana on ollut **kurV*-, *karhu*-sanan jälkitavun *-u* voisi olla progressiivisen assimilaation tulosta.

Pidän mahdollisena, että tämä kenties suomalais-permiläiseen tasoon palautuva sana voi myös kuulua yhteen karhun nimityksen *karhu* suomalaisina lähdesanoina esittelemieni 5) *körhö*-artikkeliin kuuluvien sanojen kanssa (ks. yllä). Tällöin se kenties palautuisi lähtömuotoon **kerV*-.

⁸ ~ ?[sm *karkea* ‘karkea’, ka *kargia*, *-ie* ‘karkea, karhea, väkevä’, (vi) (sm tai ka > saN *gárkka* ‘kitkerä (esim. savusta)’, *gárkkis* id. (saLu, saKo, saT) || ?[udm J *g j r e ž* | komi S *g j r j š* (P,PO) (> 1. hanti DN *kērəs* (Ni, Kaz) | mansi K *kōrəs k. nāl* ‘eteentyöntyvänenäinen’ (N) | 2. hanti V *kārəs: tōyləŋ k.* ‘tarunomainen koura tms.’ (DN, O) | hanti > mansi K *koārəs*, (N) *kārəs: tåuliŋ k.* ‘siivekäs k.’, N *kārəs* ‘eräs lintulaji’ | hanti > samSelk TaU *kwärus* ‘kalastava lintu’] (UEW: 646–647).

11) *kar3- ~ kor3- ‘purra’ (FU) ~ ? [udm S *kurtć j* ‘puraista, syödä vähäsen’, G *kurććf* ‘purra’ | komi S *kurććj* - (PO)] || ? unk. *harap-* ‘id.; syödä vähäsen’ (Unkarin *-p* on momentaanisuffiksi). Lähtömuotojen rinnastus permiläisten kielten vastineisiin on UEW:n (129) mukaan oikea, jos sanojen elementit *ć*, *ćć*, *ć* ovat verbisuffikseja. Udmurtin ja komin puremista tarkoittavat verbit onkin ehkä johdettu itsenäisellä, mahdollisesti imitatiivisesti motivoituneella suffiksaalisella aineksella *ć* tai *č*.

Tämä puremista merkitsevä suomalais-ugrilainen kantasana voisi olla, kuten jo yllä olen esittänyt, karhun käyttäytymiseen viittaava karhun nimityksen metonyyminen lähdesana. Tästä olisi itämerensuomessa kenties muodostettu suffiksilla *-šV tai *-čV tekijäjohdos, jonka kirjaimellinen merkitys olisi voinut olla esim. ‘pureva’ tai ‘purija’. Puremisaiheisia karhun nimityksiä löytyy myös obinugrilaisilta. Vrt. hanti *portə wɔj*, *tetə wɔj* ‘karhu’, kirjaimell. ‘pureva eläin, syövä eläin’ (Bakró-Nagy 1979: 46). Oletan, että lähtömuotoon *kar3- ~ *kor3- palautuisivat mahdollisesti myös yllä jo käsittelemäni sanat saN *gor’remaš* ~ *goarrámaš* (art. 9)) ja saN *guoržžu* (art. 8)). Olen aiemmin tässä tutkimuksessa esittänyt ajatuksen, että tämä suomalais-ugrilainen sana voisi lisäksi olla ollut osallisena mahdollisesti kontaminaation tuloksena syntyneen sanan sm *karri* ‘ohdake jne.’ kanssa (ks. art. 1)).

12) *karča ‘risu, oksa’ (FW) ~ sm *karhi* ‘äes, karhi, joka on tehty oksaisesta risusta’, murt. *karhu* ‘kolmikulmainen äes’ | vi *karu-äes* ‘pensasäes’ || mord E *karč* ‘risu’, *kurčt* (pl) ‘risu ym. roska’ (M) || mari KB *karša* ‘vedessä mädänneet oksat; tuulenskaato’. Mord *u* ~ *a*-vaihtelu johtuu UEW:n mukaan ehkä onomatopoeettisuudesta. Sm *karhi*-sanassa olisi tapahtunut merkityksenmuutos: ‘risu’ > ‘risuäes/-karhi’ > ‘äes, karhi’. Itämerensuomen *-i* on UEW:n mukaan nominijohdin ja *karhu* ja *karu*

mahdollisesti *karhu* ‘karhu’ sanaan perustuvia kansanetymologioita. (UEW: 646.)

Myös alla seuraavat *karh-*, *kärh-* sanat kuulunevat samaan sanueeseen. Luettelo ei ole täydellinen, vaan olen koonnut yhteen sanueen äänteellistä ja semanttista vaihtelua parhaiten havainnollistavia sanoja. Ensimmäiset takavokaaliset sanat ovat SSA:sta: *karha* ‘(pörröinen, takkuinen) tukka’; ‘heinäkarhe’, *karhallaan*, *karhollaan* ‘pörrössä, sekaisin (tukasta); harallaan’, *karhata* ‘jarruttaa, kinastella, torua, hätyyttää’ (ka), *karhea* ‘karkea, epätasainen; rämeä (ääni); äreä, kiivas, karski’ (ka, vi, li), *karhe*, rinn. *karhi*, paik. myös *karha*, *karho*, *karhos* ‘heinä-, viljaluoko, kasa, joukko, parvi’ (ink, ka, va, vi murt.) (sm > saN *gáhru* ‘niitetty heinälaes’). Lönnrotin (1874: 502a), sanakirja mainitsee lisäksi verbit *karhoa* ‘koota kasoihin yms.; hännätä, suututtaa’, *karhoa riitaa*, *karhottaa* ja *seisoo karhottaa*. Seuraavat etuvokaaliset sanat ovat peräisin SMSA:sta: *kärhys* ‘seiväs, johon heinät laitetaan kuivumaan’ (Revonlahti, I. Tuohimaa -08), *kärhäs* ‘oksainen puu, jonka päällä heiniä kuivataan’ (Haukipudas, Aili Ruotsalo 1919), *kärevä* ‘topakka, vihainen’ (Pöytyä, Marja-Liisa Heino 1958), *kärhiä* ‘käännellä’ (Merijärvi, I. Talus 1931).

Sanaa **karča* ja siitä mahdollisesti juontuvia sm *karhV*-sanoja on pidetty etymologisesti yhteenkuuluvina, mikä tuli esille sanan *karhu* ‘karhu’ etymologisissa tiedoissa. Nämä sanat voisivatkin nimenomaan itämerensuomalaisten kielten vastineidensa merkitysten perusteella olla karhun turkin ominaisuudesta tai karhun luonteesta (äreys) ideansa saaneita metonyymisen karhun nimityksen lähdesanan edustajia. Äreyteen viittaavat merkitykset sekä *karhV*- että *kärhV*-sanojen kohdalla lienevät sekundäärejä ja juontunevat äreyden tms. assosioitumisesta eläimen pörröisyyteen tai kenties siitä, että sanaan on sekoittunut jokin toinen ‘äreyttä’ merkitsevä sana. On syytä mielestäni kuitenkin kyseenalaistaa sm *karhea* ‘karhea’ sanan yhteys tämän **karča* ‘risu, oksa’ sanan kanssa, sillä Lönnrotin (1874: 500b) sanakirja tuntee adjektiivin *karea* ~ *karia* ruotsinkielisissä merkityksissä ‘hård, torr, sträf, grof, ogen, tvär, knarrig, bitter’, jotka voisi kääntää suomeksi ‘kova, kuiva, karhea, epätasainen jne.’, mikä viittaisi

siihen, että sanansisäinen *-h-* olisi adjektiivissa *karhea* kenties myöhäinen, jolloin se ei välttämättä palautuisikaan suoraan (**karči* >) *karhi* ‘äes jne.’ sanaan. Samaan viittaa myös mm. etuvokaalinen *käre*-alkuinen variantti *kärevä* (ks. yllä).

Paralleelisia *karva*-aiheisia karhun nimityksiä mainitsin artikkelin 2) *karva* ‘karva’ kohdalla. Varsinaisesti turkin karheuteen mahdollisesti viittaavia karhun nimityksiä en ole muiden kielten sanastoista tavannut. Sanalla *karhi* ‘äes’ kuin ei myöskään sen lähtömuodolla **karča* ‘risu, oksa’ ja tämän mahdollisilla karheutta ym. merkitsevillä muilla jatkajilla olekaan välttämättä muuta yhteistä tekemistä sanan *karhu* ‘karhu’ kanssa kuin että ne ovat voineet vaikuttaa viimeksi mainitun sanan ensitavun vokaalin laatuun ja olleet kenties mallina sanansisäiselle konsonanttiyhtymälle *-rh-* sekä tarjota kansanetymologisen selityksen karhun nimityksen taustalle.

13) **kur3* ‘suuttumus, vihastua’ (FU) ~ mord E *kor* ‘harmi, katkeruus, murhe, mielipaha, viha, suuttumus, pahatuuli’ (M) || hanti Vj *korəm* ‘olla syömättä nyreissään (lapsesta)’, *kāram-*, D *χurəm* ‘suuttua, vihastua’ (Vj, D), ‘ärsyntyä’ (Vj), ‘kiukustua’ (D), O *χorəm* ‘murjottaa’ | mansi KU *χor-* ‘riidellä, torailla’ (P), LM ‘suuttua, kiukustua’ || unk *harag* ‘suuttumus, kauna, vanha unk. suuttunut’. Hantin *m* on UEW:n mukaan momentaanisuffiksi. Obinugrilaisilla vastineilla saattaa saman lähteen mukaan olla yhteys sanoihin hanti V *kör-* ‘nylkeä, kettää’ ja mansi TJ *kor-* ‘vetää, kuoria’ < **kora* ~ **kura* ‘nylkeä, kuoria’ (U). (UEW: 220.)

Tämän suomalais-ugrilaisen sanan valitsin tarkasteltavaksi, koska sen jatkajilla etäsukukielissä on myös merkitys ‘murjottaa, olla suutuksissa yms.’, mikä saa paralleelleja eräistä suomen kielen karhun nimityksistä, joiden ensisijainen merkitys myös on ‘murjottaminen, mököttäminen tms.’, tai joita on käytetty murjottamista kuvaavissa sanonnoissa. Tällaisia karhun nimityksiä ovat mm. SMSA:sta peräisin olevat *mökkö* ‘karhu’ (Kuusamo, Martti Räsänen 1915), ‘puhumaton, äkeä, juro’ (Nivala, Unto Karri 1920),

mössi ‘karhu’ (Kuhmo, Matti Hyvönen 1965) ja SSA:ssakin esiteltyt *mörkö*, *mörkkö*, *mörö* ‘uskomusolento’, pelotussana; kiertoilmauksena paikoin ‘karhu, susi, tai’. Sanat *mössi*, *mökkö* ja *mörö* esiintyvät mm. seuraavissa SMSA:n sanalippuihin tallennetuissa ilmauksissa ja sanonnoissa: *mössissään* ‘nurjalla mielellä vihottelee’ (Sotkamo, Matti Hyvönen 1974), *mössinpoika* ‘mököttelevä lapsi’ (Ristijärvi, Anja Piirainen 1952), *paikata mökönturkkia* ‘mököttää, murjottaa’ (Nivala, Ahti Raivio 1961), *paikkaapi mörönturkkija* ‘vihainen, mököttää’ (Liminka, Paavo Kytökorpi 1967) ja *möröttää* ‘olla suutuksissa’ (Vihti, Matti Vilppula 1968–72).

Sana **kurɜ* ‘suuttumus, vihastua’ voi olla mielestäni metonyyminen tai metaforinen karhun nimityksen lähdesana. Sanan yhdistäminen sm sanaan *karhu* ‘karhu’ merkitsisi jälleen kerran sitä, että suomen sana *karhu* on joko tuntemattomalla johtimella **-šV / *-čV* johdettu johdos kantasana **kurV-* tai sanan sisään on lisätty ekspressiivistävä tilke *-š-*, *-č-* tai *-h-* (ims:ssa). Olisi myös oletettava, että ensitavun vokaali on vaihtunut *a*:ksi joko tarkoitteen karhun itsensä motivoimana tai jonkin *a*-vokaalisen lähdesanan vaikutuksesta. Seikka, joka tukisi hypoteesia, että tämä vartalo **kurɜ* olisi karhun nimityksen *karhu* lähdesana, on sanan *karhu* *u*-vartalo, joka voisi selittyä tässä tapauksessa progressiivisellä assimilaatiolla (**kurš/čɜ* > **kurš/ču*) (vrt. yllä art. 10)).

Olen yllä esittänyt arvelujani sen suhteen, että tämäkin sana voisi olla ollut osallisena mahdollisesti kontaminaation tuloksena syntyneen sanan sm *karri* ‘ohdake jne.’ kanssa (ks. art.1).

3.2.4. Yhteenveto

3.2.4.1. Sanan *karhu* 'karhu' mahdolliset lähdesanat

ja niiden edustajat

Karhun nimityksen *karhu* mahdollisia lähdesanoja ja lähdesanojen edustajia ovat suomen kielessä seuraaviin artikkeleihin kuuluvat sanat: 1) *karr* 'ohdake; paksusta pörröisestä tukasta jne.', 2) *karva* 'karva', 3) *korho* 'pöyhitty, korhopää jne.', 4) *kärhV-* 'kihara-, pörröpää jne.', 5) *korhö* 'suurikokoinen jne.' ja 6) *karsi* 'kynttilän tms. hiiltynyt osa jne.'. Vertailtavien sanojen joukossa on yksi etelävirolainen lähdesanan edustaja 7) viE *kähr* 'mäyrä'. UEW:n ulkopuolisia mahdollisia etäsukukielten lähdesanojen edustajia ovat seuraaviin artikkeleihin sisältyvät sanat ja niiden mahdolliset vastineet muissa kielissä: 8) saN *guoržžu* 'pahanilmanlintu jne.' ja 9) saN *gor'remaš ~ goarrámaš* 'pahanilmanlintu jne.'. Artikkelin nro 10) permiläiset sanat komin *gırjś* 'suuri jne.' ja sen mahdollinen vastine udmurtissa on luettu UEW:ssa epävarmasti lähtömuodon **karkə* yhteyteen kuuluvaksi. Itse pidän tätä yhteyttä myös epävarmana, mutta luen komin ja udmurtin vastineet sm *karhu* 'karhu' sanan mahdollisten lähdesanojen edustajien joukkoon. UEW:hen sisältyviä muita mahdollisia sm *karhu* 'karhu' sanan lähdesanoja tai niiden edustajia ovat seuraaviin artikkeleihin kuuluvat sanat: 12) **karča* 'risu, oksa', 11) **karə- ~ *korə-* 'purra' ja 13) **kurə* 'suuttumus'.

Karhun nimityksen *karhu* mahdollisten lähdesanojen ja niiden edustajien merkitykset ovat pelkistetysti seuraavat: 'pörröisyys', 'karvaisuus', 'takajaloilleen nouseminen', 'suuttumus ja äreys', 'karheus', 'hiiltyneisyys', 'pureminen', 'pahahenki', 'turkin väri', 'iso koko', 'mäyrä' ja 'kuurous'.

Tässä esille tulleiden suomen kielen polyseemisten yksittäisten *kVrhV-*sanojen osalta en voi sanoa, mitkä niistä kenties ovat olleet karhun nimitysten välittömiä lähdesanoja ja mitkä ovat vain sellaisten edustajia.

Lähdesanojen edustajien kohdalla sanan alkuperäinen ensitavun vokaali on kenties ollut jokin muu kuin nyky muodossa, mikä johtuu siitä, että kyseiset sanat lienevät vaikuttaneet myös toinen toisiinsa sekä äänteellisesti että semanttisesti.

3.2.4.2. Fonologisia ja morfologisia seikkoja

Suomen kielen *kVrhV*-aineksinen vertailuaineisto osoittaa ekspressiiviselle sanastolle tyypillistä sanojen vokaalivaihtelua ja polyseemisyyttä. Katson, että alun perin eri merkityksiset sanat ovat näissä sanoissa kenties langenneet äänteellisesti yhteen. Kyseisiin sanueisiin kuuluvat sanat ovat tarkasteltavina, koska kukin niistä ilmaisee merkityksensä puolesta itsenäistä mahdollista karhun nimityksen semanttista motivaatiota.

On mahdollista, että *karhu*-sanin ensi tavun *a*- on peräisin ensisijaisesta lähdesanasta, jossa myös on ensi tavussa *a*. Toinen mahdollisuus on se, että ensisijaisen lähdesanan ensitavussa on ollut muu vokaali, joka on väistynyt jonkun muun ensitavun *a*-vokaalin sisältävän lähdesanan vaikuttaessa karhun nimityksen laatuun. Pidän myös mahdollisena, että tarkoite karhu on voinut äänteellisesti motivoida lähdesanan niin, että kohdesanassa ensitavun vokaali on muuttunut esim. etisestä takaiseksi (*ä* > *a*) tai suppeasta väljäksi (*u* > *a*).

Karhun nimityksen *karhu* lähdesanoja tai niiden edustajia, joiden ensitavussa ei ole *karhu*-sanaa vastaavasti vokaalia *a*-, ovat seuraaviin artikkeleihin kuuluvat sanat: 3) sm *korho* ‘pörröpää jne.’, 4) sm *kärhä* ‘kihara- pörröpää jne.’, 5) sm *körhö* ‘suurikokoinen jne.’, 13) **kurɜ* ‘suuttumus jne’, 11) **korɜ*- ‘purra’, 7) viE *kähr* ‘mäyrä’ (? < baltt **kerš-* ‘jokin värin nimitys’) ja 10) komi *g i r i s* ‘suuri jne.’ (? < **kulülerV*). Muistutettakoon vielä, että äännekehitystä **o-a* > *a-i* voi pitää mahdollisesti toistuneena ilmiönä ims:ssa (ks. luku 3.2.2.). Tässä tapauksessa sm *karhu* voidaan juontaa myös lähtömuodosta, jonka ensitavussa on ollut **o*-. Pidän mahdollisena lisäksi, että jälkitavun *-u*

sanassa *karhu* ‘karhu’ voisi olla seurausta lähtömuodon alkuperäisen ensitavun **u:n* assimiloivasta vaikutuksesta. Ensitavun **u* esiintyy lähdesanoissa 13) **kurɜ* ‘suuttumus’ ja mahdollisesti permiläisten artikkeliin 10) kuuluvien sanan komi *girjś* ja sen mahdollisen udmurttilaisen vastineen lähtömuodossa.

Lähdesanoja tai sen edustajia, joissa on kohdesanaa *karhu* ‘karhu’ vastaavasti ensitavun vokaali *a-* ovat seuraaviin artikkeleihin kuuluvat sanat: 1) sm *karri* ‘ohdake; paksusta pörröisestä tukasta jne.’, 2) sm *karva* ‘karva’, 6) sm *karsi* ‘kynttilän tms. hiiltynyt osa jne.’, 8) saN *guoržžu* ‘pahanilmanlintu jne.’, jos < **karśoj* ~ **karćoj*, 11) **karɜ-* ‘purra’ ja 12) **karča* ‘risu, oksa tms.’ ja sanan jatkaja sm *karhea* ‘karhea’.

Vaikka affrikaatta **č:n* säännöllisin jatkaja onkin ims:ssa *t*, oletan, että siitä on voinut nimenomaan affektiivisissa tai ekspressiivisluonteisissa sanoissa ja *karhu*-sanalla kohdalla foneemin *r* jälkeen tulla klusiilisen alukkeensa menettänyt frikatiivinen äänne (**č* > **š* > *h*). Totesin lisäksi, että sanansisäinen konsonanttiyhtymä *-rh-* (< **-rš-* t. **-rč-*) on uralilaisessa kielikunnassa suhteellisen nuori. Pidän mahdollisena, että karhun nimityksen kohdalla yhtymän taustalla voi olla sisäheiton aikaansaanut suffiksaatio (+ **-šV* t. **-čV*) tai äänteellisen motivaation palauttaminen, jossa foneemin *r* jälkeen on lisätty ekspressiivistävä tilke *-š-*, *-č-* tai *-h-*. Yhtymä on mielestäni saatettu myös omaksua mallina toimineesta yhtymän sisältävästä lähdesanasta.

Koska useat suomen, obinugriilaisten ja muidenkin pohjoisen pallonpuoliskon kielten karhun nimitykset ovat deminutiiveja, pidän mahdollisena, että tässäkin voi olla kysymyksessä kenties tabukieleen kuulunut deminutiivisuffiksi. Jos sanan *karhu* ‘karhu’ jälkitavun labiaalikin palautuu deminutiiviseen **-oj-*johdokseen, sana *karhu* olisi hämärtynyt pleonastinen deminutiivi.

Pidän myös mahdollisena, että suffiksin kohdalla voisi olla kysymys erityisestä tabukieleen kuuluneesta tekijäjohtimesta **-šV* tai **-čV*, joka on

ehkä ollut komplementäärinen neutraalien $-jA$ ($< *j$) tai $-vA$ ($< *pA$) tekijäjohtimien kanssa (ks. esim. Janhunen 1982: 34). Jos kantasanana on esim. ollut $*kar\text{3}$ - ‘purra’, voisi kysymyksessä olla deverbaalinen johdos $*karV+š/čV$ ‘purija’. Kolmas mahdollisuus on, kuten olen ehdottanut, pitää hämärtynyttä suffiksia eräänlaisena tarkoitteen affektiivisuutta ja tabuluonnetta osoittavana klassifikaattorina.

Esitän myös ajatuksen, että *karhu*-sanana mahdollisessa suomalais-saamelaisessa lähtömuodossa olisi esiintynyt vaihtelua olettamieni suffiksien $*-šV$ ja $*-śV$ tai $*-čV$ ja $*-ćV$ tai äänteiden $*š$ ja $*ś$ ja $*č$ ja $*ć$ kesken, mikä selittäisi saamen sanan saN *guoržžu* ‘pahanilmanlintu jne.’ ($< *karś/ćoj$) etymologista yhteenkuuluvuutta sm *karhu* ‘karhu’ sanan kanssa. Katson, että vaihtelu voi johtua myös jommassakummassa kielessä tapahtuneesta ääntenmuutoksesta.

Lähdesanan edustajia ja lähdesanoja, joiden perusteella saattoi olettaa, että *karhu*-sanana sanansisäinen konsonantti $-h-$ olisi sekundääri, ovat seuraaviin artikkeleihin kuuluvat sanat: 1) sm *karri* ‘ohdake; paksusta pörröisestä tukasta jne.’, jos $< *kari \sim *kara$, 4) sm *kärhä* ‘kihara- pörröpää’, *kärheä* ‘käreä’, jos $< *käre-$, 5) sm *körhö* ‘suurikokoinen jne.’, jos $< *kōri < *kōri-$ tai $*kerV-$? ‘suuri.’, 9) saN *gor’remaš* ‘pahanilmanlintu jne.’, jos $< *kor\text{3}$ - ‘purra’, 10) komi *giris* ‘suuri jne.’, jos $< *kurV-$, $*kürV-$, $*kerV-$? ‘suuri’, 11) $*kar\text{3} \sim *kor\text{3}$ ‘purra’ ja 13) $*kur\text{3}$ ‘suuttumus’.

Lähdesanoja tai niiden edustajia, joissa on kohdesanaa *karhu* vastaavasti sanansisäinen konsonantti $-h-$ ovat seuraaviin artikkeleihin kuuluvat sanat: 3) sm *korho* ‘pörröpää jne.’, 4) sm *kärhä* ‘kihara- pörröpää’, jos $< *kärš/čä$, 5) sm *körhö* ‘suurikokoinen jne.’, jos $< *kerš/č-$ tai $*korš/ćV-$, 6) sm *karsi* ‘kynttilän tms. hiiltynyt osa’, jos $< *karči$, 7) viE *kähr* ‘mäyrä’, 8) saN *guoržžu* ‘pahanilmanlintu, kortto’, jos $< *karś/ćoj ? \sim *karš/čoj$ ja 12) $*karča$ ‘risu, oksa’ jos $>$ sm *karhea* ‘karhea’ jne.

3.3. *Kontio* ‘karhu’

3.3.1. Tähänastiset etymologiset tiedot

Suomen murteissa sanasta *kontio* ‘karhu’ esiintyvät muodot *kontia*, *kontja*, *kontii*, *kontiain*, *kontian*, *kontien* ja *kontijo*. Lähisukukielissä tunnetaan muodot ka *kontie*, ly *końdī*, ve *końdī*, *końdi* id. Viron murteissa esiintyy muoto *konja* ‘karhu’, jonka on ajateltu lainautuneen suomesta. (Ahlqvist 1859: 90; Nirvi 1944a: 69; SSA.) Lauri Kettunen (1940: 298) on pitänyt karjalan vastinetta vepsästä saatuna lainana. *Kontio*-sanana variantteina on tavattu Ruotsin puolella Vermlannin murteen *köntiäinen* ‘karhu’ ja Kiihtelysvaarassa tunnettu sana *könnikäinen* id. (Nirvi 1944a: 72).

K. B. Wiklund (1911: 131) on pitänyt suomen *kontiota* saamelaisena lainana sanasta, jonka vastine on pohjoissaamessa *guovža* ‘karhu’ (vrt. Kalima 1912: 119). Lainautumisen puolesta puhuisikin sanan pohjoinen levikki itämerensuomessa. Jos sana *kontio* ‘karhu’ on saamelaisperäinen laina, edustaisi saN *guovža* ‘karhu’ siinä tapauksessa käsitteistössäni sm *kontio*-sanana lähdesanaa (ks. käsitteestä lähdesana luku 2.1.2.5.). Udmurtin (M, J, MU) *gondjir* ‘karhu’ sanaa on Yrjö Wichmann (1954: 57) epäillyt *kontion* kanssa yhteistä alkuperää olevaksi (ks. myös Nirvi 1944a: 70–71). Heikki Paasonen (1926: 89) on taas yhdistänyt sm *kontio*- ja saN *guovža*-sanat hantin (Ko) *kōmtə* ‘ahma’ sanaan. Esittelen ja käsittelen näitä epävarmoja vastineita seuraavissa alaluvuissa. Tarkennettakoon vielä, että sikäli kuin uskottaisiin, että nämä sanat todella voisivat olla suomen *kontio* sanan äänteellisiä vastineita, kuuluisivat nämä *kontio* ‘karhu’ sanan lähdesanojen edustajien joukkoon. Näistä saN *guovža* ‘karhu’ sana kuuluisi sm *kontio* ‘karhu’ sanan mahdollisten lähdesanojen edustajien joukkoon siitäkin syystä, että suomen *kontio* ‘karhu’ voi olla saamelainen laina (ks. yllä). Viimeksi mainitun seikan olen uudelleen huomioinut yhteenvetoluvussa.

3.3.1.1. SaN *guovža* ‘karhu’

E. N. Setälä on yhdistänyt sanat saN *guovža* ‘karhu’ (Setälä ja Nirvi kirjoittavat *guovčča* ilmeisesti Friisin (1887: 268b) mallin mukaan) ja sm *kontio* id. suoraan toisiinsa (Setälä 1921: 230; Nirvi 1944a: 71; ks. myös Toivonen 1928: 119). SaN *guovža* ‘karhu’ (SSS) sanalle on esitetty vastineet inarin-, koltan-, akkalan- ja turjansaamesta (T. I. Itkonen 1958: 180; Koponen 2005: 138; Álgu-tietokanta 2007).

Sanaa on suppeasta levikistään huolimatta pidetty kantasaameen palautuvana. Läntisissä saamen kielissä tunnetaan karhusta skandinaavisena lainana pidetty nimitys saN *bierdna* ja kildininsaamelaiset ovat käyttäneet karhusta nimitystä *táll*, jonka vastine pohjoissaamessa on *stállu*. (Koponen 2005: 137–138.)

SaN *guovža* ‘karhu’ palautuisi säännöllisesti muotoon **komśi*, **komći*, **kamśi* tai **kamći* (ks. äännekehityksestä Korhonen 1981: 86, 187). Jos äännekuutos **ś > ć* on tapahtunut vasta kantasaamessa, voidaan lähteä oletuksesta, että sana palautuu muotoon **ko/amśi*. Kantasaamen muoto voisi siten olla **kōmće* (vrt. esim. kantasaame **sōrmę* ‘sormi’ > saN *suorbma* ja **vōppe* ‘appi’ > saN *vuohppa*) (ks. Lehtiranta 1989: 128, 154).

Kumpikin lähtömuoto **komśi* tai **komći* tuottaisi suomeen sanan ***koms*. Muoto **kamśi* tai **kamći* tuottaisi vastaavasti asun ***kams*. (Ks. mm. Kalima 1912: 119; Lehtinen 2007: 95, 96.) Lähtömuodon **komś/ći* jatkajia suomen kielessä ovatkin käsittääkseni mahdollisesti verbit *komsia* ~ *kompśia* ‘kulkea raskain epäsäännöllisin askelin’ (Pyhäranta, Saini Laurikkala 1927) ja *komsottaa* ‘laahustaa’ (Merikarvia, Arja Tuulensuu 1959) (SMSA).

Sm verbi *komsia* ‘kulkea raskain epäsäännöllisin askelin’ ja sen variantit *kompśahdella* jne. ovat tutkimukseni käsitteistön puitteissa saN *guovža* ‘karhu’ sanan mahdollisia lähdesanan edustajia. Tämä merkitsee sitä, että sm *kontio*-sanana kanssa kyseisellä saamen kielen karhun nimityksellä ei välttämättä ole yhteistä kantasanaa eikä lähdesanaa. On silti mahdollista, että sanojen *guovža* ja *kontio* lähtömuodot sisältävät yhteisen **kom*-aineksen ja tätä on Eino Koponenkin (2005: 138) arvellut. Sama elementti *kom* voisi

hänen mukaansa tässä tapauksessa sisältyä verbeihin *kompia* ja *kompuroida*. Kuten yllä totesin, tämän saamen karhua merkitsevä sana voi olla sm *kontio* ‘karhu’ sanan lähdesanan edustaja, jos uskotaan että sm *kontio* on saamelainen laina.

3.3.1.2. Udm *gondjir* ‘karhu’

Y. Wichmann (1954: 57) on kuten yllä kävi ilmi, aikoinaan esittänyt, että udmurtin (M, J, MU) *gondjir* ‘karhu’ olisi suomen *kontion* ‘karhu’ vastine.

Sanan mahdollisia vastineita komissa ovat *gundjir*: *ísus g. šorhitan* ‘sinä puhut kuin g. (= epäselvästi)’ ja *gundjirli* (Peč) ‘mytologinen olento’ (Wichmann 1942: 63a) ~ *gundjir* ‘mytologinen olento: lohikäärme, monipäinen käärme sadussa’ (Rédei 1988: 361). Sana on merkinnyt ‘karhua’ myös komin muinaismurteissa (ks. Lytkin & Guljaev 1970: 82–83).⁹

Permiläisiin kieliin kuuluvissa komissa ja udmurtissa kaikki vanhat sanansisäiset *-nt-yhtymät ovat denasaloituneet, joten udm *gondjir* on fonotaktisesti sekundäärinen (Bartens 2000: 37). On mahdollista ja onkin esitetty, että sanansisäinen -nd-yhtymä olisi tulosta kahden sanan yhteenliittymisestä äänne muutoksen jälkeen. Kysymykseen voisi mielestäni tulla esim. yhdysmuoto sanoista udm *gon* ‘karva’ (Wichmann 1987: 59) + *jir* ‘pää’ (mts. 79) > ‘karvapää’. Rédei (1988: 361) on ajatellut,

⁹ Komin kielen vastineiden *gundjirli* mytologiseen käärmeeseen ja samalla karhuun viittaavat merkitykset johtunevat Sperberin attraktioteorian selittämästä affektiivisten sanojen keskinäisestä attraktiosta. Karhulla ja käärmeellä on yhteisiä nimityksiä myös itämerensuomessa. Tällaisia ovat ka *pöppö* (SSA) ja *sykkä* (Ilomäki 1986: 116). Tämä seikka vähentää kuitenkin yhdysmuototeorian (karva + pää) uskottavuutta siinä tapauksessa, että sana olisi ollut ensin käärmeen nimitys ja vasta myöhemmin otettu käyttöön karhun nimityksenä.

että sana koostuisi lekseemeistä udm *gon* ‘karva’ ja *tj r* ‘täysi’ (ks. myös Bakró-Nagy 1979: 15). Suomen *kontio* ‘karhu’ sanan vastine tämä udmurtin sana siis tuskin on ja yhdennäköisyys lienee sattumaa.

3.3.1.3. Hanti (Ko) *kōmtə* ‘ahma’

Heikki Paasonen (1926: 89) on epävarmasti yhdistänyt saamen saN *guovža-* ja suomen *kontio*-sanoihin myös hantin kielessä esiintyvän ‘ahmaa’ merkitsevän (Ko) *kōmtə*-sanan (ks. myös Karjalainen 1948: 406). Karhun ja ahman yhteinen nimitys voisi sinänsä johtua lajikategorioiden sekoittumisesta (ks. luku 1.3.2.).

Sanalla on seuraavat vastineet hantin ja mansin murteissa: hanti KoP *kōmtə* ‘ahma’, Likr *kēmϑəγ*, V–Vj *kēmləγ*, Vart, Mj, Trj, J *kēmΛəγ*, Tš *kēmtə* ‘ahma’ ~ mansi N *kīmät*, LM *kīmēt* id. (DEWOS: 639; Munkácsi & Kálmán 1986: 213).

Hantin ja mansin vastineet viittaavat käsitykseni mukaan FU **e-i-*vartalaiseen lähtöasuun. Kantahantissa ja kantamansissa olisivat olleet ensi tavussa mahdollisesti vokaalit **e* (edellisessä) ja **i* (jälkimmäisessä). (Vrt. esim. PU **peli-* ‘pelätä’ > hanti Kr (etelähanti) *pētitta* ‘pelätä’, Trj (itähanti) *pěΛ* ‘pelko’). (Ks. Karjalainen 1948: 777; Sammallahti 1988: 504, 506, 507, 539.)

Lähtöasun sisälle voisi rekonstruoida konsonanttiyhtymän **ms* tai **mš* (PU **s* ja *š* > PUg **ϑ* > hanti Ko *t*, Vj *l*, Trj *Λ*). Vrt. **maksa* ‘maksa’ > KoP *muχət*, Likr. *muγəϑ*, V–Vj *muγəl*, Mj. Trj *muγəΛ*, J *muwΛ* (ks. DEWOS: 910; UEW: 264; Sammallahti 1988: 501, 505, 513). Sanansisäiselle konsonanttiyhtymälle **-mš-* ei ole olemassa uralilaisissa kielissä vertailukohtaa, sillä yhteissanastossa ei ole yhtään sanaa, jossa kyseinen yhtymä edustuisi. Yhtymä **ms* (**pimsimi* ‘huuli’) on ollut mahdollinen samoin kuin yhtymä **mš* (esim. PU **wamśa* ‘lanne’). (Ks. UEW; Sammallahti 1988: 494; Bakró-Nagy 1992: 80, 81.)

Hantin ja mansin vastineet voitaisiin siis kenties juontaa yhteisestä lähtöasusta **kems(ʃ)i-*. Suomen *kontio*-sanan äänteellisiä vastineita nämä obinugrilaiset sanat näin ollen eivät voi olla sanansisäisen sibilanttinsa vuoksi, vaikka vokaalistolle sallittaisiinkin epäsäännöllinen äänteellinen kehitys. SaN *guovža* ‘karhu’ sanaan tämä voidaan yhdistää, jos ajatellaan, että ensitavun vokaali olisi esisaamassa muuttunut hypoteettisena esittämästäni etisestä **e:stä* **a:ksi* tai **o:ksi*. Hypoteesini mukaan tämä on mahdollista, jos uskotaan, että sana on karhun nimityksessä muuttunut karhua äänteellisesti kuvaavaksi. Toiseksi olisi oletettava, että sanansisäinen sibilantti on kantasaamassa palataalistunut: **ka/oms(?/š)i* > **ka/omši*. Tämä on mahdollista, sillä jälkitavun *i* on voinut liudentaa sitä edeltävän **s:n*. Vaihtelulle löytyy paralleeli esim. komista: (V, VU) *ęšjń* > (S) *ęśiń* ‘ikkuna’, jossa *š* > *ś* todennäköisesti vokaalin *i* vaikutuksesta (Rédei 1988: 363).

3.3.2. *Kontio* ‘karhu’ sanan fonologisesta ja morfologisesta taustasta

August Ahlqvist (1877: 7, 8) on aikoinaan kirjoittanut, että *kontio* olisi *-ja-*tunnusisesta tekijäjohdoksesta syntynyt toisintomuoto, jossa päätteen loppu *-a* on muuttunut *o:ksi*. *Kontion* alkuperäinen muoto olisi siten *kontija*. Samalla kannalla on ollut R. E. Nirvi (1944b: 101). Sm *kontio* ja sen vastineet lähisukukielissä ovat hänen mukaansa olleet karhun varsinaisia nimityksiä ja palautuisivat kiertoilmaukseen *kontija*, joka on merkinnyt vain jonkinlaista ‘kävelijää’. Myös karjalasta löytyvä vastine *kondia* edellyttää Nirvin (1944a: 71) mukaan lähtömuotoa *konti(j)a*. Muoto *kontio* olisi siten johdettu *kontijasta*: *kontija* + *i* > *kontio*.

Suomessa on olemassa johdin *-io/-iö*, jolla voi tehdä eri merkityksisiä substantiiveja. Osa *-io/iö*-johdoksista on olentojen nimiä, kuten nominikantaiset *hirviö*, *kääpiö*, *houkkio* ja *hulttio*. Verbikantaisia *-io*-johdoksia ovat esim. (*jouta-* >) *joutio* ‘vetelehtijä’, (*kosia* >) *kosio*.

Tällaiseksi verbikantaiseksi olentojohdokseksi Hakulinen (1979: 203) on luokitellut myös sanan *kontio*.¹⁰

Suomen *kontio* ‘karhu’ voisi oman käsitykseni mukaan olla kantasanana toimineesta lähdesanasta riippuen paitsi deverbaalinen tekijäjohdos (**kontija* >) *kontio*, myös denominaalinen, kenties jalkaa merkitsevistä *kontti* (‘jalka, kinttu, koipi’(SSA)) sanasta tehty *io*-olentojohdos tai deverbaalinen *-io*-olentojohdos (*kontija* > *kontja* > *kontia* > *kontio*). Tutkimukseni tuo muiden lähdesanaehdokkaiden myötä esille vielä lisää mahdollisia kyseisen *-io*-johdoksen kantasanoja.

Sanassa sm *kontio* ‘karhu’ ei ole tapahtunut itämerensuomalaista **ti* > *si*-äänteenmuutosta, mihin käsitykseni mukaan voi olla seuraavia syitä. Ensinnäkin muutosta ei olisi tapahtunut, jos sana palautuu esim. **konta*-vartaloon, jolloin toisen tavun *i* on vartalovokaalin ja vanhan *i:n* (**j*) myöhemmän yhteenliittymisen tulos. Kehitys voisi käsitykseni mukaan olla kulkenut seuraavalla tavalla: **konta* > **kontaj* > **kontai* > **konti* (vrt. yllä *jouta-* > *joutio*) (ks. esim. Lehtinen 2007: 114).

Toinen selitys on, että sana palautuisi lähtömuotoon **kontti*. Kolmen konsonantin yhtymiä ei vanhempiin kantakieliin ole rekonstruoitu (ks. luku 2.5.) ja myöhemmissä fonotaktisesti mahdollisissa kolmen konsonantin yhtymän sisältävissä sanoissa, kuten *vintti* : *vintin*, *rontti* : *rontin*, **ti* > *si*-muutos ei ole enää tapahtunut.

Kolmas mahdollinen syy sille, miksi sanalla ei ole (**ti* >) *-si*-vartaloa on, että sana olisi äänteenmuutoksen **ti* > *si* produktiivisen ajan jälkeen lainautunut saamesta.

Koska itämerensuomessa on tapahtunut äänteenmuutos **mt* > *nt*, suomen *kontio*-sanana lähtömuoto voi olla myös **komtV-*. Sanansisäinen *-t-* voi

¹⁰ Johdin *-iol-iö* on alkuperältään sekakoosteinen. Vokaalin *i* jälkeinen *-o* on jälkitavussa myöhäissyntyinen ja *o*: n tai *ö*: n edellä oleva *i* on eritapauksissa eri alkuperää. Osa denominaalisista johdoksista on analogisia deverbaalisille johdoksille. Johtimen *i* voi olla peräisin myös kantasanasta. vrt. esim. *hirviä* > *hirviö*. *Io-l-iö*-johdot ovat Hakulisen mukaan enimmäkseen suomen kielen erilliskehityksen aikaisia. Osa niistä on analogisesti omaksuttu myös lainasanoista kuten germaaninen *kallio* ja slaavilainen *suntio*. (Ikola 1968: 184; Hakulinen 1968: 126–127, 166; Laaksonen & Lieko 1991: 80.)

palautua myös affrikaattaaan *č. Kun vielä otetaan lukuun ääntenmuutos *ń > n, sana *kontio* voidaan käsitykseni mukaan juontaa johtamattomasta lähtömuodosta *kon/ńti-, *kon/ńči-, *komti-, *komči- tai *koNč/ta-. (Korhonen 1981: 189; Lehtinen 2007: 95, 96, 107.)

3.3.3. Mahdolliset lähdesanat ja niiden edustajat

14) Sm *kontata* ‘kulkea nelin kontin, ryömiä’, *kontia* ‘kontustaa’, *kontta*, olla *kontillaan*, *nelinkontin* ~ ink *kontia* ‘astella’ | ka *kontata* (mahd. < sm) ‘kontata, ryömiä’ | ly *kontomel*, *kontomal* ‘nelin kontin’ | vi *kōndida* ‘astua, kulkea, kävellä’. Sm > saN *goantut* ‘köntystää, köpöttää’. (SSA.) Sana kuuluneen SSA:n mukaan *kontti* ‘jalka jne.’ sanan yhteyteen. Karhun nimitys *kontio* lienee SSA:n mukaan johdos juuri tästä verbistä *kontia* ‘kömpiä, ryömiä, köntystää’.

Tämän artikkelin sanat voitaisiin juontaa lähtömuodosta *konča, jolloin sanan mahdollisia vastineita saamassa voisivat käsittääkseni olla saN *goanzi* ‘köntys, iso ja kömpelö olio, kompura’ ja saE *gæedtsies* ‘kulutettu, tallattu maa’, joita käsittelemme tarkemmin alla artikkelin 18) saN *goanzi* yhteydessä.

Verbejä *kontata* ja *kontia* on siis perinteisesti pidetty karhun nimityksen *kontio* kantasanoina ja olen ottanut ne tutkimukseeni mukaan *kontio* ‘karhu’ sanan mahdollisina karhun liikkumistapaan viittaavina lähdesanoina. *Kontio* olisi siten mahdollisesti deverbaalinen *-io*-johdos verbistä *kontia*. Pidän myös mahdollisena, että tämä sana on vaikuttanut alunperin muusta sanasta juontuvan *kontio* ‘karhu’ sanan ensi tavun vokaaliin.

15) Sm *kuntia* ‘viivytellä, hidastella’ (mm. Nurmo, Aulis Ojajärvi 1941, Kurkijoki, Tervu, Toivo Immonen 29.8.1969), *kuntio* ‘laiskuri’ (Töysä, Erkki Peltonen 1928), *kuntio* ~ *kuntus* ‘hituri, nahjus’ (Virrat, Elsa Järvinen 1966) (SMSA).

Tämän *kuntia*-artikkelin sanat olen koonnut tarkasteltaviksi, koska ne voivat mielestäni kuvata pejoratiivisella tavalla karhun laiskaa, hidasta ja kömpelöä olemusta ja ilmaista näin karhun nimityksen semanttista

motivaatiota. Verbi *kuntia* voi sen myötä olla *kontio* ‘karhu’ sanan metaforinen lähdesana. Suomen kielessä on toinenkin karhun nimitys *lalli*, joka merkityksiensä ‘nahjus, veltto, saamaton ihminen’ puolesta voidaan yhdistää näihin sanoihin (ks. SSA).

Luettelen tässä lisäksi seuraavat SMSA:sta ja Lönnrotin sanakirjasta löytämäni karhun nimityksen lähdesanoiksi tai sellaisten edustajiksi sopivat sanat, joista on vaikea sanoa, sijoittuvatko ne *kontata-*, *kontia-* vai *kuntia-* sanueeseen: *kontia* ‘kuhnustella’ (Kurkijoki, Tervu, Toivo Immonen 1969), *köntiäinen* ~ *köntiäinen* ‘vetelys, hidaskulkuinen ihminen t. eläin’ (Vermlanti, Maija Juvas 1931), *köntiö* ‘kömpelö, kankea ihminen’, murt. *kontio* (Hämeenkyrö, Ilmari Kohtamäki -38), *köntiö* ‘laiskuri’, synon. *lentus*, *kuntio*, *jopelo* (Töysä, Erkki Peltonen 1928), *köntys* ‘kömpelö, huonoliikkeinen ihminen’ (Lapinlahti, Arvo Keinonen 1935), *köntys* ‘hölmö’ (Parikkala, Ida Nokelainen 1933) (SMSA) ja *könniä* ~ *köntiä* ‘ryömiä’, *köntistää* ‘löntystää’ (Lönnrot 1874: 865).

Näiden sanojen voi ajatella polyseemisyytensä ja äänteellisten yhteenlankeamistensa puolesta kuuluvan ekspressiivisluonteiseen sanastoon. Ne lienevät näin ollen vaikuttaneet toinen toisiinsa niin äänteellisesti kuin semanttisestikin. Katson siis, että kyseiset *kOntV-* ja *kuntV-* sanat voivat palautua lähtömuotoihin, joilla on ollut itsenäinen merkitys. *Kontata*, *kontia-*verbit ovat kaiketi ensisijaisesti merkinneet ‘neljällä jalalla liikkumista’ ja *kuntia-*sanueeseen kuuluvat sanat ‘hidastelua, viivyttelyä, laiskottelua tms.’. Kummankin artikkelin (14) ja 15)) sanat ja viimeksi mainitut toisiinsa sekoittuneet sanat voivat joka tapauksessa mielestäni kukin merkityksiensä puolesta ilmaista karhun nimityksen semanttista motivaatiota. Tällöin *kontio*-sanana välitöntä ja ainoaa lähdesanaa on tästä joukosta mahdoton osoittaa. Tämä taas merkitsee sitä, että myös sanan *kontio* ensitavun vokaali voi olla sekundääri. Joka tapauksessa *kontio* voisi käsitykseni mukaan mahdollisesti olla deverbaalinen *-io-*johdos myös verbistä *kuntia*. Tulen alla esittelemään *kontio*-sanana mahdollisena lähdesanana **kumte* ‘leveä’ sanan (ks. art. 22)), jolla saattaa olla yhteys sm *kuntia-*sanueeseen.

16) Sm *köntys* ~ *köndös* ? ‘muinaissuomalaisten kaski- ja peltoviljelyksen jumala’ (Virtasalmi, Toivo Väisänen 1933) (SMSA). Sana *köntys* variantteineen *köndös*, jolle tiedonantaja on antanut epävarman viljelyksen jumalaan viittaavan merkityksen, saa aineistoni joukosta rinnakkaistapauksekseen toisenlaista henkiolentoa, pahanilmanlintua yms. merkitsevän karhun lähdesanan edustajan saN *guoržžu*-sanan (ks. art. 8)). Lönnrotin (1874) sanakirja esittää *köntys* ~ *köndös*-sanalle ilmeisen variantin *köntös*, jolle hän antaa merkitykseksi ’kasken, metsäpellon jumala’ (ks. myös Nirvi 1940: 322). Verrattakoon tähän karhunkin (ja mm. jäniksen) nimityksenä tunnettua sm *pekko*-sanaa, joka esiintyy myös ohran- ja pellonhaltijan nimityksessä *pellonpekko* (SKES s.v. *pekko*). Sanan *köntys* ~ *köndös* ~ *köntös* kohdalla saattaa olla kysymys lähdesanasta, joka on affektiivisuutensa vuoksi vaikuttanut karhun nimitykseen. Kysymys voi olla myös metaforasta, jossa karhu vertautuu jumalolentoon ja on siitä syystä saanut nimitykseensä vaikutusta henkiolentoa merkitsevästä sanasta. Sana *köntys* ~ *köndös* ~ *köntös* palautuisi kielihistoriallisesti varhempaan johtamattomaan *e*- tai *o*-vokaaliseen asuun **kentV*- tai **kontV*-. Jos karhun nimityksen *kontio* lähdesanana pidetään jompaakumpaa viimeksi mainituista lähtömuodoista, on jumalolentoa merkitsevän sanan etuvokaalinen muoto karhun nimityksen lähdesanan edustaja.

17) Sm *kontti* ‘jalka, kinttu, koipi’ | vi *kont* ‘luu’ || ? mansi I, L *kēnt*, P *χānta* ‘aitan jalka, kannatuspatsas’ | hanti I *kant*, E *χont*, P *χɔnt* id. (SSA). Itämerensuomalaisten vastineiden joukkoon lukeutuisivat mielestäni vielä Lönnrotin mainitsemat etuvokaaliset sanat *könti* : *könnin*: *nelin könnin oleva* ‘neljällä jalalla oleva’ (Lönnrot 1874: 865b). Kolmen konsonantin yhtymä sm *kontti*-sanassa on myöhemmän kehityksen tulosta kuten olen yllä jo todennut. Sm *kontti* ‘jalka’ voi SSA:n mukaan olla samaa sanuetta kuin yllä esittelemäni verbit *kontata* ‘kulkea nelinkontin, ryömiä’, *kontia* jne.

Sana sm *kontti* ‘jalka jne.’ saattaisi semanttisessa mielessä olla metonyymisen (osa kokonaisuuden edestä) karhun nimityksen lähdesana. *Kontio* olisi siten mahdollisesti *kontti*-sanasta johdettu denominaalinen *io*-

johdos. Selitystä tukisi se, että useat karhun nimitykset ovat raaja-aiheisia (vrt. esim. SKVR:n runoissa esiintyvät *kultakämmen* ja *karvajalka* ‘karhu’) (ks. Ilomäki 1986: 139).

18) SaN *goanzi* ‘köntys, iso ja kömpelö olio, kompura’ (SSS). Tämä sana vaikuttaisi merkityksensä kannalta mahdolliselta karhun nimityksen metaforiselta lähdesanan edustajalta. Sanan saN *goanzi* konsonantisto on sekundääri, sillä saamessa alkuperäiset kantakielessä mahdolliset nasaalin ja homorgaanisen konsonantin yhtymät ovat denasaloituneet muualla paitsi kuolansaamen murteissa (akkalan-, kildinin- ja turjansaame) (ks. Korhonen 1981: 184–187).

SaN *goanzi* ‘köntys, iso ja kömpelö olio, kompura’ sanan sanansisäiselle konsonantistolle voisi löytyä selitys yllä kuvaamani nasaalin palauttamiseksi nimittämäni ilmiön kautta, jolloin kehitys olisi tapahtunut lähtömuodosta **konča* kenties seuraavalla tavalla: **konča* > *goazzi* > *goanzi* (ks. Korhonen 1981: 186, 189). Nasaalin palauttaminen keskuskonsonantistoon on voinut olla tarpeen vahvistamaan ekspressiota, joka on äänne­muutoksessa (**nč* > *zz*) haalistunut. Kysymys olisi laajassa mielessä eräänlaisen sekundääri­äänteellisen motivaation palauttamisesta sanaan. Tälle ilmiölle löytyy ainakin yksi selvä paralleeli saamesta nimittäin (**kuńce* ~ **kuće* ‘virtsa’ (UEW) >) saN *gužžat* ‘kusta, virtsata’ ja saN *gunžat* ‘heittää vettä, virtsata’ (SSS).

Lähtömuodosta **konča* on, kuten yllä tuli ilmi, mahdollista juontaa sm vartalo *konta-*, josta taas voidaan johtaa (kömpelöä) liikkumista tarkoittavia karhun nimityksen *kontio* lähdesanoiksi sopivia verbejä *kontata*, *kontia* jne. Jotta etymologinen yhteys saN *goanzi* ja sm *kontata* jne. sanojen välillä olisi uskottavampi, olisi sanoille hyvä löytää vastineita muista saamen kielistä. Tällainen voisikin mielestäni olla saE *gåedtsies* ‘kulutettu, tallattu maa’ (Bergsland. & Mattsson Magga 1993: 120a) ~ *goåddsie* (Hasselbrink 1983: 626b) (vrt. **kota* ‘kota’ > saE *gåetie* id., **wanča-* > saE *vaedtsedh* ‘kävellä’) (ks. SSA; Aikio 2002: 36–38; Vangberg & Brandsfjell 2007: 106, 111). Sm *kontata* ja saE *goåddsie* voidaan jollain tavalla yhdistää toisiinsa, onhan

kontiminen eräänlaista maan tallomista. Merkitysten erilaisuus, siinä tapauksessa, että kysymyksessä olisi sama sana, viittaisi sanan hyvin vanhaan yhteiseen alkuperään. Paralleelina tälle semanttiselle rinnastukselle ‘tallos’ – ‘tallottu maa’ toimisi saN *duoddar* ‘tunturi’, jonka vastine suomessa on *tanner* (*tantere-*) ‘kovaksi tallautunut maa: pihamaa, kenttä; aukea tasainen paikka’. Näiden sanojen on näet katsottu voivan kuulua johdoksina kantasamojedin **tântâ-* ‘astua, polkea’ sanan yhteyteen. (SSA.)

Kaikella yllä esitetyllä haluan todistaa, että saN *goanzi* ‘köntys jne.’ voi edustaa paitsi *kontio* ‘karhu’ sanan mahdollista lähdesanaa myös *kontio*-sanan ja *kontata*, *kontia* jne. verbien äänteellistä vastinetta saamen kielessä.

19) Hanti DN *χuh̄t* ‘mäyrä’ ~ *k q̄ t* (Vj), V, VT *kōt*, VK *kōt*, Likr. *kō̄t*, Trj, J *kō̄t* ‘mäyrä’ (DEWOS: 577). Otin tämän sanan analysoitavaksi, koska se saa merkityksensä puolesta paralleeleja muista karhun ja mäyrän yhteisistä nimityksistä (ks. luku 1.3.2.). Tätä sanaa ei ole aiemmin yhdistetty sm *kontio*-sanaan. Kysymyksessä voisi olla sm *kontio* ‘karhu’ sanan vastine, joka kategorioiden sekoittumisen vuoksi merkitsisi hantin kielessä ‘mäyrää’. Käsittelen sanan tässä *kontio* ‘karhu’ sanan mahdollisen lähdesanan edustajana, jollainen se joka tapauksessa voi olla. Hantin ‘mäyrää’ ja suomen ‘karhua’ merkitsevillä sanoilla olisi siten kenties taustalla jokin yhteinen välitön lähdesana.

Hantin murteiden perusteella sanan lähtömuodon ensi tavun vokaalia ei ole mahdollista yksiselitteisesti rekonstruoida. Todennäköisimmältä näyttäisi, että kantahantissa olisi ollut ensi tavussa FU **u:*hun palautuva **o* tai **o:*hon palautuva **oo* (ks. Sammallahti 1988: 504, 507). Vrt. esim. **kumte* ‘leveä’ > (V, Vj) *kōm̄ət*, (Mj, Trj, J) *kōm̄ət*, (kam) *χum̄ət* (DEWOS: 501; UEW: 203). Rekonstruoin tässä tapauksessa ensitavuun joustavasti pyöreän vokaalin **O*[+taka]. DN:n murteen perusteella sanat voi palauttaa asuun, jossa on sanansisäinen nasaalialkuinen konsonanttiyhtymä **kO*[+taka]*h̄tV*, muiden murteiden perusteella **kO*[+taka]*t̄V* (ks. hantin

konsonantiston kehityksestä Sammallahti 1988: 501, 502, 510, 511, 512, 513). Kuten yllä luvussa 2.4.3. kävi ilmi, vaihtelua nasaalialkuisten ja nasaalialuttomien keskuskonsonantistojen välillä lienee tapahtunut jo hyvin vanhoissa kantakielivaiheissa, koska ne vaihtelevat useiden sanojen kohdalla UEW:hen rekonstruoiduissa lähtömuodoissa. Muistutettakoon vielä, että yleisenä piirteenä näille UEW:n sanoille voi nähdä tarkoitteen affektiivisuuden. (Ks. Kulonen 2006: 328.) Kenties tällaisesta vaihtelusta on kysymys hantin ‘mäyrää’ merkitsevien murteellisten varianttien kohdalla.

Jos oletetaan, että sanojen hanti *χuńt* ‘mäyrä’ ja sm *kontio* ‘karhu’ mahdollinen yhteinen lähtömuoto olisi ollut **kuńta*, itämerensuomessa ensitavun vokaali on myöhemmin muuttunut *o*:ksi. Näin esim. siitä syystä, että kohdesanassa olisi tapahtunut sanan tarkoitteen karhun aiheuttama äänteellisen motivaation palauttaminen, jolloin lähdesanan ensitavun **u* > kohdesanan *o*. Tässä, kuten edellisissäkin vastaavanlaisissa tapauksissa, katson myös mahdolliseksi, että kohdesanan ensitavun vokaali on voinut saada vaikutusta jostakin toisesta *o*-vokaalisesta lähdesanasta.

20) **ken3-* ‘murista, mylviä’ (Ug) ~ ? hanti Vj *könəγ-* ‘murista vihaisesti’ (koirasta), Kr *kěňəj-* ‘mutista, hyristä, mutista itsekseen’, Kaz *kenĩ-* ‘murista’ (karhu) | mansi KM, So *kěňəγ-* ‘mylviä, ulista’ || unk *könyörög* ‘anella, rukoilla’, *könyörül-* ‘sääliä’. Mansin ja hantin *γ* ja unkarin *rög* ja *riül* ovat UEW:n mukaan johtimia. Etymologiaa pidetään UEW:ssä epävarmana, koska sanat voisivat olla onomatopoeettisia. Tähän kantasanaan on epävarmasti yhdistetty myös hantin sanat (DN) *kěnt* ‘suuttumus jne.’ ja (Ko) *kěňəjam* ‘urista, murista’. (Paasonen 1926: 80; UEW: 856.)

Valitsin sanan **ken3-* ‘murista, mylviä’ käsiteltäväksi, koska se voisi olla karhun ääntelyyn perustuva karhun nimityksen lähdesana. Paralleelina esitettäköön, että karhun ääntely on mahdollisesti ollut karhun nimittämisen perusteena karhusta ainakin kansanrunoudessa käytetylle nimitykselle *murri*, mikä sekin vaikuttaa siltä, että nimenannon motiivina olisi ollut karhun ääntely eli tässä tapauksessa murina (ks. mm. SKVR VI 2, 5406: 3, Savonranta, Lilius 1880 ja VI 2, 5407: 5, Savonranta, Väisänen 1908).

Sana **ken3-* ‘mylviä, murista’ voidaan äänteellisesti ja morfologisesti yhdistää karhun nimitykseen *kontio* ensinnäkin, jos oletetaan, että sana *kontio* on edellisen hämärtynyt johdos. Johdinaines voitaisiin rekonstruoida muotoon **-tV* tai jo esille tulleeeseen asuun **-čV*, joka on kenties ollut tässä tapauksessa tekijäjohdin. Lähtömuodon sanansisäinen äänne **-č-* saattaa käsitykseni mukaan olla myös ekspressiivistävä tilke. Edelleen olisi oletettava, että tässä olisi kysymyksessä lähdesana, jonka ensitavun vokaali olisi kohdesanassa muuttunut uudelle tarkoitteelle äänteellisesti paremmin sopivaksi tai jonkin muun lähdesanan vaikutuksesta muuttunut *o:*ksi. *Kontio* olisi sitten ensitavun vokaalinsa suhteen muuttuneesta mahdollisesta hämärtyneestä tekijäjohdoksesta **končV* johdettu *io-*johdos, jolloin kehitys olisi kenties tapahtunut seuraavalla tavalla: **kenV + *čV/*tV > *kenč/tV > konč/tV > kontV > kontio*.

21) **K8m3* ‘onkalo, ontto’ (Ug, ? FU) ~ ? sm *komi, komo* ‘kolo, onkalo’
 ?saN *goapma* ‘kieleke, ulkonema, uloke’ || ? mari KB *kom: palkom* ‘taivas, taivaankaari || ? hanti Vj *kõm: rjt-kõm* ‘tila kumossa olevan veneen alla’,
 DN *χõm* ‘kolo’ || ? unk *homorú* ‘kolo, kovera’. UEW pitää suomen vastinetta onomatopoeettisena ja kyseenalaistaa marin ja hantin vastineet semanttisista syistä. (UEW: 227, 860.) SSA (s.v. *komi*) pitää sm *komo* sanaa *komi* ‘(iso) puulaatikko, matka-arkku jne.’ sanan varianttina ja antaa sille merkitykset ‘onkalo, ontelo, kolo, kuoppa; ontto; (iso) laatikko’. Sanalla on edelleen SSA:n mukaan vastine karjalan kielessä (*komo*) merkityksessä ‘onkalo, (karhun) pesä’. SSA on epävarmasti yhdistänyt tähän myös viron *komin* ‘vankikoppi’ ja *komik* ‘ahdas tila, pieni rakennus’ sanat. Saman lähteen mukaan saN *goapmi* olisi lainautunut suomesta. Itämerensuomalaiset sanat ovat SSA:n mukaan deskriptiivisiä.

Valitsin tämän artikkelin sanat tarkasteltaviksi niiden koloon, onkaloon ja erityisesti karhun pesään viittaavien merkitysten vuoksi. Sana **k8m3* on voinut toimia mielestäni metonyymisenä karhun nimityksen lähdesanana (olinpaikka olijan edestä). Obinugrilaisilta löytyy vertailtavaksi luola-

aiheinen karhun nimitys mansin *woŋk-uj* ‘karhu’, kirjaimell. ‘luolaeläin tms.’ (Bakró-Nagy 1979: 57). Sanan morfologinen ja äänteellinen yhdistäminen sm *kontio*-sanaan merkitsee sitä, että sekin edellisen tapaan olisi myöhemmin saanut peräänsä aineksen *-č(V) tai *-t(V). Pidän tässäkin mahdollisena, että kysymyksessä voisi olla joko hämärtynyt johdos tai sanan sisään olisi lisätty kenties ekspressiivistävä tilke. Mahdollinen johtaminen olisi ehkä tapahtunut seuraavalla tavalla: **komV* + *čV/tV > **komč/tV* > **kontV* > *kontio*.

22) **kumte* ‘leveä’ (FU) ~ SaN *govdat* ‘leveä, leventelevä, mahtaileva’ (saLu, saT, saKld, saNot) || mari KB *kâmδa* (U, B) || hanti (V) *komət* (Kam, Kaz (folk.)) (UEW: 203). Lehtirannan (1989: 54–55) mukaan sanalla on vastineet kaikissa saamen kielissä.

Tämän ‘leveää’ merkitsevän suomalais-ugrilaisen sanan otin vertailuun mukaan, koska se merkityksensä puolesta on voinut toimia karhun ulkoiseen olemukseen viittaavana metonyymisenä lähdesanana. Ainakin karhun yksittäisiin leveisiin ruumiinosiin viittaavia nimityksiä löytyy karjalan kielestä. Vrt. ka *levieottša*, *leviekäpälä*, *levieloappa* kiert. ‘karhu’ (KKSK). Lähdesanan ensitavun **u*- olisi tässäkin tapauksessa mahdollisesti jonkin muun lähdesanan vaikutuksesta tai kohdesanan tarkoitteen olemuksen motivoimana muuttunut vokaaliksi *o*.

Jos oletetaan, että sanalla olisi jatkaja suomen kielessä, olisi se ims:ssa saanut asun ***kunte*-, joka mahdollisesti olisi johdettu adjektiivijohtimella *-tA: > **kunteta*. Tästä saadaan edelleen kantasuomeen muoto **kunteδa*, josta suomeen on mahdollista juontaa ***kuntea*. (Ks. Korhonen 1981: 322.) Adjektiivista ***kuntea* on taas johdettavissa *io*-johdos *kuntio*, joka lankeaa yhteen yllä esitellyn *kuntia*-sanueen nomini-edustajien kanssa, jotka saattavat nekin siten palautua **kumte* ‘leveä’ lähtömuotoon ja merkitykseen. Merkitykset ‘hitaus’ ja ‘leveys’ on helppo yhdistää semanttisestikin toisiinsa. Sekä *kuntio* että ***kuntea* ovat hypoteesini mukaan voineet toimia karhun nimityksen välittöminä lähdesanoina.

3.3.4. Yhteenveto

3.3.4.1. Sanan *kontio* 'karhu' mahdolliset lähdesanat ja niiden edustajat

UEW:n ulkopuoliset *kontio* 'karhu' sanan mahdolliset suomenkieliset lähdesanat ja niiden edustajat ovat artikkeleihin 14) *kontata* 'kulkea nelin kontin', 15) *kuntia* 'hidastella jne.' ja 17) *kontti* 'jalka' kuuluvat sanat. Etäsukukieliset *kontio* 'karhu' sanan mahdolliset lähdesanojen edustajat olivat artikkeleihin 18) saN *goanzi* 'köntys, kömpyrä' ja 19) hanti (DN) *χuñt* 'mäyrä' kuuluvat sanat. UEW:hen sisältyviä mahdollisia lähdesanoja tai niiden edustajia taas ovat artikkeleihin 20) **ken3-* 'mylviä, murista', 21) **kəm3* 'kolo' ja 22) **kumte* 'leveä' kuuluvat sanat. Sanan sm *kontio* 'karhu' lähdesanojen ja niiden edustajien merkitykset ovat pelkistetyt: 'kulkeminen nelin kontin', 'hidastelu', 'jalka', 'köntys', 'viljelyksen jumala', 'mäyrä', 'murina', 'kolo, onkalo' ja 'leveys'. *Kontio* 'karhu' sanan tähänastista etymologiaa esittelevässä luvussa 3.3.1. ja luvussa 3.3.1.2. saN *guovža* totesin, että *kontio* 'karhu' sanan lähdesanan edustajana voidaan pitää myös saN *guovža* 'karhu' sanaa siinä tapauksessa, että oletetaan suomen sanan olevan saamelainen laina.

3.3.4.2. Fonologisia ja morfologisia seikkoja

Ensi tavun pyöreä vokaali sanassa *kontio* 'karhu' on oletukseni mukaan voinut saada kohdesanan tarkoitteen karhun nimityksessä lähdesanasta poikkeavan puoliväljän ja takaisen laadun. Tähän on mielestäni syynä kenties jonkin muun tai muiden *o*-vokaalisten lähdesanojen vaikutus sanaan tai se, että sana on muuttunut tarkoitettaan karhua paremmin äänteellisesti kuvailevaksi. Lähdesanoja ja niiden edustajia, joiden ensitavussa on muu vokaali kuin **o*, ovat seuraaviin artikkeleihin kuuluvat sanat: 15) sm *kuntia* 'viivytellä, hidastella', 19) hanti (DN) *χuñt* 'mäyrä' (jos < **kuñtV*), 20) **ken3-* 'mylviä, murista' ja 22) **kumte* 'leveä'. Lähdesanoja ja niiden edustajia, joiden ensitavussa on kohdesanaa *kontio* vastaavasti ensi tavussa

o-, ovat artikkeleihin 14) sm *kontata*, *kontia* ‘liikkua nelin kontin’, 17) sm *kontti* ‘jalka’, 18) saN *goanzi* ‘köntys jne.’ (jos < **konča*) ja 21) **kɜmɜ* ‘kolo’ (jos ensitavussa ollut *o-*) kuuluvat sanat.

Nasaalin palauttaminen selittää saN *goanzi* ‘köntys, kömpyrä’ sanan kuulumisen yhteen sm *kontion* mahdollisen lähdesanan *konta* kanssa: *konča* > (> sm *konta*) saN *goazzi* > saN *goanzi*. Pidän lisäksi mahdollisena, että tällä sanalla on vastine eteläsaamessa (*gåedtsies* ‘kulutettu, tallattu maa’).

Totesin sanan *kontio* joko verbi- tai nominikantaiseksi *-io*-johdokseksi. Aineiston käsittelyssä tulee ilmi, että johdettu karhun nimitys sm *kontio* voisi palautua johtamattomaan lähtöasuun **koNčV-* tai **koNtV-*, ja että tähän vartaloon voisi sisältyä hämärtynyt johdin *-čV tai *-tV. Ei ole tämänkään sanan kohdalla mahdotonta, että sanansisäinen *-t-* palautuisi ekspressiivistävään tilkkeeseen *č. Lähtömuotoon mahdollisesti sisältyvä foneemi **t* ei vaikuta luonteeltaan ekspressiivistäväksi tilkkeeksi sopivalta.

Mahdollisia *kontio* ‘karhu’ sanan lähdesanoja ja niiden edustajia, joiden sisällä ainesta *-č- tai *-t-* ei ole, ovat artikkeleihin 21) **kɜmɜ* ‘onkalo, luola’ ja 20) **kenɜ-* ‘mylviä, murista’ kuuluvat sanat. Erityisesti **kenɜ-* ‘mylviä, murista’ sanan kohdalla kysymyksessä olisi kenties ollut sama tekijäjohdin, joka saattaa sisältyä myös suomen karhun nimityksen *karhu* lähtömuotoon **kVr(V)čV* (ks. luku 3.2.4.2.).

3.4. *Ohto* ja *otso* ‘karhu’

3.4.1. Tähänastiset etymologiset tiedot

Ohto- ja *otso-*sanojen voidaan molempien ajatella juontuvan yhteisestä karhua merkinneestä lähtömuodosta **okti*, jonka jatkajia ovat myös Suomen paikan- ja henkilönimissä esiintyvät *oksi*-sanat. Lähtömuodolla **okti* on jatkajat etelävirossa (*ott* (g. *ota*, *ote*, *oti*) ‘karhu’), liivissä (*okš* id.) ja mordvassa (E *ovto*, *ofto*, M *ofta* id.). Sanan vastineen karjalassa (*ohto*) on ajateltu lainautuneen suomesta. Nimitys *ohto* ja sen variantti *ohtonen* ‘karhun’ merkityksessä esiintyy usein SKVR:n kokoelmissa. Jusleniuksen

(1968 s.v. *oh*to) sanakirjassa mainitaan myös variantti *oh*toinen. (Ks. SKVR VII 5, 3385, Nurmes, Lönnrot 1832; Posti 1942: 84; Nirvi 1944a: 67, 69; Nirvi 1944b: 100; Kettunen 1955: 164–165; Bartens 1999: 56; SSA.)

Lähtömuodosta **okti* voitaisiin johtaa saamen kieleen saN *vuokta*: *-vtt-*, joka merkitsee ‘hiusta’. Nirvi on esittänyt, että tässä voisi olla kysymys karhun vanhasta kiertoilmauksesta, jolla viitataan karhun karvoitukseen (Nirvi 1944a: 69). Muut saamen kielet osoittavat kuitenkin sanansisäistä **pt*-konsonantti-yhtymää, jolloin sana palautuisi kantaauralin **ipti* muotoon (‘tukka’) (> kantasaame **vōptē* (ks. Sammallahti 1988: 536; Lehtiranta 1989: 154).

Etymologisissa lähteissä sanan *oh*to merkityksiksi on annettu ‘karhu; isokokoinen eläin t. ihminen’ (SKES; SSA) ja ‘pikainen, raju, häikäilemätön ihminen’ (SKES). SMSA:n tietojen mukaan sanalla on mm. seuraavia muitakin merkityksiä: *oh*to ~ *uht*o ‘pikaine l. rajuluontonen ihminen’ (Laihia, A.V. Koskimies 1918), *oh*to ‘hätäisen ahne’ (lähinnä syömisessä)’ (Orivesi, Heikki Paunula 1960), *oh*to ‘hyvä juoksijahevonen’ (Kivennapa, Liina Pulliainen 1960), *oh*to ‘yöjuoksija eli tyttöjen luona kävijä’ (Tohmajärvi, E. Laine -05), *oh*to ‘riittää’ (Saikkula, K. J. Laitakari - 46), *oh*to ‘kylliksi’ (Viron Inkeri, Santeri Ankeria 1933).

Merkitys ‘hyvä juoksijahevonen’ saattaa olla syntynyt hevosen voimien vertautumisesta karhun voimiin. Ahneuteen, vallattomuuteen, pikaisuuteen ja pahaluonteisuuteen viittaavat merkitykset lienevät syntyneet ihmisen luonteen vertautumisesta karhun luonteeseen. Merkitys ‘isokokoinen eläin t. ihminen’ on syntynyt nähdäkseni muiden eläinten ja ihmisen koon vertautumisesta karhun kokoon. Merkitykset ‘riittää’ ja ‘kylliksi’ juontuvat kaiketi sanan suuruuteen viittaavista merkityksistä. Merkitys ‘yöjuoksija’ viittaa karhun rinnastamiseen ihmisyhteisössä vastakkaisen sukupuolen kanssa seurustelijaan. Muitakin karhun nimityksiä on käytetty sulhasen nimityksinä hääriiteissä, josta oli puhe yllä (ks. luku 1.3. Karhun nimitysten konteksti).

Suomen kielessä on saamesta lainautunut toinen *ohto*-sana (< saN *oakti* ‘sadekuuro’), jonka merkitys on ‘äkillinen sade- tai lumikuuro; sadepilvi’ (ka *ohto* ‘(synkkä) sadepilvi’) (SSA). Tällä sanalla, jonka saamelainen edustaja palautuisi lähtömuotoon **okta*, ei liene etymologista yhteyttä karhun nimitykseen, vaan kyse on homonymiasta.

Karhun nimitys *otso* on etymologisissa lähteissä kytketty *ohto* ‘karhu’ sanaan. SMSA:n sanalipuissakin *otso* on joidenkin paikkakuntien kohdalla mainittu sanan *ohto* variantiksi. Etymologisten lähteiden (SKES; SSA) ja SMSA:n tietojen mukaan sanalla *otso* ei ole muita merkityksiä kuin ‘karhu’. August Ahlqvist (1877: 18) on aikoinaan arvellut, että sana *otso* ‘karhu’ olisi johdettu *o*-päätteellä sanasta *otsa*, kuten esim. sanasta *metsä* on johdettu *metso*. Lauri Hakulisen (1979: 56) mukaan *otso* perustuu alkuperäisen *ht*-llisen asun kansanetymologiseen normaalistamiseen. Olisi siis arveltu, että murteellista *-ht*-tä pitäisi kirjakielessä edustaa *-ts-*, ja että sanan alkuperäinen merkitys olisi ‘iso-otsainen’. Renvallin (1826: 38) sanakirjakin antaa *otso*-sanalle merkitykseksi ‘leveäotsainen’, joka olisi metsästäjän karhusta käyttämä ”nuhteellinen epiteetti sen leveän otsan johdosta” (Ilomäki 1986: 122). Myös Nirvin (1944a: 69) mukaan on mahdollista, että sana *ohto* on yhdistetty murteelliseen *otsa*-sanan varianttiin *ohta*. J. Karhu (1947: 132) on esittänyt, että ennen Kalevalaa kansanrunojen muistiinkirjoittajat käyttivät järjestelmällisesti muotoa *ohto*, ja että Lönnrot olisi vääntänyt sanan *otsoksi*. Lönnrot (1880: 109b) esittää sanasta deminutiivisenkin variantin *otsonen*. Analoginen malli (koska murt. *-ht-* niin kirjak. *-ts-*) on nähdäkseni voitu saada muustakin murteellisesti samaan tapaan vaihtelevasta sanasta, kuten esim. sanasta *metsä*: *metsä* ~ *mehtä* > *ohto* ~ *otso*. Jos kysymys on analogiasta, sana *otsokin* palautuu suomalais-volgalaiseen **okt*-vartaloon (ks. edelleen Hakulinen 1979: 56). Koska *otsa* ‘otsa’ on mielestäni voinut hyvinkin toimia karhun nimityksen metonyymisenä lähdesanana, tulen käsittelemään sen muiden vertailtavien sanojen veroisena.

3.4.2. Lähtömuotorekonstruktiot

Sanaa *oh*to 'karhu' on siis pidetty Suomen henkilö- ja paikannimistössä esiintyvän karhun nimityksen (**okti* >) **oksi* : *ohden* jatkajana (ks. luku 3.4.1.). Nirvin (1944a: 67) mukaan sana *oh*to on kehittynyt lähtömuodosta **okto(i)*. Sanan *oh*to 'karhu' kohdalla kysymyksessä voi olla kenties seuraavaa kehitystä noudattanut deminutiivinen **oh*t-*oi*-johdos: **okti* > **okte*- (taivutusvartalo) > *oh*t- (**kt* > *ht* / *V* (ei *i*)) > + *oi* > *oh*toi > *oh*to. Sanan jälkitavun -*o* voi selittyä progressiivisella assimilaatiolla ilman deminutiivi-johdintakin.

*O*tso-sana voidaan sekin juontaa siis lähtömuodosta **okti*, jos uskotaan, että se perustuisi *oh*to-asun kansanetymologiseen normaalistamiseen. Jos kuitenkin uskotaan, että *otso*-nimityksen semanttinen motiivi on karhun *ot*sa, sanan lähdesana ja kantasana on *ot*sa. Sana *otso* 'karhu' itsenäisenä sanana voitaisiin kuitenkin johtaa myös muodosta **oććV*. Geminaatta **ćć* on ims:ssa nimittäin ensin muuttunut soinnittomaksi dentaalispiranttigeminaataksi **ʒʒ*, joka taas on edustunut länsimurteissa *tt*:nä ja itämurteissa *ht*:na. Vastineita, joissa on -*ts*-yhtymä, löytyy Kannakselta ja Inkeristä. Lähtömuodosta **oćći* on näin mahdollista johtaa paitsi sana *otso*, myös sana *oh*to (itämurt.). (Ks. Häkkinen 1985: 35; Rapola 1990: 38–45.) Samaan tapaan kuin sanan *oh*to kohdalla, jälkitavun labiaali sanassa *otso* voi olla seurausta progressiivisestä assimilaatiosta tai se voi olla deminutiivijohdos (*-*oi* > -*o*).

3.4.3. Mahdollinen lähdesana

Nimitykselle *otso* 'karhu' esitän sen ainoaksi lähdesanaehdokkaaksi sm *ot*sa-sanana, jota on aiemminkin pidetty sanan mahdollisena kantasanaana. En löytänyt vertailtavasta aineistosta yhtään esitettäväksi kelpavaa tarpeeksi vakuuttavaa lähdesanaa tai sellaisen edustajaa, jonka voisi yhdistää lähtömuotoihin **okti* (> *oh*to ? ~ *otso*) tai **oćći*.

23) Sm *otsa* ‘otsa’, murt. myös ‘pää, loppupää, kärki’ (~ ink, ka, ly, ve, va, vi, li) (ims > saKo *vue’cc* (saT) ‘otsa’) || mari L *anzəl* (I) ‘edessä oleva, etuosa, esi-’ || udm *až, adž* ‘etuosa, etumus; paikka, sija’ | komi *vodž, odž* ‘etusivu, edusta’. Sanalle *otsa* on ehdotettu epävarmaa germaanista lainaoriginaalia **anþja-*. Suomalais-permiläisen sanan kanssa kuuluisi mahdollisesti yhteen toisaalta unkarin *agy* ‘aivot, (vanh.) kallo’. (SSA.) UEW:ssä (339) esitetään sm *otsa*-sanalle lähtömuoto **ońca* ‘etu-, etuosa’ (FP, ? FU).

Kuten jo mainitsin, otin *otsa*-sanana esille, koska sanaa on aiheellisesti pidetty karhun nimityksen *otso* kantasanana. Käsitteistössäni sana *otsa* ‘otsa’ on karhun nimityksen mahdollinen lähdesana. Kysymys olisi tässä tapauksessa eläimen ruumiinosan metonymisesta siirtymisestä koko eläimen nimitykseksi. *Otsa* on ollut karhun nimittämisen semanttisena motiivina myös karjalan kielessä, jossa karhusta on käytetty nimitystä *levieottša* (KKSK).

3.4.4. Yhteenveto

Mahdollisen itsenäistä alkuperää olevan *otso* ‘karhu’ sanan mahdollisena lähdesanana pidän artikkelin 23) sanaa sm *otsa* ‘otsa’. Sana **okti* voi, kuten jo luvun alussa totesin, olla myös ‘karhua’ merkitsevän *otso*-sanana lähtömuoto, jos lähdesana sm *otsa* olisi paikkansa pitämätön. Koska tutkimustani varten rajaamastani vertailtavasta aineistosta en ole löytänyt yhtään lähtömuotoon **okti* yhdistettävää vertailtavaksi kelpuutettavaa karhun nimityksen semanttista motiivia ilmentävää lähdesanaa tai sellaisen edustajaa, käsillä olevan tutkimuksen puitteissa suomalais-volgalaisen tason **okti* ‘karhu’ sanaan palautuvat nimitykset *ohto* ja kenties myös *otso* jäävät nimeämisen semanttisen motiivin suhteen arvoituksiksi.

En myöskään löytänyt vertailuaineistooni kuuluvien sanojen joukosta yhtään tarpeeksi vakuuttavaa lähdesana- tai sellaisen edustaja-ehdokasta,

joka olisi antanut tukea oletukselle, että *otso* 'karhu' sana voisi palautua hypoteettiseen lähtömuotoon **oććV*.

4. KOKOAVA KATSAUS JA POHDINTOJA

Katson tutkimukseni osoittavan, että käsittelemiini karhun nimityksiin saattaa kätkeytyä aiemmin tunnistamatonta omaperäistä itämerensuomalaista ja laajalevikkistä sekä nimityksen *karhu* kohdalla mahdollisesti myös aiemmin tunnistamatonta vierasperäistä kielellistä ainesta. Kielellinen aines on tullut karhun nimityksiin hypoteesini mukaan lähdesanoiksi nimittämieni sanojen mukana. Pidän mahdollisena, että karhun nimitykset olisivat voineet syntyä eräänlaisen kontaminaation tuloksena. Tämä tarkoittaa sitä, että yhteen karhun nimitykseen on mielestäni voinut vaikuttaa useampi lähdesana. Oletan lisäksi, että lähdesanojen vaikutus karhun nimityksiin voi olla osittain tiedostamatonta ja assosiaatioon perustuvaa.

Lähtömuodosta **okti* juontuviin karhun nimityksiin *ohto* ja *otso* mahdollisesti kätkeytyvää tunnistamatonta kielellistä ainesta en rajaamani aineiston puitteissa pysty osoittamaan. *Otso* 'karhu' sanan lähdesanana esittämäni *otsa* 'otsa' on yhdistetty jo aiemmin tähän karhun nimitykseen, joten mitään uutta tietoa analyysini ei osoita *ohto*- ja *otso*-nimityksistä. Sen sijaan nimityksille *karhu* ja *kontio* osoitan useita mahdollisia lähdesanoja ja lähdesanan edustajia.

Kaiken kaikkiaan käsittelemieni karhun nimitysten mahdollisia lähdesanoja ja niiden edustajia sisältäviä artikkeleita esitän yhteensä 23 kpl. Sanalle *karhu* esitän 13:een, sanalle *kontio* 9:ään ja mahdollista itsenäistä alkuperää olevalle *otso*-sanalle yhteen sana-artikkeliin sisältyviä lähdesanoja ja lähdesanojen edustajia. UEW:hen sisältyviä eli laajalevikkisiksi katsottavia ja katsomiani käsittelemieni karhun nimitysten mahdollisia lähdesanoja ja niiden edustajia esitän sanalle *karhu* 3:ssa, sanalle *kontio* niin ikään 3:ssa ja sanalle *otso* yhdessä sana-artikkelissa. En

ole lukenut edellisten joukkoon artikkeliin 10) kuuluvia permiläisiä sanoja niiden epävarman etymologian vuoksi, vaikka ne UEW:ssä esitetäänkin.

Kaikkien vertailtavien sanojen osalta en voi sanoa, ovatko ne olleet karhun nimitysten välittömiä lähdesanoja vaiko vain sellaisten edustajia. Tällaisia epäselviä tapauksia ovat erityisesti suomen kielen polyseemiset *kVrhV*- ja *kVntV*-sanat, jotka lienevät vaikuttaneet myös toisiinsa sekä äänteellisesti että semanttisesti.

Käsittelimilläni karhun nimityksillä tulee tutkimuksessani esille eräitä yhteisiä semanttisia, fonologisia ja morfologisia piirteitä. Yhteisinä semanttisina piirteinä *karhu*- ja *kontio*-sanoilla tulevat ilmi suuttumukseen ja äreyyteen sekä jonkinlaisiin henkiolentoihin viittaavat lähdesanat. Kohdesanassa tapahtuneen äänteellisen muuntelun, jota nimitän äänteellisen motivaation palauttamiseksi, voi ajatella toteutuneen karhun nimityksissä *karhu* ja *kontio*. Näiden nimitysten kohdalla saattoi äänteellinen motivaatio olla palautuneena käsitykseni mukaan ensinnäkin ekspressiivistäväksi tilkkeeksi nimittämäni äänten *š, *č, h (sanassa *karhu*) tai t (sanassa *kontio*) mukana. Pidän myös mahdollisena, että äänteellisen motivaation palauttaminen on koskenut myös karhun nimitysten lähdesanojen vokaaleja, joiden katson olevan alttiita muuttumaan esim. metonymisessä karhun nimityksessä uuden tarkoitteensa eli karhun olemusta kuvaaviksi. Katson mahdolliseksi nimittää tällaisia sanan merkityksen vaihtumisen yhteydessä mahdollisesti tapahtuneita sanan äänteellisen motivoituneisuuden palautumiseen johtavia ääntenmuutoksia semanttis-morfologiseksi muutoksiksi.

Pidän myös mahdollisena, että suomen karhun nimitykset *karhu* ja *kontio* saattavat olla hämärtyneitä johdoksia ja sisältää yhteisen hämärtyneen johtimen *-čV, joka on kenties ollut neutraalille sanastolle vaihtoehtoinen deminutiivi- tai tekijäjohdin tai tarkoitteen affektiivisuutta ja tabuluonnetta osoittava klassifikaattori. Kiinnostava seikka on, että sama jälkitavun äännesuhde erottaa toisistaan sm *kontio* 'karhu' ja saN *guovža* 'karhu' (**komči* ~ **komći*) sanat sekä sm *karhu* 'karhu' ja saN *guoržžu* pahanilmanlintu jne.' (**karčV*- ~ **karćV*-) sanat (jälkimmäiset siinä tapauksessa, että *karhu* 'karhu' sana ei palautuisikaan asuun **karšV*-).

Esisaamassa olisi siten kummankin sanan kohdalla kenties käytetty suffiksia *-čV ja esisuomessa suffiksia *-čV.

Eräillä karhun nimitysten semanttista motivaatiota ilmaisevilla esittämilläni UEW:hen sisältyvillä lähdesanoilla ei tähänastisen tiedon mukaan ole jatkajia suomen kielessä. Esimerkiksi niinkin keskeisten kuin puremista merkitsevien *kar3- ~ *kor3-vartaloihin palautuvien verbien täydellinen katoaminen kielestä kuin kielestä tuntuu kuitenkin epäuskottavalta. Selitys piilisi tutkimukseni perusteella kyseisten ja vastaavien sanojen asettumisesta tabunalaisiksi joutuneiden tarkoitteiden lähdesanoiksi ja historiallis-vertailevalta kannalta epäsäännöllisen äännekehityksen kohteiksi.

Tutkimukseni koskee affektin vaikutusta kieleen, vaikkei juuri tämä teema ole keskeinen. Affektin vaikutus karhun nimityksiin lienee lähinnä ollut se, että se on johtanut nimityksissä tapahtuneisiin epäsäännöllisiin äänteellisiin muutoksiin tai nimitysten vaihtamiseen, mikä on jo vanhastaan tuttu kielellinen ilmiö (ks. esim. Kulonen 2006: 324). Epäsäännölliset äännekehdökset, joita affektiivisen tarkoitteen omaavissa sanoissa on tapahtunut, eivät näytä olevan mielivaltaisia vaan ovat toteutuneet oletukseni mukaan useimmiten karhun olemuksen kuvaamiseen tähtäävinä tai jonkin lähdesanan äänteellisen mallin mukaan (vrt. Kulonen 1996: 25). Henkiolentojen tms. nimitysten vetäytyminen karhun nimityksiksi voi taas johtua Sperberin attraktioteorian kuvaamasta affektisten tarkoitteiden keskinäisestä vetovoimasta.

Ottaakseni kantaa viime aikoina esitettyyn ajatukseen, jonka mukaan foneemin *č heijastuma tavallisimmin on itämerensuomessa *t*, esitän tämän tutkimuksen yhteydessä hypoteesin, jonka mukaan nimenomaan affektiivisissa ja ekspressiivisiksi luonnehdittavissa sanoissa sanan affektiivinen tai ekspressiivinen luonne on pyrkinyt säilymään ja saanut mahdollisesti aikaan sen, että affrikaatan *č heijastumana tavataan näissä sanoissa *t*-äännettä ilmeikkäämpi *h* (< *š < *č) (vrt. Kallio 2007: 233). Tutkimukseni osoittaa, että on tärkeätä etsiä sanoihin liittyvää tietoa etymologisten lähteiden ja yleiskielen sanakirjojen ulkopuolelta kuten esim.

Suomen murteiden sana-arkistosta. Katson, että metodini, jossa otan lisäksi huomioon affektiivisen, ekspressiivisen, metaforisen ja metonyymisen kielen perinteisestä poikkeavat etymologioinnin kriteerit, on sovellettavissa muunkin affektiivisen, ekspressiivisen, metaforisen ja metonyymisen sanaston etymologointiin.

Semanttis-morfofonologisiksi nimittämieni ääntenmuutosten todentaminen edellyttää katsoakseni jatkotutkimusta, joka voisi koskea yllä kuvaamani kaltaista sanastoa. Tällaisella jatkotutkimuksella voi olla mielestäni myös yleiskielitieteellistä merkitystä. Mahdollinen jatkotutkimus omalta osaltani voisi keskittyä muihin suomen kielen karhun nimityksiin. Analyysiä voisi jatkaa myös näiden käsiteltyjen karhun nimitysten osalta. Tutkimukseni ei näet ole kaikenkattava vertailtavien sanojen määrän suhteen, koska olen poiminut esille vain omasta mielestäni todennäköisimmät ja esimerkkeinä vakuuttavimmat lähdesanaehdokkaat ja lähdesanojen mahdolliset edustajat. Käsittelyn ulkopuolelle jäävät myös etäsukukielten osalta mansin kielen ja samojedikielten sanakirjoista ja etymologisista lähteistä mahdollisesti löytyvät vertailtavat suppealevikkiset sanat, joiden analysointi ei tämän hetkisissä puitteissani ole mahdollista. Samoin olen jättänyt vertailuaineiston ulkopuolelle lähisukukielten sanat (muut paitsi viE *kähr* 'mäyrä'), joiden joukossa voi vielä olla varteenotettavia karhun nimitysten lähdesanoja tai sellaisten edustajia.

Metodiini liittyvän terminologian täsmällinen määrittely sinänsä jo vaatii jatkotutkimuksen tekoa. Mm. käsitteen lähdesana määrittely kaipaa täsmennystä esimerkiksi siinä mielessä, että se olisi erotettava selkeämmin vertailevassa kielentutkimuksessa käytetyistä kantamuoto- ja lähtömuoto-käsitteistä. Pinnalliseksi vihjaukseksi jää osaltani myös esim. ajatus tabuluonteisen sanan klassifikaattorina toimineesta hämärtyneestä suffiksista.

LÄHTEET

AHLQVIST, A 1859: *Anteckningar i nord-tschudiskan*. ASSF 6. Helsinki: Suomen Tiedeseura.

—————1877: *Suomen kielen rakennus: vertaavia kieliopillisia tutkimuksia*. Osa 1: Nominien synty ja taivutus. Suomalainen runo-oppi. Helsinki: Edlund.

AIKIO, ANTE 2002: New and Old Samoyed Etymologies. *FUF* 57. 1901–. Helsinki: SUS. 9–57.

ÁLGU-TIETOKANTA. Sámegeielaid etymologalaš diehtovuoddu = Saamelaiskielten etymologinen tietokanta [online-tietokanta]. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, lokakuu 2007 [viitattu 20.10.2007]. Päivitetään jatkuvasti.

Saatavissa: http://kaino.kotus.fi/algu/index.php?t=sanue&sanue_id=14055

ANTTILA, RAIMO 1988: *Historical and comparative linguistics*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

ASSF = Acta Societatis Scientiarum Fennicæ.

AUTIO, EERO 1981: *Karjalan kalliopiirokset*. Helsinki: Otava.

BAKRÓ-NAGY, MARIANNE 1979: *Die Sprache des Bärenkultes im obugrischen*. Budapest: Akadémiai kiadó.

—————1992: *Proto-phonotactics: phonotactic investigation of the PU and PFU consonant system: (on the basis of the Uralisches etymologisches Wörterbuch)*. Studia Uralica 5. Wiesbaden: Harrassowitz.

BARTENS, RAIJA 1999: *Mordvalaiskielten rakenne ja kehitys*. Helsinki: SUS.

—————2000: *Permiläiskielten rakenne ja kehitys*. Helsinki: SUS.

BERGSLAND, KNUT & MATTSSON MAGGA, LAJLA 1993: *Årjelsaemien-daaroen baakoegærja. Sydsamisk-norsk ordbok*. Indre Billefjord: Idut.

- BÄCKMAN, K. A. 1851: Beskrifvning öfver Jalasjärvi kapell. *Suomi*. Helsinki: SKS. 1852. 231–326.
- CAMPBELL, LYLE 2004: *Historical Linguistics. An Introduction*. Edinburg: Edinburg University Press.
- DEWOS = Steinitz, Wolfgang 1966–1993: *Dialektologisches und etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache*. Berlin: Akademie-Verlag.
- DIRVEN, RENÉ 1985: Metaphor as a basic means for extending the lexicon. Paprotté, Wolf & René Dirven (toim.): *The ubiquity of metaphor*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 85–119.
- FRIIS, JENS ANDREAS 1887: *Ordbog over det lappiske sprog med latinsk og norsk forklaring samt en oversigt over sprogets grammatik*. Christiania: i kommission hos Jacob Dybwad.
- FUF = *Finnisch-Ugrische Forschungen*. 1901–. Helsinki: SUS.
- GRUNDSTRÖM, HARALD 1946, 1952–54: *Lulelappsk ordbok*. 1 ja 4. Uppsala: A.-B. Lundequistiska bokhandeln. 1946–1954.
- HAHMO, SIRKKA-LIISA 1994: *Grundlexem oder Ableitung? Die finnischen Nomina der Typen kämmen und pähkinä und ihre Geschichte*. *Studia Fennica Linguistica* 5. Helsinki: SKS.
- HAKULINEN, LAURI 1933: Hans Sperberin merkityso pillisista periaatteista. *Virittäjä*. Helsinki: Kotikielen Seura. 292–302.
- 1968: *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. Helsinki: Otava.
- 1979: *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. 4. painos. Helsinki: Otava.
- HAKULINEN, AULI & OJANEN, JUSSI 1976: *Kielitieteen ja fonetiikan termistöä*. SKST 324. Helsinki: SKS.
- HALLOWELL, A. IRWING 1926: *Bear Ceremonialism in the Northern Hemisphere*. Philadelphia.
- HASSELBRINK, GUSTAV 1983: *Südlappisches Wörterbuch*. Uppsala: AB Lundequistiska bokhandeln.

- HINTON, LEANNE & NICHOLS, JOHANNA & OHALA, JOHN J. 1994: *Sound Symbolism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HÄKKINEN, KAISA 1985: Suomen kielen äänne- ja muotorakenteen historiallista taustaa. *Fennistica* 6. Turku: Åbo Akademi. Suomen kielen laitos.
- 1997: *Mistä sanat tulevat*. Tietolipas 117. Helsinki: SKS.
- IEW = Pokorny, Julius 1959: *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Bern: Francke Verlag.
- IKOLA, OSMO 1968: *Suomen kielen käsikirja*. Helsinki: Weilin + Göös.
- ILOMÄKI, HENNI 1986: *Eläinten nimittäminen ja luontosuhde: petojen roolit pohjois- ja rajakarjalaisissa kalevalamittaisissa runoissa*. Suomalaisen ja vertailevan kansanrunouden lisensiaatin työ. Helsinki: Helsingin Yliopisto.
- ITKONEN, ERKKI 1966: *Kieli ja se tutkimus*. Porvoo: WSOY.
- 1968: *Suomen kielen käsikirja*. Helsinki: Weilin & Göös.
- 1984: Suomalais-ugrilaisen kantakielen äänne- ja muotorakenteesta. *Nykysuomen rakenne ja kehitys*. Näkökulmia kielen vaihteluun ja muuttumiseen. Osa 2. Toim. Heikki Paunonen ja Päivi Rintala. Tietolipas 95. Helsinki: SKS.
- ITKONEN, T. I. 1958: *Koltan- ja kuolanlapin sanakirja*. SUST 15. Helsinki: SUS.
- IW = Itkonen, Erkki 1986, 1987: *Inarilappisches Wörterbuch*. I, II. Lexica societatis fenno-ugricae XX, 2. Helsinki: SUS.
- JANHUNEN, JUHA 1982: On the structure of Proto-Uralic. *FUF* 44. 23–41.
- JARVA, VESA 2003: *Venäläisperäisyys ja ekspressiivisyys suomen murteiden sanastossa*. Jyväskylä Studies in Humanities 5. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- JOHNSON, MARK 1987: *The body in the mind: the bodily basis of meaning, imagination and reason*. Chicago: University of Chicago Press.

- JUSLENIUS, DANIEL 1968: *Suomalaisen sana-lugun coetus*. SKST 288. Helsinki: SKS.
- KALIMA, JALO 1909: Sananselityksiä. Karhu. *Virittäjä*. Helsinki: Kotikielen Seura. 149–153.
- 1911: Toimitukselle tulleita tiedonantoja. *Virittäjä*. Helsinki: Kotikielen Seura. 130–131.
- 1912: Lappalaisten muinainen levintä Venäjällä ja Suomessa paikannimien valossa. *Virittäjä*. Helsinki: Kotikielen Seura. 115–121.
- KALLIO, PETRI: 2007: Kantasuomen konsonanttihistoriaa. Jussi Ylikoski & Ante Aikio (toim.). *Sámit, sánit, sátnehámit. Riepmočála Pekka Sammallahtii miessemánu 21. beaivve 2007*. SUST 253. Helsinki: SUS. 229–249.
- KARHU, JUHO 1947: *Karhun synty*. Vertaileva tutkimus. Karhututkimuksia 2. Mikkeli.
- KARJALAINEN, K. F. 1948: *Ostjakisches Wörterbuch*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae 10. Helsinki: SUS.
- KARLSSON, FRED 2002: *Yleinen kielitiede*. Helsinki: Yliopistopaino.
- KETTUNEN, LAURI 1940: Karjalaisen heimon ja karjalan kielen iästä ja alkuperästä. *Virittäjä*. Helsinki: Kotikielen Seura. 281–301.
- 1955: *Etymologische Untersuchung über Ortsnamen*. STT. Helsinki: SKS.
- KKSK = *Karjalan kielen sanakirja*. Osat 2–4. KKTKJ 25. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVI. Helsinki: SUS & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. 1968–2005.
- KKTKJ = Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja.
- KOIVULEHTO, JORMA 1999: *Verba Mutuata*. SUST 237. Helsinki: SUS.
- KOPONEN, EINO 1998: *Eteläviron murteen sanaston alkuperä: itämerensuomalaista etymologiaa*. SUST: 230. Helsinki: SUS.

- 2005: Guovža. *The Saami: a cultural encyclopaedia*. Edited by Ulla-Maija Kulonen, Irja Seurujärvi-Kari, Risto Pulkkinen. SKST 925. Helsinki: SKS. 137, 138.
- KORHONEN, MIKKO 1981: *Johdatus lapin kielen historiaan*. SKST 370. Helsinki: SKS.
- 1993: *Kielen synty*. Porvoo, Helsinki, Juva: WSOY.
- KRIKMANN, ARVO 1992: Muutama sana metonymiasta. *Metafora: ikkuna kieleen, mieleen ja kulttuuriin*. Helsinki: SKS.
- KULONEN, ULLA-MAIJA 1996: *Sanojen alkuperä ja sen selittäminen: etymologista leksikografiaa*. Helsinki: SKS.
- 2006: Eläimet ja affekti: etymologisia huomioita. *Virittäjä* 110. Helsinki: Kotikielen Seura. 322–334.
- KÖVECSES, ZOLTÁN 2002: *Metaphor: a practical introduction*. New York: Oxford University Press.
- LAAKSO, JOHANNA 1999: *Karhunkieli: pyyhkäisyjä suomalais-ugrialaisten kielten tutkimukseen*. Helsinki: SKS.
- LAAKSONEN, KAINO & LIEKO, ANNELI 1991: *Suomen kielen äänne- ja muoto-opin opetus- ja harjoitusmonisteita*. Helsinki: Helsingin yliopisto. Suomalais-ugrilainen laitos.
- 2003: *Suomen kielen äänne- ja muoto-oppi*. Helsinki: Finn Lectura.
- LAKOFF, GEORGE & JOHNSON, MARK 1980: *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.
- 1999: *Philosophy in the flesh: the embodied mind and its challenge to western thought*. New York: Basic Books.
- LAKOFF, GEORGE 1987: *Women, fire and dangerous things: what categories reveal about the mind*. Chicago: The University of Chicago Press.
- LEHTINEN, TAPANI 2007: *Kielen vuosituhanet: suomen kielen kehitys kanta-uralista varhaisuomeen*. Tietolipas 215. Helsinki: SKS.

- LEHTIRANTA, JUHANI 1989: *Yhteissaamelainen sanasto*. SUST 200. Helsinki: SUS.
- LYONS, JOHN 1977: *Semantics 1*. Cambridge: Cambridge University Press.
- LYTKIN & GULJAEV 1970 = Лыткин, В. И. & Гуляев, Е. С. 1970: *Краткий этимологический словарь коми языка*. Москва: Издательство Наука.
- LÄNSIMÄKI, MAIJA 1987: *Suomen verbikantaiset in : ime-johdokset*. SKST: 469. Helsinki: SKS.
- LÖNNROT, ELIAS 1874, 1880: *Suomalais-ruotsalainen sanakirja*. Osat 1 ja 2. Helsinki: SKS.
- MATTSON, GERD 2000: *Metsästäjän opas*. Metsästäjien keskusjärjestö. Tulostettu 16. 8. 2007. <http://www.metsavastaa.net/index.cfm?docID=2031>
- MIKONE, EVE 2002: *Deskriptiiviset sanat*. SKST 879. Helsinki: SKS.
- MUNKÁCSI, BERNÁT & KÁLMÁN, BÉLA 1986: *Wogulisches Wörterbuch*. Budapest: Akadémiai kiadó.
- MÄGISTE, JULIUS 1928: *oi-, ei-deminutiivid läänemeresoomekeelis: läänemeresoome nominaaltuletus*. Tartu: Acta et commentationens Universitatis Tartuensis; B:12: 2.
- 1982: *Estnisches etymologisches Wörterbuch IV*. Helsinki: Finnisch-ugrische Gesellschaft.
- NIELSEN, KONRAD 1979: *Lappisk (samisk) ordbok*. Osa 2. 2. painos. 1. painos 1932–1962. Oslo: Universitetsforlaget.
- NIRVI, R. E. 1940: Köndös, Huchtat teki ia Pellot teki. *Virittäjä*. Helsinki: Kotikielen Seura. 321–324.
- 1944a: *Sanankieltoja ja niihin liittyviä kielenilmiöitä itämerensuomalaisissa kielissä*. SKST 223. Helsinki: SKS.
- 1944b: *Sanankielloista*. *Virittäjä*. Helsinki: Kotikielen Seura. 93–105.
- 1982: *Petojen nimitykset kosinta- ja häämenoissa*. Suomi 123: 3. Helsinki: SKS.

- NÖTH, WINFRIED 1985: Semiotic Aspects of metaphor. *The Ubiquity of metaphor*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- OJANEN, EERO 1995: *Suomen muinaisjäännöksiä*. Helsinki: Otava.
- ONIKKI, TIINA 1992: Paljon pystyssä. *Metafora: ikkuna kieleen, mieleen ja kulttuuriin*. Harvilahti, L., Kalliokoski, J., Nikanne, U. & Onikki, T. (toim.). Helsinki: SKS. 33–59.
- PAASONEN, HEIKKI 1926: *Ostjakisches Wörterbuch nach den Dialekten an der Konda und Jugan*. Helsinki: SUS.
- 1992: *Mordwinisches Wörterbuch*. Osa 2. Helsinki: SUS.
- PENTIKÄINEN, JUHA 2005: *Karhun kannoilla: metsänpitäjä ja mies*. Helsinki: Etnika.
- PORSANGER, ELENA & PULKKINEN, RISTO 2005: Stállu. *The Saami: a cultural encyclopaedia*. Edited by Ulla-Maija Kulonen, Irja Seurujärvi-Kari, Risto Pulkkinen. SKST 925. Helsinki: SKS. 137, 138.
- POSTI, LAURI 1942: *Grundzüge der livischen Lautgeschichte*. SUST 85. Helsinki: SUS.
- RAPOLA, MARTTI 1990: *Johdatus Suomen murteisiin*. Tietolipas 4. Helsinki: SKS.
- RÉDEI, KÁROLY 1988: Geschichte der permischen Sprachen. *The Uralic languages*. Description, history and foreign influences. Denis Sinor (ed.). Leiden, New-York, København, Köln: E. J. Brill. 351–394.
- RENVALL, GUSTAV 1826: *Suomalainen Sana-Kirja*. Turku: Typis Frenckellianis.
- RUOPPILA, VEIKKO 1935: Vokaalivaihtelu äänne- ja merkitysopillisena tekijänä. *Virittäjä*. Helsinki: Kotikielen Seura. 128–136.
- SAARIKIVI, JANNE 2007: Uusia vanhoja sanoja. Jussi Ylikoski & Ante Aikio (toim.). *Sámit, sánit, sátnehámit. Riepmočála Pekka Sammallahtiä miessemánu 21. beaivve 2007*. SUST 253. Helsinki: SUS. 325–347.
- SAEED, JOHN I. 1997: *Semantics*. (MA): Introducing Linguistics 2. Blackwell: Blackwell Publishers.

SAMMALLAHTI, PEKKA 1988: Historical phonology of the uralic languages. *The Uralic languages. Description, history and foreign influences.* Denis Sinor (ed.). Leiden, New-York, København, Köln: E. J. Brill. 478–554.

—————1999: Saamen kielen ja saamelaisten alkuperästä. *Pohjan poluilla. Suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan.* Paul Fogelberg. Bidrag till kännedom av Finnlands natur och folk 153. Helsinki: STS.

SARMELA, MATTI 1994: *Suomen perinneatlas. Suomen kansankulttuurin kartasto. 2.* Helsinki: SKS.

SAUKKONEN, PAULI 1962: Eräs etymologointiperiaate. *Virittäjä.* Helsinki: Kotikielen Seura. 342, 343.

SETÄLÄ, E. N. 1921: Zur finnisch-ugrischen Lautlehre. *FUF* II. 230.

SKES = *Suomen kielen etymologinen sanakirja.* II–III. Lexica Societatis Fenno-ugricae XII. Helsinki: SUS. 1955–1981.

SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia.

SKVR = *Suomen kansan vanhat runot.* SKST 143. Helsinki: SKS. 1933.

SMS = *Suomen murteiden sanakirja.* 6. KKTKJ 36. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. 1985–2003.

SMSA = Suomen murteiden sana-arkisto. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.

SPERBER, HANS 1965: *Einführung in die Bedeutungslehre.* Bonn: Ferd. Dummlers Verlag.

SSA = *Suomen sanojen alkuperä.* Etymologinen sanakirja 1, 2. Päätoimittaja Erkki Itkonen (–1992), Ulla-Maija Kulonen (1992–). KKTKJ 62. SKST 556. 1992–2000.

SSS = Sammallahti, Pekka 1989: *Sámi-suoma Sátnegirji.* Ohcejohka: Jorgaleaddji Oy.

STS = Suomen Tiedeseura.

STT = Suomalaisen tiedeakatemian toimituksia.

SUS = Suomalais-ugrilainen Seura.

TDW = Dawletschin, Tamurbek & Dawletschin, Irma & Tezcan, Semih 1989: *Tatarisch-Deutsches Wörterbuch*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

TOIVONEN, Y. H. 1928: Zur Geschichte der fiugr. inl. affrikaten. *FUF* XIX. Helsingfors: Redaktion der Zeitschrift.

UEW = Rédei, Károly 1986–88: *Uralisches Etymologisches Wörterbuch* 1, 2. Wiesbaden: Harrassowitz.

ULLMANN, STEPHEN 1961: Semantic Universals. *Universals of language*. Report of a conference held at Dobbs Ferry New York, April 13–15, 1961. Edited by Joseph H. Greenberg. Cambridge, MA: M. I. T. Press. 1963. 172–207.

VABA, LEMBIT 2005: Rohkem usutavaid etümoloogiaid ehk ühest läänemeresoome tüvemodifikatsiooni tüübist. *Lihkkun lehkos! : Beiträge zur Finnougristik aus Anlass des sechzigsten Geburtstages von Hans-Hermann Bartens herausgegeben von Cornelius Hasselblatt, Eino Koponen und Anna Widmer*. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 65. Wiesbaden: Harrassowitz. 453–458.

VANGBERG, ÅSTA & BRANDSFJELL, HELEN BLIND 2007: *Saemesth amma! Sørsamisk for nybegynnere*. Bok 1. 2. opplag. Hattfjelldal: Sijti Jarng. 2003.

VARIS, MARKKU 1998: *Sumea kieli*. SKST 717. Helsinki: SKS.

WICHMANN, YRJÖ 1942: *Syrjänisches Wortschatz nebst Hauptzügen der Formenlehre*. Helsinki: SUS.

—————1954: *Wotjakische Chrestomathie mit Glossar*. Helsinki: SUS.

—————1987: *Wotjakischer Wortschatz*. Aufgezeichnet von Wichmann Yrjö. Helsinki: Lexica societatis fenno-ugricae XXI. SUS.

WIKLUND, KARL BERNARD 1911: *Lapparnas forna utbredning i Finland och Ryssland belyst af ortnamnen*. Uppsala: Almqvist & Wiksells Boktryckeri-A.-B.